

पञ्चमो रसरत्नकोशः

प्रथमो रसलक्षणोऽसः

तत्र रसस्वरूपनिरूपणं नाम प्रथमं परीक्षणम्

'देहायै गिरिजैकस्तनलग्नजङ्घः' यद्वाक्यं? गुरुः^१

येनो भानतिरुक्तं का कणिकार्दपत्न्यु आलेखः।

'पिङ्गुपक्ष्मपुराभिजातिरदो' व्यामिश्रमुपाधिको

योग्यान्ममपुण्यतोऽग्रतु तितः सर्वे रसः संक्षितः ॥१॥

जीगम् धितदुक्तो काचित्पुण्यं सरस्वती ।

'यस्याः सन्मन्वाचिचयं' काव्यरत्नाकरो महान् ॥२॥

पद्मिनीदलचन्दोदबिन्दुवस्त्रजञ्जले जगति निरयेककम् ।

यच्छरीरमिह काव्यलक्षणं रागं प्रमदुग-^२मिहोऽव्यक्तम् ॥३॥

काव्यमत्र विदोक्तिविभ्रमस्कृद्धं जितगिरं स्वयं स्फुरन् ।

'अदभुताद्भुतचमकृतिकारो यः' सतापनिगमस्तित्विधेयः ॥४॥

समुपार्णपटितं स्वलेङ्गं तुष्टरीतिप्रतमप्यन्तहाम् ।

यति यावद्विह^३ आधित नर्वाजिनैककरयेः स्फुटं रसः ॥५॥

स्फुरद्वाग्यकोटोत्थरिसलमे^४ जर्णपटना-

रसत्वं तस्योच्य-प्रमुगमहिषाह्वितिसम् ।

फलं^५ यस्त्वाक्यं जगति अज्ञातम् स्वस्वचित्तोः

परीवाको वयम् अङ्गित्वमपुः कोऽपि सहजः ॥६॥

^१ L. begins श्री गे य म.

^२ A. omits विमर्ग, L. ००मरिजङ्ग, K. seems to have changed रसं to लसं by overwriting, but it can be deciphered both ways.

^३ K. L. omit विसर्ग

^४ L. सुरे

^५ A. पिङ्गुपक्ष्म, K. पिङ्गुपक्ष्म

^६ L. व्यामिश्रमुपा (omits ०५०)

^७ K. यस्या, L. यस्या

^८ K. L. काव्य

^९ K. L. ०मितोऽव्यक्तम्

^{१०} K. L. अदभुताद्भुतम् (omit ०१०)

^{११} K. L. omit विमर्ग

^{१२} K. L. यावद्विदुषाधितं न वेत्तुर्वाचनैक

^{१३} A. ०नये यथाप्यपटना

^{१४} L. omits अनुत्वार

रसस्वरूपनिरूपणपरीक्षणम् १] पञ्चमो रसरत्नकोशः

४९१

आद्यसौ जगदाकृतेः कविगिरिमाहात्म्यमूर्तिः] परा

विभाषाः 'कविचेतसा किमपि यत्संसारस्तारं परम् ।

आकृत्य कविचित्तोद्योगमवलं तत्काव्यमुपगृह्यते'

सदस्त्वृत्तिरिति^१ तस्यमपरं चाकृतिवार्ता निधिः ॥३॥

यतो नृत्यं च काव्यं च कुप्यंजनिरस्तस्मै ।

अतो रस निरूप्यते प्रस्ताचायं-संमतम् ॥४॥

ननु कोऽयं रसो नाम पदार्थस्तद् विचार्यते ।

रस्यते वा सद्वदन्^२ स्वयं वा रस्यते रसः ॥५॥

सामान्यिकाद् रसमिति ते वायं (वायं) रसमिति च ।

रसनं^३ वा नृदेयान् चित्तवृत्तिं नटय यः ॥६॥

रसोति रसो वा स्याद् रसपर्यवसा रसः ।

'रागः स्याद् वा न वेद्यादिरसोतिर्नदतीति' ॥

अथवा रस्यते सत्यं रामो (रसो) व्यमिति तस्यतः ।

इत्यादिप्रास्तादिक्रिद्वारात् रसस्यपे ॥७॥

विभावेनितो भावोऽनुगावेनुसोचितः ।

व्यभिचारिभिराप्तो रस इत्यभिधीयते ॥८॥

* स चानुकायं रामाशौ वनेते मुखवृत्तिः ।

सद्वृत्ताऽनुकायमाप्रतेत्येति स्रोतस्तः ॥९॥

व्यावर्त्यं सम्पृक्तं^४ (क) ^५ मित्यस्यकोटिद्वयविलम्बः ।

ज्ञानाः सत्सद्भावाप्रतीत्येव निरास्तः ॥१०॥

सद्विदुषाः^६ ज्ञानाविचयमपक (दुरा) वज्रते ।

सोऽविविधं (च) तद्वित्तप्राप्तः^७ सामानिर्देहि ॥११॥

^१ K. L. ०कृति

^२ K. ०मुनिते (० is written in a peculiar way), L. ०मुनिते

^३ K. L. ०वर्तिते ^४ L. ०नी ^५ A. omits विमर्ग

^६ L. रसना

^७ A. रसः

^८ cf. K. P. IV (prose portions dealing with the four classical theories of Rasa) for 14-29 of the text.

^९ A. ०वर्तितः

^{१०} K. L. सत्यम्

^{११} A. मित्यावत्, K. L. मित्यावत्

^{१२} K. L. ०सतः

^{१३} L. ०ज्ञानाविचय

^{१४} A. L. omit विमर्ग

यास्तनभाविस्वीयार्थप्रकटनेन च ।

विभावात्-^१नटनेनोद्भासितैरनुपायैः ॥१७॥

रसतीत्यवभासाच्च^२ वैलक्षण्यात् परतय च ।

संभाव्यमानो रसविः^३ स्यात्प्रतिपत्तौ तदा विवक्षितः ॥१८॥

अतएव प्रेक्षकाणां^४ चक्षुर्माणां रसः स्मृतः ।

इति श्रीशङ्कराचार्या रसव्यासि^५ न्यायवत् ॥१९॥

न^६ व्यङ्ग्यवत् न^७ दृष्टादिप्रत्ययोपि न^८ (तु) युज्यते ।

स्यारथेच भाष्यमात्रेण व्यापाराद्भावकत्वतः ॥२०॥

सर्वोद्दिष्टः^९ अकारो नान्यत्रापूर्वसंबन्धितः ।

विभासितस्थानसातत्यभोग्भोस्वी^{१०} रसोऽप्यवा ॥२१॥

इति न्यायकभट्टाजं मतमेतदुद्घोषितम् ।

^{११}अथानिनकगुणतुल्यं भट्टानामप्युच्यते ॥२२॥

^{१२}विभासैरनुभासैश्च साधकैर्व्यविचारिभिः ।

^{१३}स्वीयान्पदोपसंकरविशेषप्रति^{१४} हास्यतः ॥२३॥

साधारणैरविष्यत्को यास्तनमात्रया स्थितः ।

रस्यधिकः^{१५} स्यात्विभाषो वेदान्तरविनाहृतः ॥२४॥

बाह्यमनो^{१६} ऽनोवतानेन^{१७} विद्वत्साधारण्योक्तः ।

स्वीयाकार इवाभिज्ञः सत्यः^{१८} स्वविषयोक्तः ॥२५॥

विभासाविभास्यत्सद्व्यापारविशेषोक्तः ।

चक्षुर्मायः दानकवद^{१९} म्यत्सर्वं विद्युत्पथः ॥२६॥

मनसैवयमिवाप्यज्जन्तु सर्वाङ्गीणो^{२०} भवन् स्वयम् ।

अलोकिक्कम्याकारकारो^{२१} कोऽपि रसः स्मृतः ॥२७॥

^१ K. नटनेनो, L. नटनेनो ^२ L. न्यायति

^३ K. L. omit विषय, A. स्थापितन, ^४ L. omits अनुसंवार

^५ A. न्याय ^६ K. L. न्यायेतम् ^७ A. K. L. व्यपन्न

^८ A. ह्यापच, K. L. तूष्ठापि न प्रत्ययोऽपि युज्यते ^९ K. L. उद्विक्त

^{१०} A. न्याय ^{११} म्यत्सर्वं ^{१२} A. अवा

^{१३} cf. S. R. VII 1352, 53 for 23, 24 above.

^{१४} A. स्वीया ^{१५} A. अर्पित ^{१६} A. omits विमं

^{१७} A. omits विमं ^{१८} and leaves blank space for one letter.

^{१९} A. omits विमं ^{२०} A. ह्युत्तु अन्यत् ^{२१} K. L. गीणां ^{२२} A. कार

^१ स कोऽपि परिहारेणालोको साधकत्वयोः ।

व्यङ्ग्यवत् विभासादर्थवचनयोः स्मृतौ युषः ॥२८॥

^२ लोकोत्तरः स्वस्थैः प्रत्ययोग्यपुनरुक्तैः ।

^३ औपचारिकः कार्यवतीदृशस्तथैव भूयम् ॥२९॥

लोको वेदतत्त्वाप्यातं प्रमाणं त्रिविधं स्मृतम् ।

प्राक् (न) इय-^४वेत्तयाऽत्र स्यात्तन्मात्रमात्रात् ॥३०॥

दृष्टव्यत्वात्संगतभाष्यस्य प्रतिपादनात् ।

धर्मवि-^५साधकत्वेन रसभाष्योपदेयत्वं ॥३१॥

यथा कश्चिना हृदये वाग्भूमाभादिगमना ।

तद्व्यतिरिक्तः करणार्थतः^६ दृष्टव्यत्वं ॥३२॥

^७ तत्काम्यायं गन्धमातरस्तदेवभोजनं जनाः ।

सामाजिका, यथा रामः सुखी दुःखी तथा युजः ॥३३॥

रामावयत्वं भाष्यस्य स होद्गमस्योक्तिं नतकः ।

अनुभावी भवन् भावो भवति प्रेक्षकाणां प्रति ॥३४॥

^८ तद्व्यापारव्यतिरिक्तः करणं नतकं च ते ।

दृष्ट्या स राम एवाय-^९मनुभासुभाष्यत्वं ॥३५॥

तदभासव्यतिरिक्तव्यतिरिक्तः^{१०} स्मृ रसावयवमात्रम् ।

अनुमेयो रसो जातः^{११} इत्याचार्यैरेव स्फुटम् ॥३६॥

रसयन्तो वैरिसान् गच्छन्त्यन्तः^{१२} एव सामपि रसतो ।

यस्तत्सना-वद्व्यतिरिक्तता यस्यां रागतेः^{१३} नुराम ॥३७॥

इति श्रीरामाचार्यः^{१४} काव्येभ्योऽनुमेयेन विरचिते संगीतराजे^{१५} योऽत्राह्वयो
संगीतमीमांसायां रसरसकोशे रसलक्षणोद्भासिते रसस्वरूपनिरूपणे^{१६} प्रथमं परीक्षणं समाप्तम्^{१७} ॥

^१ A. रसः कोऽपि विहारेणा ^२ L. लोको

^३ A. उप, K. L. can be deciphered as अउ or उअ

^४ K. L. कार्यवतीदृश ^५ A. प्रथमा

^६ L. साधके (the हलन्त mark on स of प्राक् in the preceding

verse in K. has been deciphered as स्यात्)

^७ A. तत्काम्यायं यस्याना रसादेवभोजनः ^८ K. L. तद्व्यापार

^९ K. L. मनुभासविभासनात् ^{१०} A. ज्ञान, L. ज्ञान

^{११} A. K. L. पञ्चोक्ति ^{१२} K. L. दुर्लभ ^{१३} K. L. श्रीकृष्णविरचिते

^{१४} L. रोजे ^{१५} K. L. add नाम ^{१६} K. L. omit समाप्तम्

त एव भावः प्रसन्नमृगालगतिताङ्गः^१ ।
लोभारविभावावप्रति-^२प्रभावमुभावत्वेति ॥१९॥

^३एवं विभावानुभाव-व्यभिचारिस्थायमात्रम् ।
^४कोटस्तथा स तु मुमान् भृङ्गारी ज्ञायते^५ तथा ॥२०॥

^६मुख्यः प्रमदायुक्तः भृङ्गार इति संज्ञितः ।
एवमेव तु संयोगाद् भावीत्युक्तिरुक्तविता ।
^७त स्वाप्तेव तीव्ररूपे रसो भवति भगुरः ॥२१॥

या रसकारणता प्रोक्ताऽनुभावानां तु साध्यया ।
तीव्रविदेनगताभिनयप्रतिपात्ता ॥२२॥

भावस्य^८ रसता तस्माद् भावावस्थाभूतोऽयं च ।
हेतुत्वमनुभावानां सामानाधिकरियं प्रति ॥२३॥

^९अत्रार्थे भूताभावायैवमुक्तिः सत्यगोचरे ।
^{१०}यथा बहुव्ययैर्व्यञ्जनैर्वर्णयिष्यन्तम् ॥
आश्वासयन्ति भृङ्गानां भक्तं भवतिदो जनाः ॥२४॥

भावाभिनयसंबन्धात्^{११} स्वादिभावोत्पत्त्या^{१२} बुधाः ।
आश्वासयन्ति भक्तता^{१३} तस्माद्राद्ये रसाः स्मृताः ॥२५॥

^{१४}यथा युक्तारिभि रसैः^{१५} व्यञ्जनोपपत्तिमुक्तिं ॥
^{१६}निर्वन्त्येते यावदाद्याः नाभावाचोपसंगताः ॥२६॥

स्वायिनी^{१७} रसतां^{१८} भावास्तत्वेन प्रपञ्चयन्ति हि ।
कारणत्वे समन्तरेण यावदवस्येदेतन्नाम् ॥२७॥

^१ K. L. omit विगमं ^२ A. उपतादनामवेति ^३ L. एव
^४ K. L. कीड० (omit अनुभाव) ^५ A. यथा

^६ cf. N. S. VI 46

^७ K. L. सं स्थाप्येव तीव्ररूपे रसो (L. रसो)

^८ L. त्वा० ^९ L. ग्राह्यता

^{१०} cf. N. S. VI 32.33 and S. R. VII 1356, 57 for 24-26 above.

^{११} A. संबन्धात् ^{१२} L. ०स्वयो ^{१३} A. तस्मात्स्वाद्य (?)

^{१४} A. ०ईदंविः व्यञ्जनोपपत्तिः, K. L. ०ईदंवि व्यञ्जनोपपत्तिः

^{१५} K. L. निवन्त्ये

^{१६} L. भावास्तत्वेन

^{१७} L. रसातां

कुर्यान्नाद्विधायोऽन्योति न तथा कारणात्तरम् ॥२८॥

एवं विभावार्थस्य भावाः^१ स्थापित एव हि ।

^२रसत्वव्यपदेशस्य भावानां नाप्यारिष्यते ॥२९॥

नमन भाते मूर्धे विभावार्था उदाह्य हि ।
हेतुत्वेन समाविष्टाः कविभाष्यतया युजः ॥३०॥

रसेभ्यो भावनिष्पत्तिर्बैरस्यभिर्द भवेत् ।

नैवमप्य त एवाह^३ कविपर्ययः प्रकतेति ॥

न रतेन विना^४ अन्वयं संघतिस्तस्य दृश्यते ॥३१॥

^५न भावहीनोऽस्ति रसो न भावो रसवतिः ।

परस्परकुला लिङ्गितयोरभिधेयं भवेत्^६ ॥३२॥

व्यञ्जनोपपत्तिवैधेयो यथायं स्वाधृतां मयेत् ।

एवं भावा रसावैव भावयन्ति परस्परम् ॥३३॥

यथा योजाद् भवेद् दूरी दूलात् युषं कलं यथा ।

तथा मूलं रसाः तस्यं ततो (तेषु) भावा व्यवस्थिताः^७ ॥३४॥

^८आश्वासनादिते सिद्धे भावादिभ्योऽपि तद् भवेत् ॥३५॥

यस्तु कस्यचिदाक्षेपो रसभावोऽन्यं प्रति ।

त नमश्चन्द्रनरूपो मुख्यविधा शिरः परम् ॥३६॥

तस्मात् परमतादौद्वाद्यापानिभूते रित्यतः ।

^९कालेनैव समापत्ते भावेभ्यो रसनिर्मुक्तिम्^{१०} ॥३७॥

दृश्यते च रसेभ्योऽपि रसानामुद्भूतो यथा ॥३८॥

^{११}भृङ्गारप्रभयो हास्यः^{१२} कण्ठो रीरञ्जयः ।

भद्रपूतो ज्ञायते योजाद्^{१३} बीमस्तत्त्व भयानकः ॥३९॥

^१ A. omits विगमं

^२ L. रसत्व०

^३ L. adds अनुवाद

^४ cf. N. S. VI 36-38 for 32-34 above.

^५ A. K. L. भवेदिति

^६ L. आश्वासात्वा इति

^७ K. L. भावादिभ्योऽपि

^८ K. L. कुम्भनः

^९ L. ०निर्वृति

^{१०} cf. N. S. VI 39-41 for 39-41 of the text. ^{११} K. L. omit विगमं

^{१२} L. reads बीमस्तावकरीरञ्जयः कलं मन्वते परे । in the place of बीमस्तत्त्व भयानकः । भृङ्गारानुक्तिः and takes up the link from ०यो दु स तु हास्यतो मतः ।

भृङ्गारानुकृतिर्न तु स तु हास्यतो मतः ।

कल्पः कथ्यते सङ्कोचः कर्म 'रीतिरस्य यत्' ॥४०॥

अयं यत्पार्थ वीरस्य सोऽनुभूतः सङ्कोचकथ्यते ।

प्रधानतो भवेत् सोऽपि यत् वीरमालस्य रसोऽयम् ॥४१॥

एवं रसात्तु बल्यः कल्पयितुं नयते मतः ।

प्रधानत्वेन नयते तु तत्कार्यत्वात् पुनरुक्तः मतः ॥४२॥

ननु भृङ्गारानुकृतिर्नयत्या गोपयति ।

कृतानुकारणत्वाच्च 'नादृश्य' मुनिर्मते ॥४३॥

एवं यो योऽनुकारः स्यात् 'स स हास्यत्वानुगतः ।

'नैवं, संचारिणस्य' सिद्धयर्थमिदमादृतम् ॥

तथा चार्थाय एवात्र 'वक्ष्यते'तद्विवक्षया ॥४४॥

* 'सर्वेषां' 'समवेतानां' कथं सत्य भवेद् बहु' ।

स मल्लव्यो रसः [ ] इत्यादि 'तोऽपि' संचारिणो मतः ॥४५॥

न च भवेत् मल्लव्या दुर्धः संचारिता' मतः ।

रसानालपि सा दुष्टव्यतोऽपि व्याकृतिर्न ॥४६॥

भृङ्गारपुष्पानुकृतिरिति मध्यपरस्य तु ।

लोपे सत्तातो मल्लव्यत्वस्यात् मुचकमित्यपि ॥४७॥

केचित्प्रोप्रभवत्वाच्च दुष्टव्यत्वम्^१ भिदा स तु ।

नमोऽपि निमित्तस्य वशादास्यस्य संभवः ॥४८॥

तथा रीतिरस्यप्रभृत्यां वपादेस्तु निमित्ततः ।

उत्पत्तिः^२ कथनस्यापि, साध्यायां वीरकर्मतः ॥४९॥

निमित्तादनुभूतोऽपि, तस्या बोधस्यत्वोक्तम् ।

मल्लस्य संभवः^३ 'साक्ष्यलोके' स्यादुक्तकर्मणः^४ ॥५०॥

^१ L. रीतिः

^२ A. अनुपपन्नानाम्

^३ A. स हास्यत्वानुगतात्

^४ K. L. सिद्धार्थमिदमादृतम्

^५ cf. N. S. VII 119

^६ L. सचावतामा

^७ A. adds विषयं

^८ K. L. omits विषयं and add ॥ इति ॥

^९ K. L. स्या

^{१०} K. L. माशा कोने

^१ A. रियते

^२ K. L. सासाध

^३ A. omits नैवं संवाः

^४ A. वक्ष्यते तत्

^५ A. adds विषयं

^६ A. adds विषयं

^७ K. L. उत्पत्ति

^८ L. कर्मणिः

^९ L. समेते

^{१०} A. रसाः

^{११} K. L. ओ

निमित्ताभावतः स्वात्मप्राप्त्यान् इहोक्तिः ॥५१॥

तथा चोक्तम्—

* न यत्र दुर्धः न मुने न विमता न द्वेषयोही न च कारिणिविष्ठा ।

रसस्तु शान्तः कथितो मुनीनां सत्त्वं भातेव^१ समप्रयागः ॥५२॥

॥ इति ॥

तथा च कोऽन्त्यायः शान्तप्रवृत्तिरानु रसम् ।

समापद्ये तथा चैव शान्तप्रवृत्तिरानु ॥५३॥

यथा—

स्वोऽयं निमित्तमात्राद् शान्तानुभवः^२ रतः ।

मुनिनिमित्तप्राये च शान्त एव प्रतीयते^३ ॥५४॥

एवं रसाच्च भावाच्च^४ 'भजते च परस्परम् ॥५५॥

मुनिः, न च किमाभ्युपेक्षे^५ निमित्तते रसा अपि ।

किन्तु स्वकनिमित्तेन व्यवहारीभावं भजति ते ॥५६॥

यथा प्रधानं^६ महतः कारणं लोकव्यवहारी ।

सम्यक्, महतः कश्चिच्च हेतुः^७ परमप्रायः ॥५७॥

प्रधानं^८ साम्यादव्यायां त्वं यान्ति यथा गुणाः^९ ।

तथा शान्ते विलीयते रसाः^{१०} साम्यमुपातताः ॥५८॥

आत्मप्राप्त्यर्थका व्याख्या तस्यापि रसाः ।

प्रतीयते, ततो नैव रतः शान्तः एवम् भवेत् ॥५९॥

एवं रसा भवत्येवम् भूताचार्यसंमते ॥६०॥

समासात् नव वा^{११} केचित्प्रवृत्तारसत्वं विवृणुं यथा ।

† भृङ्गारहास्यवक्षणा^{१२} रीतिरस्यभाष्यतः ॥६१॥

वीरमत्तदुभयान्तराच्च नैवेति^{१३} रसाः स्मृताः ।

एतेषां लक्षणं वक्ष्ये पुनर्चायाभिमतम् ॥६२॥

^१ A. भावतः, K. L. भावना or भावना

^२ cf. N. S. R. VI p. 104 for 52.54 above.

^३ L. द्वेषयोही ^४ L. मयात्र इति ^५ L. उभयं

^६ A. प्रतीयते ^७ L. omits एव ^८ K. L. न भजते परस्परम्

^९ L. omits अनुत्वार ^{१०} A. K. L. नियं

^{११} A. omits अनुत्वार ^{१२} K. L. omit विषयं

^{१३} K. L. प्रधान ^{१४} K. गुणः

^{१५} K. L. सम्युपातिताः ^{१६} K. L. के (L. के) विवृणुतस्तु

† cf. N. S. VI 15 and S. R. VII 1358, 59.

^{१७} L. रीतिः

^{१८} A. नवैव तत्र

[अथ शृङ्गारः—]

शृङ्गारो मुनिमानेभ राजतेजो रत्नाभिः ।
सद्भुतिभिः परिपूतो^१ रातोरात्रिभिरम्बु^२ ॥६३॥

^१ इति श्रीराजाधिराजधीकुम्भर्षणं (A. राजाधिराजकाव्येन०) महीमन्त्रेण विरचिते संगीतराजे योऽज्ञाताह्वयां संगीतमीमांसायां रसरत्नकोशे रसलक्षणोल्लासे रसलक्षणविवरणे (A. adds नाम) द्वितीये परीक्षणम् ॥

^१ A. पत्तिः^२ A. राजामाविर्भ०

* A. does not read the colophon here, but reads it after the 5th. verse of the next परीक्षण; the numbering of verses is consecutive upto the colophon in A. There seems to be much confusion towards the end of this परीक्षण. The author's proposed treatment of the nine Rasas (vide— एतेषां सप्तमं बन्धे पूर्वाचार्याभिप्रेतम् ॥६२॥) abruptly ends as soon as it is begun in verse 66. It appears that the portion noticed in I. J. M. in the end of the third परीक्षम् of the concluding सप्तमं नृपस्तोत्रेण (pp. 471-75 ultra) was originally a part of the text in continuation of verse 66 above. Twenty-three verses of the said portion seem to be pertinent here and hence they have been reproduced by the Editor. For notes of parallel references for these verses in other texts; see pp. 471-75 ultra. [मुद्रप्रारम्भेऽस्यप्रक्रान्तुमात्राविरतेनः ।

पुरुषः प्रमदायुक्तः शृङ्गार इति संज्ञितः ॥६४॥

क्रान्तुमात्राकारैः शिवनन्यायवर्ककाव्यसेवाभिः ।

उपनयनमभिहारैः शृङ्गारमयः समुद्भूतिः ॥६५॥

नयनवदनप्रसादैः स्मितः मुखचोपतिप्रसादेषु ।

नगुरुराङ्गविकलैस्तस्याभिनयः प्रयोजन्यः ॥६६॥

॥ अथ हास्यः ॥

॥ इति शृङ्गारः ॥३॥

विररीताल्लकारविकृताचारभिनयनेष्वेव ।

विकृतैरङ्गविकारैर्हस्यैव ॥६७॥

तस्मीष्टनालाकापालस्यनन्ददुष्टि-व्याकोशाकुञ्जलनयेद्या राघवाचर्वहृषादिभिरनुावैर-
भिनयः प्रयोजन्यः ।

विमलमय हसितं विहसितमुपहसितं पापहृदितमविहसितम् ।

ह्री ह्री भेदी स्थानमुत्तममध्यमाधमप्रकृती ॥६८॥

विकृताचारवैराने रङ्गविकारविकृतनेष्वेव ।

हासयति जने यस्मात्तस्माद् भेदो रसो हास्यः ॥६९॥

॥ इति हास्यः ॥३॥

॥ अथ कथरणः ॥

हृदयबन्धनद्वयान् वा विविधबन्धनस्य संघस्याद् वापि ।

एभिर्जीवितैः कथरसो नाम संभवति ॥७०॥

सत्यवदितैर्मातृगमनेषु परिदेवितैर्लोकैश्च ।

अग्निनेः कथरसो मनुजैर्देहासाधारिधादेव ॥७१॥

॥ इति कथरणः ॥३॥

॥ अथ रोदरः ॥

पुष्टप्रहारपातन विवृतच्छेदविदारानेव ।

एभिश्चापिनेषु रेषाचार्याभिनयः प्रयोजन्यः ॥७२॥

॥ इति रोदरः ॥३॥

॥ अथ वीरः ॥

विधिनिषेधवैयर्थ्यमैरस्ताहारक्रमप्रसारवेष ।

साक्यैर्यथोपकृतैर्वीरसः सम्यग्भिनयेः ॥७३॥

उत्साहाभ्यवसायादि-विधावित्वादविसिगात् ।

मोहाद् विविधादर्धविशेषाद् वीरसो नाम संभवति ॥७४॥

॥ इति वीरसः ॥३॥

॥ अथ भयानकः ॥

विकृतस्य (विजयवदयनसंज्ञाचारम्यस्यपुण्यमनात् ।

मुद्रमुद्योत्पराप्रकूलरूप भयानको ज्ञेयः ॥७५॥

नाममुद्रदुष्टिभेदेरुत्तममाविधीयतेऽयम् ।

साम्यस्यसौच-हृदयस्यनन्दरोमादुपमेष भयम् ॥७६॥

एतत् स्वभावं सत्यसमूहं तथैव कथ्यम् ।

पुनरैवैव भावैः कृतं मुद्रुपेष्टिभिः काव्यम् ॥७७॥

कथरणेषुपुत्रास्तम्भसंकोचहृदयकम्पनेन ।

मुक्तीष्टताल्लकारैर्भयानको नियमभिनयेः ॥७८॥

॥ इति भयानकः ॥३॥

॥ इति (अथ) बीमसो रसः ॥

अग्निभित्तवर्तनेन गन्धरसस्यसंश्लेषोदेष ।

उद्धवैर्येष बहुभिर्बीमसरसः सम्यग्भिनयेः ॥७९॥

मुखनेत्रविकृतन-नासाप्रच्छादानभित्तवैः ।

अलङ्कारात्पठनैर्बीमसरसः सम्यग्भिनयेः ॥८०॥

॥ इति बीमसः ॥३॥

॥ अथाद्भुतो रसः ॥

यस्त्वनिगद्यार्थेयुक्तं वाच्यं गित्यं च कर्मण्यं च ।

तन्मयेमद्भुतत्वे विभावरूपं हि विज्ञेयम् ॥८१॥

स्पर्शग्रहोत्कननेहोहारश्च मायुषार्थश्च ।

वैषम्ययुग्मद्वयकरीः स्वराद्यैर्भिनयस्तस्य ॥८२॥

॥ इत्यद्भुतो रसः ॥८॥

॥ अथ मानो रसः ॥

समस्यायो भवेच्छान्तः सर्वत्र समदर्शनः ।

तत्त्वज्ञानोत्पत्तीऽपि स मनोगतपरिधायात् ॥८३॥

प्रत्यक्षभूमिभिनयोपासकत्वेन नर्तकः ।

लोकसर्वैः स्वभावस्य सामानाकार्येणः ॥

साम्प्रदायिभिः प्रवृत्तेषु एवं मानस्यारम्भना ॥८४॥

एतेषामनुभावान्नु मेवा राजोपदेष्टाः ॥८५॥

॥ इति मानरसः ॥९॥

रसाश्रयो नाम तृतीयं परीक्षणम्

यत्र भोजन रसाः सर्वे मूर्ता इव यदेकद्वे ।

स्वरव्योमोगोप्योऽऽ स्मृतिरित्वात्तर्नेनामि तम् ॥८६॥

ननु चेन्न रसो नाम भिन्नाश्रय इहेष्यते ।

ननुनायकसाम्यात्तु केवाञ्चन तदाश्रयः^१ ॥८७॥

नदीनृकृष्णत्वेन भावकः पात्रमुच्यते ।

साम्यानायकस्योत्पत्त्यर्थं मन्वते चरे ॥८८॥

न "स तस्ये भावकवरसिक्त्व"प्रयोगतः ।

"तावन्मायाश्रय इति शाकुनीयं न(त्) कर्हिचित् ॥८९॥

निर्वेवात्-ननुभासतु न स्मृतेरुक्तोचराः ।

रसाधिकरणं कथ्यात्^२ सामानिकजस्तस्य तु^३ ॥९०॥

तेषु यदुपदिता^४ तज्ज्ञेयिगता रसज्ञातना ।

^५ततो नायक एवात्र-रससाश्रय इष्यते ॥९१॥

ननु प्रयत्नो^६ नाम कथमेव निराश्रयः ।

^७नालस्यादि तदिति चेन्नानोचिद्यात्^८ घटेत हि ॥९२॥

अत्र केचित् सदाधानमाह-^९मालितिकामुखाः (?) ।

^{१०}शब्दयोधित्वावपराः स्मृ रपि राखणविकाः^{११} ॥९३॥

^१ K. L. भोग्यान्तु गिरि०

^२ A. नृट्०

^३ K. L. अथ०

^४ A. नटान्०

^५ A. च

^६ K. L. रसिकत्वा०

^७ A. तावान्मा०

^८ A. वदावा०

^९ A. omits अन्

^{१०} A. reads the colophon to the preceding परीक्षण after this verse.

^{११} A. K. L. सर्व०

^{१२} A. नातं

^{१३} A. K. L. omit अनुस्वार

^{१४} A. gives dots for मालत्या० followed by ०दि इति

^{१५} K. L. ०वत्

^{१६} K. L. माल० (omit रेफ)

^{१७} K. L. प्रत्ययोपि०

^{१८} A. omits ०रिक्तः and gives dots; L. राखणविकाः (the ह्रस्व mark on रा of चैत्रनीपिलाल in verse 7 in K. has been deciphered as (°) mātrā on the (r) mātrā of ०णा०)

ततः साध्यागतः स्मृत्याब्धः कोपिमुपाधिरात्^१।

साध्याजिह्वात्मकमनसं भजन्त इति साध्यतम् ॥१५॥

प्रतिरुम्भे विरोधेन बिना योर्धर्मतः चेत् तत् ।

दृष्टे साध्यागतः कस्मिंश्चित् पदायं नृपामिह ॥१६॥

ईदृशम्^२ इति प्राक् स्वरस्यास्योदये^३ भवेत् ।

न चेत् कुलरूपेणात्^४ कृपाविरहित्यतेत् ॥१७॥

तदभावात्प्रकृपानामनुपदेताः सः ।

सर्वोऽपि^५ प्रेक्षकेभ्यश्च रसः पर्यवसीयते ॥१८॥

न^६ चैवमनुपपत्ति-मूर्छाद्वैपारिकस्य हि ।

मूर्छाद्वैपारिकस्यात्र^७ कर्मगोचरता मता ॥१९॥

समाधानमपरथा^८ केचिदत्र^९ न्यधुर्यथा ।

सम्यचेति स वतं वासनाकृतो रसः ॥२०॥

तेन^{१०} नात्मबन्धानामपेक्षां कुर्वते रसः ।

यादृशिद्धात्तन्मनुतादस्य च स्वाधिवि दृष्टते ॥२१॥

निर्विकल्पकमयेत्^{११} प्रमाथं^{१२} मृत्तिरोदनात् ।

अनुमितो भावनया साक्षात्^{१३} च^{१४} क्लृप्ते तु सः ॥२२॥

रसत्वे^{१५} नृपिते तेन^{१६} तादस्यं भावना भवेत् ।

आदेयताप्रानुकमनात्^{१७} कृपाविरहीयते ॥२३॥

तन्म्योपादेयता तस्य दुःखात्मकतायाञ्च तु ।

वैलक्षण्यमुभयस्य^{१८} न साक्षादोक्ष्यतेऽपि च ॥२४॥

न चानुभावं जायते तत्र^{१९} रसस्य तु ।

अभाव्यमानं^{२०} सहसा तस्य साध्यतास्य च ॥२५॥

^१ K. L. omit विशर्ग

^२ A. ०णा

^३ A. स्वरस्योदयो, L. स्वरस्योदयो

^४ A. प्रवेक्ष्येव

^५ K. L. चैवमनुपपत्तिमुर्छां,

^६ A. omits ०मूर्छाद्वैपारिकस्य हि । without indicating the omi-

^७ ssion.

^८ K. L. समाधीनं

^९ K. L. ०प्यव

^{१०} L. ०मनेष्ट

^{११} A. न मते

^{१२} K. L. ०पाठ

^{१३} K. L. रसः तु

^{१४} A. omits अनुपपत्ति, L. adds च before सहसा

भगवत्पुण्यतिरेकाभ्यां^१ सत्यम् भावतुल्यते ।

पदानन्वय^२ जनकं^३ नित्यस्यानतिशायिनः ॥२०॥

प्रभुतिरपि तत्रैव घटते हि मनोविषयाः ।

इति सर्वमिदं सत्यम्^४ रमणीयतायं मातम् ॥२१॥

एवं सति नृपेणोक्तो नृप एव रसाभ्यः ।

एवं रसाभ्ये जाते^५ रसतत्त्वमिदं निरूप्यते ॥२२॥

एवं रसाभ्यं सत्यम्^६ राजा सर्वसाध्यः ।

रसतापस्कुल-सर्वरताः सम्यक्^७ न्यरुण्यत् ॥२३॥

इति "राजाधिराज-कालेनमहीमहेन्द्रेण" विरचिते संगीतरत्ने योऽसत्साहस्र्यां संगीत-
मोर्गासायां रसतत्त्वोक्तौ रसलक्षणात्मकौ रसाभ्यः^८ करोष्यं तृतीयं^९ समाप्तम् ॥

^१ L. ०रेकाभ्यां

^२ K. L. सलक्षणम्

^३ K. L. add योगहा^३ L. repeats श्रीमहाराजाधिराजः

^४ K. L. ०धीकुम्भकर्म

^५ ० मये

^६ ६४

^७ L. omits सत्य

^८ A. रसान्

^९ L. न्यरुण्यत्

^{१०} K. L. omit ०महीमहेन्द्रेण

^{११} K. L. omit समाप्तम्

रसलक्षण-नाम चतुर्थ परीक्षणम्

‘शृङ्गारमेव सकलेषु रसेषु मुख्यं’ इत्येव मुनागुणविशेषविशेषतः ।
 ‘यत् स्वोपमयं सपदाय’ इत्येव भार ‘तवातिरात्रतनयापमोच्योऽसौ’ ॥१॥
 पार्श्विकायाः सममेव तेषां द्वयोर्निहासस्य च मूलमेव ।
 शृङ्गाररसोऽयं इत्येतोऽप्यभासो मया लक्षणमुच्यते ॥२॥
 ‘मुनागुणैर्विहितं यच्च रसुर्मुखं स्थलं परस्परम् ।
 तदाहः केऽपि शृङ्गारं’ केचित्स्वररथा जगुः ॥३॥
 तयोः कोऽपि मनोभाषो ‘विभावे’ जनितो रतिः ।
 स्वयंप्रियायः स शृङ्गाररसस्याहङ्कुर इष्यते ॥४॥
 अनुभावे रसो भाषो रतिस्ततो विभोधितः ।
 स्फोटः संचारिसंयोगात्^१ सत्त्विहोऽयं प्रतीयते ॥५॥
 यत् तदाह^२ ‘भरतद्वयसंयोगश्च मुनिः ।
 अत्रार्थं संभतिः सत्यम् शास्त्रमिश्रोः’^३ प्रवर्षते ॥६॥
 रसालम्भभाषो जनितो विप्रलम्भः सप्रवृत्तः^४ प्रवृत्तः ‘कमतोऽनुभावे’ ।
 ‘स्फोटश्च संचारिभिरप्रवृत्तः शृङ्गारनामा सत्त्वात् सत्त्विर्भव ॥७॥

भगवानाह—

विभावेऽनुभावेऽयं भावः संचारिभाषिकः ।
 जनितो बोधितः^५ स्फोटो वृद्धः शृङ्गार उच्यते ॥८॥

संयोगो ‘विप्रलम्भश्च स शृङ्गारो विधा मतः ।
 आचार्यानुमते सर्वे’^६ तदुदाहरितसम्पत् ॥९॥

^१ A. K. L. read the first foot as the second one and vice versa. The above order appears to be more logical.

^२ L. adds न् before मयं ^३ A. यः

^४ L. तना० A. तनो० (omits रेफ)

^५ L. तवापि ^६ A. omits पू०

^७ K. L. केऽपि त्वत् परया ^८ L. विवे० (omits ०भा०)

^९ A. omits रेफ ^{१०} A. omits ०व्

^{११} L. भक्तः स्वतुःसंयोगश्च ^{१२} K. L. omit विसर्ग ^{१३} A. प्रवृत्तः

^{१४} L. writes शृङ्गारनामा after प्रवृत्तः, deletes it and then writes सत्त्वात् सत्त्वतेष्वपि; the portion कमतोऽनुभावे is omitted.

^{१५} A. स्फोटश्च ^{१६} A. omits विसर्ग ^{१७} K. L. तिस्र०

^{१८} A. omits तदुदाहरितं and gives dots in blank space.

संयोगो नैकमेवत्वात्परिच्छेद एककः ।
 अन्योऽप्यतोऽनुभावेऽपि स्वतन्त्रातिविभेदतः ॥१०॥

अन्योऽपि लाघव-विपर्यय-प्रवासात्पदापरकः^१ ।
 हेतुभिः पञ्चभाषा मिश्रोः, नाधिका नायकतया ॥११॥

‘एतत्तयोऽप्युक्तं प्रोक्तो’ यथासंशयलक्षितो ।
 प्रकाशयते तयोर्भेदः ‘कमाच्छास्त्रानुसारतः ॥१२॥

[संयोगो यथा—]

मदनकुञ्जरकुम्भस्तोमोऽयं सनयुगो परितः ।
 स्फुरिताऽहमृषिम् ।
 स्फुरजसततवाममपि श्रिया-वर्धितापिचमयतः दक्षिणम् ॥१३॥

धूमं वासुधुं विजयोऽयं धामतातुषाय ‘किंचिच्छने-
 निद्रायाजमृषागतस्य मुचिरं निर्वेधं पदमुत्सृजम् ।
 विषयं पत्तिव्ययं अतपुलकपालांशकं यच्छरत्नं
 लज्जानप्रमूर्खो विधेयं’ इत्यादि वाता चिरं चञ्चिता ॥१४॥

[Amar. 82]

तथा—

एवं प्रयासि धित्वं कञ्चुलिकाया घनं मनोहारिणी
 लक्ष्मीनिलमिषादिनि प्रियतमे तद्वोटिकासंस्तुति ।
 यमोपात्तानि विवृत्तमस्तस्य निरीत्यवान्तिष्ठो
 निर्यातः यनकं लीकचक्रोऽप्यसमासीदतः ॥१५॥

[Ibid 27]

[अथ विप्रलम्भशृङ्गारः]

यद्विप्रलम्भतो लेभे सतो मेलमुत्ता सतो ।
 तमेव जततो मायं नावं तं शङ्करं नृपः ॥१६॥

अथ प्रस्तुते सत्यह(न)विप्रलम्भाह्वयो मया ।

शृङ्गारः सर्वशृङ्गारि-वेतोहारि-नृपाकरः ॥१७॥

संयोगो विप्रलम्भेन विना न रत्नकारकः ।
 कथामिते हि वरप्रसतो ‘भूयन् रागो यतो भवेत् ॥१८॥

^१ A. केन०

^२ L. ०केः

^३ K. प्रोक्तो

^४ A. कि छने; K. L. किंचिच्छने

^५ L. ०दि

^६ A. ०वा..... प्रवासात्

^७ L. omits this verse.

^८ A. K. L. कमन्तं तात्पर्यम्

^९ A. स्फुरितामृषिम्

^{१०} A. सदाया

^{११} A. भूयादयो, L. adds हि after ०रागो

'विप्रयोगानुरागो मृ युतोरकमन्वयोः ।
पातनम्येष देवात् वा विप्र-कर्मदत्तसंगः ॥१९॥

यथा—

सतिष्येरन् क्षणमिव कथं दीपंवाग्राश्रियामाः^१
सर्वावस्थाव्यहृति कथं मन्दमदात्तं^२ स्यात् ।
इत्थं चेतश्चतुर्लवनने दुर्लभप्राननं^३ मे
मातोष्मतिः^४ कृतमयारमं त्वद्विबोधावस्थाभिः ॥२०॥

[Megha. II 47]

तत्र विरहोच्छृणुषिः—

पूर्वनिर्वाह-प्रभासव-प्रवात-कण्ठास्वात्मः ॥२१॥

'तत्र [१] संतमादेव विप्रदुः पूर्वनिर्वाहो^१ शेषः ।
शेषः पूर्वनिर्वाहोऽयं प्रवृत्तपुराणयोः ।
दम्पत्योर्देवसमादेव तदभासो भवेद्यथा ॥२२॥

यथा—

किं^१ कन्दनं रचय^२ ताव मृणालराश्यां
मायात्मिन्विपुलं^३ कोमलतालजन्तम् ।
मुञ्चाग्रहं^४ पिकपण्डुजदरनिमु
ल्लसंगमः परमप्राकुले स्मरान्निम्^५ ॥२३॥

यस्मादेरिव पञ्चकजस्य घटितं यच्चरदृग्भाजिव
श्रीलोकी^६ यदनङ्गायकमिलागामेव संयाजितम् ।
यत् संसिध्य मुचास्तेरिव^७ स्तेराधानभूमीकृतं
तद् भूयोऽपि करा सरोहदुः^८ यस्यामि तस्या मुलम् ॥२४॥

मृणालकदलीकचक्रनन्तामृकटारिकम् ।

यथावतः^९ स्मरालवहृतं^{१०} (?) केवैव सेवितम् ॥२५॥

^१ A. विप्रयोगा

^२ L. वन्दे

^३ A. वमा, K. L. omit वितर्ग

^४ A. omits अनुस्वार

^५ L. ०नाम

^६ L. ०स्मतिः

^७ A. ०रापो

^८ A. adds विसर्ग

^९ L. repeats तव

^{१०} K. L. ०राप, omit शेषः

^{११} A. व सने

^{१२} K. L. मय

^{१३} K. L. ०यु

^{१४} A. मत्

^{१५} A. ०मि, L. स्मरानिमिम्

^{१६} A. omits अनुस्वार

^{१७} L. रात

^{१८} K. L. omit दू

^{१९} K. L. स्मराल (L. ०हं)

^{२०} A. ०हुतात्मनं

प्रेमादः^१ प्रभवस्यः एरिचवाहुदुपद्वारादेवा-
स्तास्ता मृगद्वयो^२ निगममयुरावेष्टा भवेदुर्मति ।
'यास्तनःकरस्य' बाह्य-कराव्यापारोपी क्षाण-
दायांसापेक्षितविधास्वभि भवत्यानन्दसाहचर्यः ॥२६॥

[Mālatī. V 7]

[॥ इति पूर्वनिर्वाहप्रवृत्तप्रत्ययः ॥]

अन्यत्र प्रवृत्तिरिति क्त खलु कथा नाप्यस्य तादृक् मुहूर्त्त
पो मां^३ नेच्छति नागतस्य 'सहता कोऽयं' विप्रप्रथमः ।
इत्यनेतरकस्याप्यनुकूलित^४ 'स्याना' निघातानन्त^५
गला वृत्तिप्रवर्तनमनिकरा नाप्येति निजोक्ति ॥२७॥

[Quoted in K. P. IV 33]

[॥ इति कथानागतमिप्रत्ययः ॥]

॥ एता विरहोक्तयः ॥

सा सत्यः^१ प्रथमेजरायसमये सत्योपदेशं विना^२

नो जानाति सविध्रमाङ्गवला^३ 'नोकोक्ति'संज्ञकम् ।

^४ 'स्वच्छेच्छकरोलमुलमजितः' पर्यस्तनेपोलवा

^५ 'वाला केवलमेव' रोति ॥^६ 'मृगलोपोरहैरपुषिः' ॥२८॥

[॥ इति मानालसकविप्रत्ययः ॥] [Amaru. 29]

प्रस्थानं सत्यः कृतं प्रियसार्थस्तेरजसं^१ न

पुष्टा न क्षणमासितं व्यदिति^२ 'चित्तेन गन्तुं पुष्टः ।

यान्ति निष्कलेतसि प्रियते सर्वे समं^३ 'प्रतिष्ठा

मन्त्राये सति योमितिप्रियमुहृतुमार्यः^४ 'किमुसुग्गते ॥२९॥ [Amaru. 35]

[॥ इति प्रभासहेतुविप्रत्ययः ॥]

^१ K. L. omit वितर्ग

^२ K. L. दुर्ग^३ स्वभावविपुला

^४ A. पो

^५ L. ०कल्पेस्व^६ K. L. ०विषय

^७ L. मातृस्य, quotation in K. P. IV ०सादो सः

^८ L. omits अनुस्वार

^९ Quotation in K. P. इहह

^{१०} A. विप्र, quotation in K. P. विषे

^{११} L. ०लिता

^{१२} K. L. ०स्माल^{१३} L. ०ततरे

^{१४} Quotation in K. P. IV प्रथमः^{१५} L. omits ०ना

^{१६} A. adds अनुस्वार

^{१७} A. K. स्वर्ग^{१८} L. स्वर्ग

^{१९} A. omits बाला केवलं and gives dots in blank space.

^{२०} K. L. स्लोकार्द्वि, quotation in K. P.

^{२१} ०रातेरजस्य

^{२२} A. omits चित्तेन गन्तुं पुष्टः and gives dots in blank space.

^{२३} L. सतिस्ता

^{२४} Quotation in K. P. IV किम् स्वयमे

स्वाभाविक्य प्रणयकृतितं यतुः। गीताया-

मात्मनं ते चरणपतितं यावद्विष्णुमि कर्तुम् ।

अर्धस्तावगुह्यपतितं^१ दृष्टिरालुष्यते मे

कूरतस्मिन्नापि न सहते संगमं^२ नो कुलान्तः ॥३०॥

[Megha. II 44]

[॥ इति साधनेतुल्यविषयम् ॥]

विशेषाः कृपाविषयत्वेनृपायोस्तस्य^३ एतयोः ॥३१॥

॥ इति द्विविधोऽपि शृङ्गारः ॥३२॥

॥ अथ हारादीनां अभेदः लक्षणोद्घातस्यापहाट् ॥

[॥ अथ हारस्यः ॥]

अङ्गुलियवचःकृत्यं-^४ निहृतंजालं रसः ।

हासस्यस्यादिभावेन हास्यः^५ पात्रत्रये यथा ॥३३॥

[यथा—]

आकुञ्च्य पालिमपुत्रि भय भुञ्जि वेदया

मन्त्रात्मनां प्रतिपदं पुनर्तः पवित्रे ।

शारस्वरं^६ प्रथितं^७ मुक्तमदात् प्रहारं

हा! हा! ह्योऽस्मिन्ति^८ रोतिरिति विष्णुसर्प ॥३४॥

[Quoted in K. P. IV 37]

॥ इति हास्यः^९ ॥३२॥

॥ अथ कल्याणः ॥

शोकात्मा कल्याणो ज्ञेयः शिष्यमुपलभयाम् ।

दुःखमाजन्ममयं स्वाभाविको ईशतो यथा ॥३५॥

[यथा—]

हा मातस्त्वर्थादायि कुत्र किमर्थं हा^{१०} देवताः क्वाविद्यो

चिरं प्राणान् पतितोऽपि भूतवत्पूजयेद्भुञ्जते^{११} दृष्टे दृष्टौ ।

इत्थं परमस्य्यकल्याणः^{१२} ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

किमस्मात्तस्मिन् रोदधमि पातया कुर्वन्ति भित्तोरपि ॥३६॥

[Quoted in K. P. IV 38]

॥ इति कल्याणः ॥३३॥

^१ L. ओं

^२ A. omits रेक

^३ L. मन्त्रात्मना (A. K. also ओं), quotation in K. P. ओं

^४ Quotation in K. P. एवं

^५ A. पूजये, K. L. पूजये

^६ K. L. omit तिसरं

^७ A. ओहः स्वांगेण, L. स्तरेणु

^८ L. पोरं

^९ K. L. ओं

^{१०} K. L. हास्यपात्र यथा

^{११} L. एतयोः

^{१२} A. प्रहृष्टः, K. L. विहृष्टः

^{१३} K. adds त्व before रोतिरिति

^{१४} K. L. ईश

^{१५} A. ओहः

^{१६} L. नमसि

॥ अथ रीतः ॥

रीतः श्रेयसात्मको^१ ज्ञेयः प्रतिपक्षमपुनरितः ।

नायकोऽथ भवत्युपो रसजायोऽयमपुनरितः ॥३६॥

[यथा—]

कृतमनुमत्तं दृष्टं वा यदितं युष्माकं

मानुष्यपुनितमं यदि न बहिःप्राप्तमपि ।

नरकपुष्पा सापं तेषां समीकरोतिना^२

भयमहम्^३ सुकन्दोनां^४ करोमि विना बहिम् ॥३७॥

[Veni. III 24]

॥ इति रीतः ॥३४॥

॥ अथ बीरः ॥

उत्साहहृष्टावो (वि) बीरः स्वात् स्वयदात्मनिपुनरितः ।

तामोतीरिपुनरितं बलवत्तत्र विपत्तत्र नायकः^५ ॥३८॥

यथा—

अपि बिहृष्टवत्ताम-^६ ज्योतकं विभुज येहि एहि मय मेरुता ।

तिवित्ते^७ भवता विदितो न किं मयकलत्त्वमनुपलभम् ॥३९॥

॥ इति दयावीरः ॥

मुपितांरिपि हरे नूनं भुजकवेमानरिप्यतोऽपि ।

बलवत्तत्रोत्तमि यतो न यत्किं किं ततोऽप्यधिकम् ॥४०॥

॥ इति दानवीरः ॥

शुद्धाः सत्तासमेते बिहृष्टहृष्टः क्षुण्णकमभुक्ता

मुपदेहेदु लज्जा^८ ॥ इति परमभो सायका निपत्तनाः ।

सौमित्रे विहृष्ट पात्रं स्वपि नहि एतां मन्त्रं मेपनाः

किञ्चित्संरम्भशीलानिपत्तनापि ॥४१॥

[Hanu. XII 2]

॥ इत्यावीरः ॥

॥ इति बीरः ॥३५॥

॥ अथ भयानकः ॥

भयस्याविषयो भावो जायतेऽथ भयानकः ।

रञ्जीनोच्चालः^९ प्रकृतिवित्ते^{१०} अस्मद्विभिः ॥४२॥

^१ K. L. श्रेयः

^२ A. ओहमपसत्कन्देरो

^३ K. L. ओहम्

^४ K. L. omit विभरं

^५ A. omits अनुपलभ

^६ A. ओहः

^७ K. L. प्रकृतिवित्ते

^८ L. काश्वेयः

^९ K. L. ओहम्

^{१०} K. L. ओहम्

^{११} L. इति (omits ओं)

^{१२} K. L. omit इति बीरः

^{१३} A. ओहः

^{१४} A. ओहः

[यथा -]

ग्रीवाभङ्गाभिरामं मुहुर्लुप्तमिति स्वन्दने बद्धदृष्टिः
 पञ्चाभिनं प्रकृतः परतन्त्रभावाद् भुक्ता पूर्वकायम् ।
 दर्पेण्योक्तोद्देशः [ ] श्रमविभक्तुलः [ ] भ्रमिभिः कीर्णकर्मा
 पञ्चोदयः [ ] व्युत्पत्त्या विपत्ति बद्धतः स्तोत्रमुखा प्रयाति [४३]
 [Śakuntalam I. 7]

॥ इति भ्रमरजः ॥ ६॥

॥ अथ बोधस्तः ॥

अनुपमा-स्वादि-बीभर्षो-हृष्यहस्यप्रवर्णनात् ।
 "मृगारोहिनिरवतुना" "दन्तामृगवधारिणि" ॥ ४४ ॥

यथा—

उत्तराधोऽक्षय इति प्रथमम् ॥ "मृगलोपभृगांसि मांवा-
 मंसरिहृष्य" ॥ अक्षयवधमृगलोपभृगुतीति जगन्ना ।
 "आसस्मात्" [ ] जनेनात् प्रकटितदशः ॥ "मृगरुद्धः करद्व-
 द्दृष्ट्यादित्यस्य" ॥ स्पृष्टातमपि कल्पमन्त्रप्रमति ॥ ४५ ॥
 [Mālati. V 15]

॥ इति बीभर्षः ॥ ७ ॥

॥ अथावधुतः ॥

॥ विस्मयजालावधुतो माधेयजालाविबिजालोक्तः ॥ ४६ ॥

यथा—

सायं हृता स्वया हंसवर्नितानामयं गतिः ।
 भ्रमन्त्येतत्तत्तया ॥ ४७ ॥ अत्यन्तजालं तव त्रिये ॥ ४८ ॥

॥ इत्यवधुतः ॥ ८ ॥

१ K. L. ०० निवः

२ J. ० वंन

३ A. K. L. ०० वंनिभिः

४ A. ०० निविना

५ K. L. add अनुस्वार

६ K. L. ००

७ K. L. ०० प्रवन्धनात्

८ K. L. पूलादेः (L. ० निष्)

९ A. K. L. दर्पनात् शक्यता ॥ १० A. प्रवन्धनात्..... ॥ ११

१२ K. L. पुष्पं सोक

१३ Original ०० निष्, quotation in K. P. IV ०० निष्पृग्वा

१४ Quotation in K. P. IV अतः परं सन्नेत्रः

१५ A. omits प्रेरणः and gives dots in blank space.

१६ L. स्वपुष्ट

१७ K. L. लिखितायाः

१८ A. ०० तपो, K. L. ०० तवा ॥ १९ K. L. इति अवधुतः

॥ अथ शास्त्रः ॥

॥ त(त)मरुणो ॥ अथेच्छातः सर्वत्र समर्पणः ।

तत्त्वज्ञानोद्देशोऽप्येव तत् ॥ ततोऽप्यपरिणामात् ॥ ४९ ॥

यथा—

"मनहृष्यदेवं स्वीयं यथापिहमग्निं
 कुलमरिकुलं मारीचोद्देयं स्वभावात्कुलमग्निः ।
 प्रमग्निं यने मारीचिके नतिविह्वा विचरं
 "किमपरिणतः" कर्तव्यं मे "प्रसादमपि" परम् ॥ ४९ ॥

यथा—

अहो वा हारे ॥ वा बलवति रितो वा सुहृदि वा
 मघो वा लोष्टे वा कुमुदमयने वा दुष्यदि वा ।
 तृणे वा स्नेहे वा मय सम्पदो ॥ धान्यं विद्याः
 क्वचित् पुण्येऽल्पे निषि विष विषेतिप्रलम्बः ॥ ५० ॥

[Vairagya, one of the extra verses] [इति शास्त्रम्]

प्रत्यक्षमृगिप्रतिबोधोपास्यत्वेन मलं कः ।

लोकास्त्रेय स्वभावस्य यास्ततोऽपर्यवर्तः ॥ ५१ ॥

स्वस्वार्थिभिः ॥ ५२ ॥ अथेच्छातः सर्वत्र समर्पणः ।

— एतेषामनुभावात् तेषां ॥ ततोऽप्यपरिणामात् ॥ ५३ ॥

॥ इति मरुतः ॥

॥ अथेवं स्वादिभावाः । तत्र स्वादिनो लक्षणं यथा ॥

मजातोविजातोवेदितिररुद्धमृतिमान् ।

मावद्वत्तं वर्तमानः ॥ स्वायो भाव उदाहृतः ॥ ५४ ॥

मजातोर्वेन ॥ ५५ ॥ मिकातावदवर्तमानविजातोऽप्येव ॥ ५६ ॥

१ L. समर्पणं (omits ०० स्वा)

२ A. अथेच्छातः, K. L. मनेनात् शास्त्रः (K. omits लिखितं)

३ A. ०० ज्ञानात्तं दो, K. L. ०० ज्ञानात् सतेऽति (तत्त्वज्ञानात् सतेच्छः can be a possible reading).

४ L. omits प

५ K. L. ०० मरुतः

६ L. हारे

७ K. L. प्रयोज्यो

८ K. L. ०० मरुतः

९ A. ०० मिकातावदवर्तमानः विजातोऽप्येव, K. L. ०० मिकातावदवर्तमानः

१० K. L. स्वा

११ L. ०० लिखितः

ते च यथा—

रतिरतिवच श्लोकवच श्लोकोत्तराहो भवेत्तथा ।

समुत्पादितव्ययोगात्^१ स्वनिर्माणाः प्रकीर्तिताः ॥५५॥

एतेषां सप्तधाणि—

आह्वया बहुविधसामर्थ्योन्मयं रतिरत्यभिधीयते ।

हतास्त्रिचोद्विक्तासः^२ त्याज्यं वृत्तं श्लोक उच्यते ॥५५॥

तेश्च^३ प्रथमः श्लोकः^४ स्वात्, स्वोच्चात् संरुच्य उच्यते ।

उत्साहोऽप्य भवं नाम वैरुच्यं परितोक्तम् ॥५६॥

संश्लेषात् नानुत्पादा स्वाद्, विस्तारो विरत्यवसरा ।

सत्यम् (ग) ज्ञानमया त्रुतिः^५ ताम इत्यभिधीयते ॥५७॥

रत्यावयः^६ स्वाधिभावाः शृङ्गारादेर्वचनम् ।

शृङ्गारस्य रतिः स्वाधी सौख्यविशेष उच्यते ॥५८॥

इच्छा तु प्रार्थनास्वा^७ अनुवचनया सती तु सा ।

सङ्ख्यः भोक्ताः स च द्वेषा, तयोराद्यः प्रकीर्तिताः ॥

संयोगात्स^८ विषयः^९, परतदितरस्य च ॥५९॥

संयोगात्स^{१०} विषयो रतिरत्यभिधीयते ।

तयेतदस्य विषयः प्रीतिरित्युच्यते द्वयः ॥६०॥

यदागन्तव्यकालं तु रतेः रतिरति प्रकीर्तिता ।

रतिरतिवच^{११} विषयोवाधानात्तदस्य दर्शनात् ॥६१॥

^१ A. ० समा; L. यमयाः

^२ K. L. add विषयं

^३ A. तस्य

^४ K. L. इत्येते

^५ K. ० रूपं नृप०

^६ K. L. omit विषयं

^७ K. L. ० विस्तारः

^८ A. omits विषयं

^९ A. L. omit विषयं

^{१०} A. संयोगो (3) तस्य

^{११} K. repeats after विप०, ०५ परतदितरस्य च from the preceding line, but cancels the repeated portion with square brackets at both the ends and takes up the link with ०५ रति० etc.; L. links up विप० with यदागन्तव्यकालं (first foot of verse 61) and omits the second, third and fourth feet of verse 60.

^{१२} A. विषयोवाधानात्तदस्य, K. L. विषयोवाधानवन्दस्य

तत्र रतिर्यथा—

वर्तते^१ वनिस्तले ते आभा मनेनृपकान्तव्यः

प्रकीर्तितामुराः^२ तस्यैवाभिमो मनो मयनिवृत्तिः ।

मम तु यदियं याता लोके^३ विलोचनचन्द्रिका

नयनविषयं अत्यन्तः स एव महोदयः ॥६२॥

[Māhāt. I. 39]

॥ इति रतिः ॥१॥

^४ विलोचनचन्द्रिकादिजन्मा मनोविकारो ह्यतः^५ ॥६३॥

यथा—

गोमिः^६ कोटिवान् कृष्ण इति कोटुनृद्विभु ।

स्निग्धस्वप्नापि सा लक्ष्मीरहो देवी पतिव्रता ॥६४॥

[Subhāṣita. 62.4]

॥ इति हासः ॥२॥

परदुःखप्रहरणेच्छया तस्यास्मीश्वरपदमम् ।

इष्टविशेषागोविनाऽस्मिन् दुःखोद्वेगो वा शोकः ॥६५॥

यथा—

इदमाप्रापयतोऽस्मि^७ दिधुं सर्वान् दुःखते ।

वत्स ! राम ! यतोऽस्मिन् संतापान्नुभूयते ॥६६॥

॥ इति शोकः ॥३॥

परविस्तारादिभिः प्रवृत्तत्वं श्लोकः ॥६७॥

यथा—

^८ चञ्चद्भुजभ्रमिन्तचक्रगदामिपात-

संचुचितीरद्विभुतस्य सुयोग्यतया ।

स्वनावनन्द^९ विनमोर्गितप्रोपपाणि-

^{१०} नृपमिवयति कर्वास्तव देवि ! भीमः ॥६८॥

[Vepi. I. 21]

॥ इति श्लोकः ॥४॥

लोकोत्तरकाम्ये स्वप्यान् प्रयत्न उत्साहः ॥६९॥

^१ L. वनिस्तले

^२ L. संवचनान्ये

^३ L. omits ०५

^४ A. ० यातामि

^५ A. omits षड्भुजभ्रमिन्

^६ L. ० वन०

^७ A. omits विषयं

^८ A. विवर्ति०

^९ L. कृत्ति०

^{१०} A. ०

^{११} A. संतापोदेव भूयते, K. L. ० भूयते

^{१२} A. omits षड्भुजभ्रमिन्

^{१३} A. K. L. ० वत्स०

^{१४} A. K. L. ० वत्स०

यथा—

अजित्वा गार्ग्यसामुत्तमान्मुनयः जगन्मनुजम् ।

अदस्ता प्राणमविश्यः^१ कर्णं जीवन्ति अन्तः ॥७०॥

॥ इदमुक्तम् ॥५॥

अंतिमदर्शनं भीतिः^२ रसिंदरं नादिभिः^३ ॥७१॥

यथा—

मन्त्रान् मृत्युजितो जगद्भिरुद्धं ध्यायन्निष्ठितम्^४ गुरान्
मुष्णतालुनि राकुनीकृतान्दे^५ निर्वाणभस्मनिभिः ।अथकयैरितु जीवितेभ्यमहिष्यम्^६ मुक्षुमुमाविद्या

लक्ष्यन्ते कस्मिन्मयस्मरन्गन्तुकोविदकाः पल्लवः ॥७२॥

॥ इति अयम् ॥६॥

लुपुसा गह्वरार्पनां दोषसंदर्शनादिभिः ॥७३॥

यथा—

हस्तोऽस्थिसंदर्शनमसिद्युन-

मत्युज्ज्वलं तत् कललं वसायाः^७ ।स्तनो च पीनो^८ सितितस्य पिच्छोस्थानं रतेः^९ किमरथेनियोगिन्^{१०} ॥७४॥॥ इति लुपुसा^{११} ॥७॥

विस्मयचिह्नविस्तारः पूर्वाङ्कितचिह्नोक्तम् ॥७५॥

यथा—

दोर्बन्धाश्चित्तचन्द्रोत्तरः^{१२} धनुः^{१३} ईश्वरान्मनुजोक्त-ट्टककारयन्ति रागं गान्धर्वितप्रस्तावनादिभिः^{१४} ।^{१५} किमप्युक्तम् आलस्यदुर्बलमिन्द्रियप्रमाणोत्तर-

आत्मनिष्ठिज्जन्तिका कलमहो भाषाणि विद्यायन्ति ॥७६॥

[Sakti. 95. 3]

॥ इति विस्मयः ॥८॥

^१ K. omits विसर्ग, L. ०यम्^२ A. रिति^३ A. ०निर्वाणि०^४ A. वसाया^५ K. L. किमरथेन०^६ L. omits ०य०^७ A. शोभतः^८ L. ०रनि०^९ K. L. ०रिच्यन्^{१०} L. ०य०^{११} L. पीनं^{१२} L. दुपुसा (omits ०यु०)^{१३} K. L. ०देवा य^{१४} K. L. चिह्नं, original प्राणयन्तः

‘धमो वैराग्याविना निदिहार्चित्तत्वं’ ॥७७॥

यथा—

^१अन्योमहि कयं विशायायातायो^२ यनोमहि ।

‘यनोमहि महीपुटे कुलीमहि तिमोत्तरः’ ॥७८॥

[Vairagya. 56]

॥ इति सप्तः ॥५॥

॥ इति [स्वाधि]-भाषाः ॥

अतोचित्वातुते नाग्यद्वयभङ्गस्य कारणम् ।

‘तत्प्रभासतस्तस्यान्या यतो नोक्तियदोपपन्नः’ ॥७९॥

^३अत्र रसाभासो यथा—स्तुमो^४ कं वामाशि क्षणमन्ति चित्ता यं न रसतेविलेभे कः प्राप्यन्^५ रसमममृते सं मृगयते ।

मुक्त्वा नो जातः पविमुनि! यथाविज्ञप्ति कयात्

तपःवी^६ कस्वया मदनमगारि ध्यायन्ति तु यम् ॥८०॥

[Quoted in K. P. IV 48]

अत्र स्तुमोः कनिर्यादिकमनेकानामुक्तव्यमभिलाषमयम्^७ दोषयदोषिष्यं प्रत्ययति ॥

॥ इति रसाभासः ॥

अथ भाषाभासे यथा—

^८‘राकाद्युपाकरमृते तरलायासोना स्वेष्टोक्ततत्तत्तुल्यविभवाङ्गो’^९ ।तन् कि करोमि विदधे कथमत्र मेरी^{१०}^{११}तत्त्वोक्तित्वनिकरे क इत्यमृतम् ॥८१॥

[Quoted in K. P. IV 49]

अत्राभिधेयवता चित्ता । प्रपुष्टं ज्ञेयवियमेव दोषयति । एवमेवेवा रसान्

^{१२}भाषाभासवि आभास उदाहरणीयाः ॥

[॥ इति भाषाभासः ॥]

अथोदाहरिते सम्पक्(म्) भाषाभासवर्तिकं कुटुम् ॥८२॥

^१ A. सवो^२ A. आयो^३ L. धायो^४ K. L. तदाय्या^५ K. L. omit विसर्ग^६ L. रणमुक्त^७ L. omits ०य० (०णयस्ता)^८ A. K. L. ०विभवास्ता^९ A. ते स्वीहो^१ A. वही^२ ef. Dharmat. III^३ K. L. तय^४ A. K. L. क्षणमिदं^५ K. L. omit विसर्ग^६ A. कदा^७ L. omits अनुस्वार^८ K. L. भाषाभासवि

तत्र भावसाक्षात्तद्वया—

तस्याः सास्त्रविशेषनस्ततः^१ प्रत्येकमुदाहृतं
किं तदाचरणातिव्यतिष्यमानेन गोपायते ।
इत्युक्ते^२ नर संतराश्रये^३ सहसा तस्मिन्प्राप्ते^४ भया
सास्त्रित्तया रत्नमेकं तनुब्रूयता^५ सन्म्यासि तद्विस्मृतम् ॥८३॥

[Amaru. 26]

अथ कोदाहपभावस्य दान्तिः ॥

[॥ इति भावदान्तिकः ॥]

अथ भावोदयो यथा—

एकस्मिन्(च)यवने विपतरगणीनामहो मुषया
सद्यः कोपपराक्रमसल्लयिता चाटुनि कुर्वन्ति ।
आवेमादयोर्विस्तः श्रितमस्तूणीं स्थितरक्षम्^६
ना^७ "मृगुल इत्येकमन्दवर्जित^८ श्रीचं पुनर्वीसितः ॥८४॥

[Amaru. 22]

अथोत्पन्नभावस्योदयः^९ ॥

[॥ इति भावोदयः ॥]

अथ भावसुखविप्लवः—

दुस्तिक्तस्य तपःपराक्रमनिषेधस्याभावेऽस्तः
सत्त्वद्रुष्यिता च वीररत्नसोपकण्ठ^{१०} यं कथं ।
बैदेहीरितम् एष च मुहूर्त्तस्यमात्रेण
प्राप्तयो हृत्पन्दने^{११} दुस्तिरितस्यो रूपदम्पत्यः ॥८५॥

[Mahāvīra. II 22]

अथ "जामदग्न्यभावमात्रभावेः^{१२} जानकीरितरत्नभाट^{१३} हयः । एवं भावयोः सन्धिः ।

[॥ इति भावसन्धिः ॥]

^१ Original सननुमं

^२ K. L. omit न्व तः

^३ A. K. L. ० वता तस्याच, quotation in K.P. IV यतास्तन्मा च,

original यतास्तस्याच

^४ L. स्थितस्तनुज

^५ Original मृगुलान

^६ K. L. ० वलितः

^७ K. L. ० भावस्य विषयः

^८ Original ० रत्नसोपादव्य

^९ K. L. ० रितः

^{१०} K. L. परसुरामः

^{११} A. ० गाव, K. L. ० गाव

अथ भावप्रकृता यथा—

नवाकार्यं धारातव्यः त्वं च कुलं भूयोऽपि दुस्तेजसा
योग्यानां ब्रह्माचारं भूयान्नहो कोपेनति कान्तं सुखम् ।
किं^१ वक्ष्यन्मयाप्यन्त्याः^२ कुत्रापि स्वयोऽपि सा दुर्गता
येतः स्वातन्त्र्यमुर्हि कः सन्तु युवा कयोऽनरं धारयति ॥८६॥

[Ascribed to Vikramo. IV 34]

अथ "विशकीमुपभूयन्ति-स्वरण-वाङ्म-विषयतिविज्ञानां भावानां दासता इत्यादि
"सर्वत्र विचार्य योजनीयम् ॥

[॥ इति भावदासताः ॥]

सत्यं सन्ति जलस्योपरिस्तरे ते ते "मुतापोह्य

येषां संसृतिमात्रमत्र फलदं स्वर्गावर्षादिभिः ।

अस्माकं तु यदाविषितकलकं संकल्पयन्तुम्^३

"कामाशाचरणादिविन्मृष्टिं तेनैव "सर्वोदयः ॥८७॥

अथ "कामाशाचरणादिविन्मृष्टिं^४ चतुर्वेदोदयेरप्यधिकं मन्ये इति^५ "परस्मैवरोविषये
रतिर्भाकः^६ ।^७ एवं भूयस्विषये^८ ॥

^१ इति श्रीयोगीश्वरभक्तविरचितमण्डन उपाध्यायस्य रसक्षणोद्देशोपनिषद्भाष्ये श्रीशङ्कराचार्यविरचिते
अष्टाध्यायीभाष्येऽष्टमोऽध्यायः श्रीमद्भगवद्गीतासोपनिषद्भाष्ये श्रीमद्भगवद्गीतासोपनिषद्भाष्ये
वाटिकाचरणादिविन्मृष्टिं (४) पराविज्ञानादिविन्मृष्टिं संमनोऽनुदयेरप्यधिकं मन्ये इति

^१ L. omits अनुस्वार

^२ A. omits विषयं, L. ० वः कस्याः

^३ A. L. विन्मृष्टिः, K. विन्मृष्टिः^४ ० K. ० वः, L. ० वः

^४ A. सर्वं

^५ A. मुपराः

^६ K. L. कुम्भस्यविम

^७ A. सर्वविषयः, L. सर्वविषयः (?)

^८ L. श्रीकुम्भस्यविम्वारविन्मृष्टिः^९ K. L. परस्मैवरो

^९ K. L. add ॥ श्रीः ॥

^{१०} L. begins folio 594 (10) with एवं etc. in changed handwriting. The full colophon and three verses of the next परिषदा are found in the changed handwriting.

^{११} K. L. ० वृत्ता

^{१२} K. reads the colophon as follows: —

इति श्रीराजाधिराजश्रीकुम्भस्यविरचिते संगीतरत्ने पौडसमाहृत्या संगीतयोगितायां
[सं-]रत्नयोगे रत्नयोगे विमर्शविपरिचयः (?) वाग अनुषं परीक्षाम् ॥ श्रीः ॥

इति श्रीरत्नयोगीश्वरभक्तविरचिते रत्नयोगितायां विमर्शविपरिचयः विमर्शविपरिचयः
नयमहोपरेण योगिनीप्रसादादितयोनिगोचरेण मण्डलुगोदयेरप्यधिकं मन्ये इति

धीवचरेण यत्नमुप विध्यंतेननयोऽङ्गायवर्गनिर्धयेन महिष्येकवायेयनिधयेन शाकम्भरीरमणपरिपोलनपरिप्राप्तसाकम्भरीपरितोषिताकम्भरीप्रमुखसन्तिवयेन अर्द्धदशगिरिचित्रवयनिक्यस-
धीर्धयेन महम्मामाङ्कानुरीदुलनयवितमहोरपरपुरेण धीवर्नदेववाचिप्रसाद- (L. ० प्रसाद०)
एवमपरप्रेषेवचरेण धी (L. omits धी०) प्रयक्केवचरानिनिमित्तकीतितम्भोस्तत्रयस्त-
म्भेन धीद्वह्निगिनीमस्यंतायपार्थीकरपरफितावरयेन धीकामासांनिगिनीवनिमित्त (ति)
परान्तिमुनेषा धीमहिवाचलोपरि-धीहिरारास्परफितावरदुगेण अवनिकभरतावयेन शोभा-
वादनवायेनेन यत्नकुलाकालकारणिकेण विसम्भरेयसमुद्रतम्भवरीह्वीरमणेन परम्भा-
वतेन महाराजापरान्तिमहाराणाधीमुगाङ्गाप्रसादराजेनन्यनेन धी (L. omits धी०) महा-
रानी (L. adds धी०) सीमायवतीजसम्भारिकादुदयनन्दनेन सफसीमतीन्तीतिरीपयि-
निङ्कराज्यव्यंशावसत (L. adds धी०) महाराजोधीमर्भतीलकुमारोरीदुहवाधिवयेन
(L. adds इति धी०) महाराजापरिराज (L. adds धी०) कालतेनमहीमहेदेय
(L. omits महीमहेदेय) विरचिते संगीतराजे योद्धसाहृदयं संगीतमीमांसायां रसरत्न-
कोषे रसलक्षणोत्तमे रसलक्षणं चतुर्थं समाप्तम् । उत्तास्तत्र समाप्तः प्रणयः ॥

अन्यत्रयवचरेभिरेण यत्नकुलाकालकारणिकेण शाकम्भरीरमणपरिपोलनपरिप्राप्तसाक-
म्भरीपरितोषिताकम्भरीप्रमुखसन्तिवयेन नागपुरीदुलनयवितनागपुरेण अर्द्धदशगिरिचित्रवयनिक्यस-
न्तिवयेन महम्मामाङ्कानुरीदुलनयवितमहोरपरपुरेण धीवर्नदेववाचिप्रसाद- (L. ० प्रसाद०)
एवमपरप्रेषेवचरेण धी (L. omits धी०) प्रयक्केवचरानिनिमित्तकीतितम्भोस्तत्रयस्त-
म्भेन धीद्वह्निगिनीमस्यंतायपार्थीकरपरफितावरयेन धीकामासांनिगिनीवनिमित्त (ति)
परान्तिमुनेषा धीमहिवाचलोपरि-धीहिरारास्परफितावरदुगेण अवनिकभरतावयेन शोभा-
वादनवायेनेन यत्नकुलाकालकारणिकेण विसम्भरेयसमुद्रतम्भवरीह्वीरमणेन परम्भा-
वतेन महाराजापरान्तिमहाराणाधीमुगाङ्गाप्रसादराजेनन्यनेन धी (L. omits धी०) महा-
रानी (L. adds धी०) सीमायवतीजसम्भारिकादुदयनन्दनेन सफसीमतीन्तीतिरीपयि-
निङ्कराज्यव्यंशावसत (L. adds धी०) महाराजोधीमर्भतीलकुमारोरीदुहवाधिवयेन
(L. adds इति धी०) महाराजापरिराज (L. adds धी०) कालतेनमहीमहेदेय
(L. omits महीमहेदेय) विरचिते संगीतराजे योद्धसाहृदयं संगीतमीमांसायां रसरत्न-
कोषे रसलक्षणोत्तमे रसलक्षणं चतुर्थं समाप्तम् । उत्तास्तत्र समाप्तः प्रणयः ॥

द्वितीया विभावोद्धारः

तत्र नायकमेदवर्णनं नाम प्रथमं परीक्षणम्

मय रचयन्नामय सन्तुं योतिनो हृदि ।
विभावयति तं वन्दे ^१नागोद्दीपनमोचरम् ॥१॥

आसन्नविभावानुरा कथ्यतेनुक्रमाय ।
तत्रादी ^२नायकोऽयम् यस्तत्तदनुयं त्वम् ॥२॥

तत्रादी तदुपाः ^३सर्वे कथ्यन्ते पुनरावृत्तः ।
महाकुलीनोदायं महाभागं ^४कृतज्ञता ॥३॥

योजनं च ^५विदधत्तमूलोद्गारंयमेव च ।
तेजसिता दधता थ धानिक्यं च तदुपाः ॥४॥

महाकुलीनता यथा—
तद्वयं पुनरिति ^६प्रमत्तः बुद्धिमत्तरः ।
दिलोने इति राबेन् ^७दुःखीनिपातिव ॥५॥

[Raghu. I. 12]

^८ओदायं त्यागः । स च यथा—
कर्णसंघं निधिमार्तं ज्ञानं ज्ञानुवाहयः ।
ददो दधीचिरस्वीनि किमयेन महारत्नाम् ॥६॥

महाभागं यथा—
त वेलाववनयानं परिशीकुलनारामं ।
अनन्यसाधनामूर्ध्वं साधसिं कपुरीतिव ॥७॥

[Raghu. I. 30]

कृतज्ञता यथा—
^९निष्कटकां विद्यायि ^{१०}किञ्चिन्नयनमरिचिन्म ^{११} ।
लज्जते लज्जते ^{१२}मुनीमूर्खवोषं ॥८॥

- ^१ A. ततो०. K. ताना०
^२ L. adds नायके before नायको०
^३ K. omits विभावं
^४ L. resumes the normal handwriting with कृतज्ञता which comes in the beginning of the next folio (595; 16).
^५ K. L. विदधत्तमूलः
^६ Original बुद्धिमत्तरः
^७ Original राबेन्दुःखिः
^८ K. L. चिन्मिन्म
^९ L. अवयं
^{१०} L. ०चिति
^{११} K. L. निष्क०
^{१२} A. ०चंदीपि

धीवचरेण यत्नमुप विध्यंस्तनवयोऽङ्गायवर्गनिर्धयेन महिष्येकवायेयनिधयेन शाकम्भरीरमणपरिपोलनपरिप्राप्तसाकम्भरीपरितोषिताकम्भरीप्रमुखसन्तिवयेन अर्द्धदशगिरिचित्रवयविक्रम-
धीर्धनयेन महम्मामाङ्कानुरीदुल्लयवितमहोरारपुत्रेण धीवर्जनेववाचिप्रसाह—(L. ० प्रसाह०)
एवमपरप्रेमोद्वारेण धी० (L. omits धी०) प्रयत्नैवेवरातिनिर्मितकीतितम्भोस्तत्रयस्त-
म्भेन धीद्वह्निगिनीमहत्वायपयार्थिकपरफितवाचयेन धीकामासांनिगिनीवर्जित (ति)
परान्तिमुपेया धीमहिवाचलोपरि—धीहिरारस्परफितावतुमुपेय अविक्रमपरतावयेन शोभा-
वादनवायेनेन वयनकुलाकालकारणिकेयन विसम्भजेनसमुद्रतम्भवरीह्वीरमणेन परम्भा-
वतेन महाराजापरान्तिमहाराणाधीमुगाङ्कामराजनेजन्मनेन धी० (L. omits धी०) महा-
रातो (L. adds धी०) सीमायवतीजसाम्भिकाहृदयन्दनेन सफसीमतीतोपिरीपयि-
निङ्कराज्यव्यंशावसत (L. adds धी०) महारातोधीमर्जवतीलकुमारेरीदुहवाधिवयेन
(L. adds इति धी०) महाराजापरिराज (L. adds धी०) कालतेनमहीमहेन्द्रेण
(L. omits महीमहेन्द्रेण) विरचिते संगीतराजे योद्धसाहृदयं संगीतमीमांसायां रसरत्न-
कोपे रसलक्षणोत्तमे रसलक्षणं चतुर्थं समाप्तम् । उत्तास्तत्र समाप्तः प्रणयः ॥

अजयवचयेयनिधयेन यत्नकुलाकालकारणिकेयन शाकम्भरीरमणपरिपोलनपरिप्राप्तसाक-
म्भरीपरितोषिताकम्भरीप्रमुखसन्तिवयेन नागपुत्रीदुल्लयवितनागपुत्रेण अर्द्धदशगिरिचित्रवयविक्रम-
साहृदयप्रसाहेन युग्मप्राधोपाधोपाधो—धीरलोकोमूलतप्रयच्छयनेन धीमङ्कामल्लसकनीतिनिमृगे-
रणा धीर्धनकुलोत्सर्गवपन, गीतरीचितवास्तवपयेन धीमेवपाटयामुद्रतम्भवरीह्वीरमणेन
अरिराममिताङ्कयन्चातनेन प्रकृष्टपञ्चमवचनवह्निर्[१]माननेन प्रत्यपिपृथ्वीनिर्मितितानि-
रकामप्रयोद्धसाहृदयान्तेन वैरितितानावैयवरीशासनरतोऽङ्ककोष्ठकपञ्चमगिततयकमुद्राकप्रेने
भूमप्रकलाशयेन धीर्धनकुलविभुना अष्टपुटतमनेन (नरेन्द्रेण) पञ्चगुलुसाधोचराजित-
यतोद्धसत्वेन वेदमार्गचाननचतुरातनेन रावककलमुद्रेण सनुषरोद्धराधिरादेय परम्भा-
वतेन अगदीस्वरीचरणकिरारेण भवानीपतिप्रसादानापासवप्रसादेन रागपुत्रीद्विरिदवाचो-
विराजमानेन राजाविराजमहाराणाधीमोक्तजन्यनेन राजापरिप्राधीमुक्तकर्ममहीमहेन्द्रेण विरचित
(३) [संगीतराजे योद्धसाहृदयं संगीतमीमांसायां रसरत्नकोपे रसलक्षणोत्तमे रसलक्षणं चतुर्थं
परीक्षं समाप्तम्] उत्तास्तः पूर्णः (This is redundant); उत्तास्तत्र समाप्तं समा-
पति विततलोनामभिमतविद्विस्तु ॥ [३] ॥

द्वितीया विभावोद्धारः

तत्र नायकमेदवर्णनं नाम प्रथमं परीक्षणम्

मय रचयन्नामय सनुपुं योतिनो हृदि ।
विभावयति तं वन्दे ^१नातोद्दीपनमोदवरम् ॥१॥

आस्तद्वन्विभावानुरा कथ्यतेनुकमादय ।
तत्रादी ^२नायकोऽन्यत् पाततद्वन्नुपं लुम्बम् ॥२॥

तत्रादी तदुपायाः ^३सर्वे कथ्यन्ते पुनरास्ततः ।
महाकुलीनोदायं महाभागं ^४कृतज्ञता ॥३॥

योजनं च ^५विदधत्तमूलोद्गो बार्हस्पत्ये च ।
तेजसिता दधता थ धानिकस्य च तदुपायाः ॥४॥

महाकुलीनता यथा—
तद्वन्नेयं पुनरतिः ^६प्रमत्तः बुद्धिमत्तरः ।
दिलोने इति राबेन् ^७एङ्गुः सीरनिपावि ॥५॥

[Raghu. I. 12]

^८ओदायं त्यागः । स च यथा—
कर्णसर्वं निविमार्तं ज्ञानं ज्ञानुवाहयः ।
ददो दधीचिरस्वीनि किमयेन महारत्नाम् ॥६॥

महाभागं यथा—
स वेलावचनयोः परिहोक्तुसागराम् ।
अन्यथासामान्यं ^९साधसिं कपुरीति च ॥७॥

[Raghu. I. 30]

कृतज्ञता यथा—
^{१०}निष्कटकां विद्यायि ^{११}किञ्चिन्नयनपरिचिन्मि ^{१२}।
लम्बते लम्बनालो ^{१३}मुपेयमुल्लोचनं ॥८॥

^१ A. ततो०. K. ताना०

^२ L. adds नायके before नायको०

^३ K. omits विमर्ग

^४ L. resumes the normal handwriting with कृतज्ञता which comes in the beginning of the next folio (595; 16).

^५ K. L. विदधत्त

^६ Original बुद्धिमत्

^७ Original राबेन्डिङ्गुः

^८ L. अदायं

^९ K. L. निष्क०

^{१०} K. L. चिन्मि

^{११} L. ०चिति

^{१२} A. ०चोदीपि

वीरान् मया—

मुवा युगमपराधहरेरुक्तः कपाटकलाः^१ एतिदकभरः ।

^२रुपुस्यविजयन् मुने^३ रपुस्यविजयन् मोर्षविजयवाद्भूतः ॥२॥

[Raghu. III 34]

विजयत्यर्थं मया—

रसात् भूगुरुष्वेव वञ्चयित्वा स राघवो ।

जहार सीतां पक्षीम्यपराधगतविभक्तिः ॥१०॥

[Raghu. XII 53]

उत्साहो मया—

अनेः स्वेरपि संवत्सपत्नयो मुच्छाविरामस्ये

^१स्वाधोर्षे श्रुतिज्ञानस्यैविकरे^२ राघोर्ध्वमन् वयं वन् ।

^३भन्मानुद्वयत्रिजान् परमदाम् संतर्जयतिशुद्धे

मयो धाम जय^४भयः पुनुरस्तस्यैव पताकस्यै ॥११॥

[Quoted in Daśa. II 11]

व्यस्तप्रायवचनं दाद्वं विजयत्यर्थं ॥१२॥

[मया—]

आरम्भते न खलु विजयत्यर्थं नैवे^१

आरम्भ विजयविहा विरमति मयाः ।

विजयः पुनः पुनरपि प्रतिव्यमानाः

आरम्भमुत्तममुपा^२ न एतिजनि ॥१३॥

[Niti. 26]

अपिसेवाद्यत्नं^३ तेजः प्रापत्ययेवपि ॥१४॥

[मया—]

मूत्र मूत्रनृत्माष्टकलायां के^१ भवत्यर्थः ।

अष्टकालीनार्थेन^२ किलियते मयित्वः ॥१५॥

[Quoted in Daśa. II 13]

^१ L. ०नुः

^२ K. L. वुः (omit विजयं)

^३ L. रुपुस्यि (omits ०नुः)

^४ Original स्वाधीनविजयज्ञानस्यैवविजयि

^५ L. ०नुः (omit विजयं) ^६ K. L. भन्मानु

^७ L. ०नुः (adds विजयं)

^८ A. omits विजयं

^९ Original ०नुः

^{१०} L. omits अनुस्वार

^{११} L. omits के

^{१२} L. विजयि दर्शनार्थेन विजयि

^{१३} Quotation in Daśa न जोषति

यस्याः शिखरारिचं मया—

रघुर्नृपं जगद्विजयिनिमित्तमिव प्रातुर्भवत्प्रतो

रात्मस्य विजयान्नाहविषयदां वेदांभिर्नितं वदुः ।

मुषधी^१ कलभेन वद्वदपः क्येन होषध-

स्तमिमाह्ला एव भवितुम् कृष्टं च भव्यं च नृत् ॥१॥
[Vira. I 53]

वाचिष्यत् मया—

यः परादादे मुकः परादोचनवीरयो वाच्यः ।

पद्मः^२ परावदहणे स जयति होषे मातुल्यः ॥३॥

[॥ इति नायकमुपादात्तः]

[॥ अथ नायकमुपादात्तः]

त पुनः कविभिः कृत्ये चतुर्षु वणिगोऽपि ।

धीरोदात्तस्य^३ धीरलक्षितः स पुनर्भवेत् ॥

धीरोदात्तो धीरादात्तचतुर्षुः परिकीर्तितः ॥१८॥

[॥ अथ धीरोदात्तः]

कृपाभातिगम्भीरो विनोदचचारिकपनः ।

धीरोदात्तः स विजये रामो दाम्यारविमंभः ॥१९॥

कृपा मया—

उत्तमलताङ्कोलावर्तनेऽप्यप्रभक्तिः ।

विजयलक्ष्म्यापय स्वर्गेण विजयितव्यः^४ ॥२०॥

[Vira. I 37]

संशोभेऽप्यविचारितं माधुर्यमिति गोवते ॥२१॥

मया—

आहुतस्याभियेनाय विनृष्टस्य वनाय च ।

न मया लक्षितस्य स्वर्गेऽप्यप्रभक्तिः ॥२२॥

[Quoted in Daśa. II 5]

विनोतो मया—

यद्वृत्ताकारिनिमित्तमिव प्रातुर्भवत्प्रतो

विजातयोऽप्यविचारितं^१ विजयितव्यः ।

^२देवास्तस्यैव मया विनोतयितव्यः

स्तय प्रसीद भयवन्नायमज्जलिने ॥२३॥

[Vira. IV 21]

^३ A. ०रं

^४ L. omits विजयं

^५ K. L. धीरः

^६ Quotation in Daśa. II 11 विजयितव्यः

^७ A. ०विजय

^८ Original and quotation in Daśa. II 2 तपन्त,

^९ A. K. L. देवा- कृत् (omit ०नुः)

^{१०} K. L. भयवन्नाय

यथा वा—

उत्पत्तिर्बन्धनितः स भगवान् देवः पिनाकी मुह-
 'वीर्यं यत् न ते' विरा एषि ननु भवन्ति हि तत् कर्मणि ।
 त्यागः सत्तत्तमुद्रमुद्रितमहीनित्यविद्वानाचरिः
 तावत् ब्रह्मचर्यविषेयकतः किं वा न कोटीतरम् ॥२५॥
 [Viru. II 36]

अविहरणमनमदस्ताभावास्तप्रसीधेयोदाहण्योपम् ॥

[॥ इति धीरोदास्तः ॥]

धीरोदास्तो यथा—

कातापरवरो धीरोदास्तो निश्चिंतो मुहुः ॥२६॥

यथा—

राज्यं^१ निश्चितान्धु योग्यसन्निधेः स्थितः समस्तो भरः
 सम्यक्पालनश्रिताः प्रवर्तिताखेरोप^२ सत्ताः प्रजाः ।
 प्रचोत्तस्य सुता वतन्तमप्यस्तं चेति तान्ना धृति
 कर्मः ब्रह्मपुरोत्तमं मम पुनर्मये महामुखकः ॥२६॥

[Ratnā. I 9]

[॥ इति धीरोदास्तः ॥]

अथ धीरोदास्तः—

मातसर्पवर्षमृष्टि^३ रूद्रपुण्ड्रहृत्तरावा^४ एतौ ।
 बाधो^५ बिकल्पनचंच धीरोदास्त^६ उदाहृतः ॥२७॥

१ धीरोदास्तचन्द्रो हतः स्वयमुद्रकासी विह्वलतः । जादवगम्यराजगणि यथा—

रुद्रादेस्तुल्यं^१ स्वकण्ठविराजच्छेदो हरेच्छिन्नं
 कारावेदमणि पुष्पकस्य च जयो यक्षोन्मत्ताः^२ कैलयः ।
 सोऽहं दुर्ममकावाचिणो लब्धवेदपरस्त्व मे
 का रत्नाभा पुण्ड्रवैरणं^३ यन्पुत्रा कृष्टेन भजेन वा ॥२८॥
 [॥ इति धीरोदास्तः ॥]

अथ धीरोदास्तः—

वास्तो विनीतो धीरोदास्तो द्विजो यगिह् ॥२९॥

^१ A. L. 'धीर्यं' (omit रूद्र)^२ Quotation in Daśa II 2 हृत्तरावा^३ A. K. L. निश्चितयोग्यपुण्ड्रविधे^४ A. 'एषि'^५ K. L. 'बाध'^६ L. 'दात'^७ A. स्वकण्ठविराजच्छेदो हरेच्छिन्नं^८ L. omits विद्वं^९ A. 'अकरीण'

नायकभेदवर्णनरीक्षणम् १] ५ ब्रह्मो रसरत्नकोशः

५२५

यथा नायकः—

[तत उदयतिरिक्ते एव स्फुल्लितपुष्पमुद्रितः कनकाभ ।

इह जगति महोत्सवस्य हेतुर्नयकतामुद्रितस्य बालकभटः ॥]

[Mālātī. II 10]

[॥ इति धीरोदास्तः ॥]

[॥ अथ भृङ्गारत्ननायकः । तस्य चतुर्विधं यथा ॥]

एते तु नायकाः^१ सर्वरससाधारणाः स्मृताः ।

भृङ्गारत्ननायकस्तस्यः पञ्चमः कथ्यते यथा ॥

शिलतत्रान्^२ कनाशोक्तः सुमयः शिवराज^३ युवा ॥३०॥मृतिः संप्रयो दृष्टिः सर्वितासा^४ तस्मिन्तं वचः ॥३१॥

तत्र शिलतो(सी) यथा—

विषस्तन्मापरो विनासी रत्नानुविदाज्जटादिल्लम् ॥

^५ शिवारत्नकृत्य यथावेद विनाय सांचोदतास्वभरः ॥३२॥

[Raghu. VI 14]

सीभायवान् कलावचं यथा—

अतो^१ विद्याभारः^२ मिमुरणि विविमेव भवना-दिहाभाः श्रेयस्विकारास्फञ्जमभूरुः^३ ।^४ यदालोक्यते भवति^५ इत्युस्मादतरो-

कटावरीरोणा कुञ्जयिकनायकसिक् ॥३३॥

[Mālātī. II 11]

शिवरत्नारविर् यथा—

^१ 'य' ज्ञाने तयो धीर्यं सा वाणा परकीर्ति^२ मे विदितम् ।

न च निम्नादिब लिल्लं निर्वर्ते मे ततो हृदयम् ॥३४॥

[Śākuntalam III 2]

त युवाः भृङ्गारत्ननायकः^१ स्वतुङ्गः

अनुकूलः स्मृतसंवातो रसिगन्ध चतः परः ।

मत्तस्त्वयो^२ मृष्टदच चतुर्वच ब्रह्मद्वयो^३ ॥३५॥

^४ A. K. L. omit the illustrative verse for नायकः it has been given within square brackets by the Editor in accordance with the quotation found in Daśa. II 4.

^५ A. सर्वं^६ K. L. 'सवा फला' (A. कुला)^७ A. 'लास'^८ Original प्रातस्वमुद्रित्य यथावकाशं^९ K. L. सर्वं^{१०} Original विद्यावासी^{११} Original 'भवदः'^{१२} K. L. यथा^{१३} A. omits न^{१४} K. L. omit मे^{१५} L. omits क००

तथाप्यो [अनुकूलः] यथा—

अनुकूलः स्मृत्यन्वयेकजगतिष्व^१ मताङ्गुतः ॥३९॥

यथा—

^२ इत्याद्यस्यायोऽपि वेदेहाः परम् प्राग्भवतामिनः ।

^३ अन्वयमात्रेस्तत्प्राग्भवतो^३ संक जाय दित्यर्थः ॥३९॥

[Ragh. XV 61]

[दक्षिणे यथा—]

यः स्नेहोत्पन्नवैयव्यवशात्^४ स्तुत्यतामियात् ।

नायिकास्वभवेकानु दक्षिणः स स्मृतो यथा ॥३८॥

यथा—

स्नाता तिष्ठति कुलवापिमृता^५ वारोऽङ्गराजस्वमु-

द्धते रात्रिरसं जिता कमलया देवो प्रसादव्य^६ च ।

इत्यन्तपुरमुन्दरीः प्रति मया पित्राय विहायिते

देवेनाप्रतिपत्तिमुद्भवता विषाः स्थितं^७ नायिकाः ॥३९॥

[Quoted in Daśa. II 7 and S. D. III 35]

[यथो यथा—]

गृहनिर्मितपुच्छः^८ ।

यस्त्वस्मात् परे कुप्यति विप्रिदं नायिका^९ प्रति ॥

तावन्मात्रप्रतिज्ञातं शठः स भविता यथा ॥४०॥

[यथा—]

यथावस्थाः काञ्ची-^{१०} मणिरतिमहाकम्पं सहसा

यदाहिल्यप्रेषं प्रतिपत्ति^{११} [भुज]-मणिरुत्थनः ।

तदेतत् कदाचलौ पुत्रपुत्रमयं खड्गकञ्ची-

विषयान्मूर्ते^{१२} किमपि न लब्धो मे गण्यते ॥४१॥

[Amaru. 109]

[पृथो यथा—]

इत्याप्रियोऽपि निराङ्गो बिलङ्गो^{१३} भस्मोऽपि सन् ।

दोषे स्वतेजोऽपि सिध्येति शरीरो मृष्टः स उच्यते ॥४२॥

^१ K. L. ० नायिकायप्रज्ञातः ^२ L. स्नायव्योऽपि

^३ Original अन्वयमात्रेः संभावितं यस्माज्जाय

^४ A. L. omit विसर्ग ^५ K. L. ० वसते

^६ K. चांगेरागस्वमु, L. चांगेरस्वमु

^७ A. omits च and leaves blank space. ^८ L. omits अनुस्वार

^९ A. omits ०ः यस्त्वस्मात् and gives dots in blank space.

^{१०} K. L. ० क

^{११} K. L. मणितमिदं

^{१२} K. L. ० पूर्णं त्वं

^{१३} K. L. बिलङ्गो

नायकभेदवर्णनपरीक्षणम् १] पञ्चमो रसरङ्गोद्धाताः

^१ लासालहव सलाहपट्टमभितः केपूरमुद्रा गले

वचने कञ्जकालिमा नयनयोस्तामूलरगोऽवटः ।

मुद्रया कोविद्यापि-मध्यनमिदं प्रातस्त्विरे प्रेमयो

लोला^२ तावत्परीरे मृगदयाः शवासाः सन्नायि गताः ॥४३॥

[Amaru. 60]

^३ सट्ट(पु)ट्टावपि पूर्वस्थां नायिकायां प्रकीर्तयते ।

रसभावप्रसङ्गेन मतो सट्टवयो सताम् ॥४४॥

एते चावस्थाविद्योया वस्तव्यभावविविक्तः ॥

[॥ इति चतुर्विधः शृङ्गारतत्त्वः ॥]

अथाप्य सहायः—

मुद्रमण्यः मुचिरागो अशतो नयविशेषः ।

स्थाप्रमत्तविश्वस्तस्य कुतित्तरीप्रसादः ॥४५॥

स च विधा भवेत्तत्र पोटमर्त्तं^४ विदलता ।

विद्रूपक इति प्रोक्ततत्त्वलक्षणव्योच्यते ॥४६॥

किञ्चिद्रूपो भवेत्तत्र पोटमर्त्तसु नायकः ।

एकविधो विटः प्रोक्तो हास्यहृष्य विद्रूपकः ॥४७॥

संपाननिपुणश्च नयविन्दु विविधोऽपि सः ।

कन्योपाहृतोरेवा वश्ये^५ तन्मात्रात्तः ॥४८॥

विमुञ्चाम् मानं सकल्य मयः साधुमुद्गदाम्

मुचा संतापनो स्थवयसि किमङ्गं स्मरन्मुचा ।

मित्रं वादधातं प्रगतममुना मानव मुद्राम् ।

न मृगे प्रवेत्तं प्रभवति गतः काकहृणः ॥४९॥

प्रणयिनि भूयं तस्मिन् मानं मनस्विनि मा कृषाः]

किमपर्यन्तो मुक्तामुक्तविना समुद्रा नव ।

अपत्यं^६ भवेत् संपदेव अद्यानिकमभिः

साम-विनिनिकन्दच्छेदच्छेदविर्मिताच्छेदः ॥५०॥

^१ K. L. छटा

^२ L. लासाल

^३ A. omits this verse here and reads it after the first half of verse 51 below, indicating its right location with a cross mark.

^४ L. ० मर्त्तं

^५ K. L. लव्या

^६ K. L. तावत्

^७ K. L. ० विपानो

हृत् कन्दलिनैर्हृदि प्रविशतेः कण्ठे मुह्यद्भिर्यद्
 बध्ने संकटनासिकाग्रजितैर्निर्घृत्तमुत्सृजति^१ ।
 निःस्वार्सः पुनः मग्नाचेलवदवयुर्व्यञ्ज^२ न वाचोदितो
 निष्पालम्बिनि शोच्यते कुलमतः कोलेन कालं प्रति ॥५१॥

प्रप्रायिकासु हृत्कं रसयन्ति कान्त-
 भानन्दकैरुत्तरीरिव^३ सर्वभावं ।
 भगवाद्योषनिपुणं जगदेककान्त-
 मेकालके विगदिताः सख्यु तेन भावाः ॥५२॥

इति धीराजपिराजः^४ कालतेनमहीमहेन्द्रेण विरचिते संगीतराजे योद्धतासाहस्रवर्षा संगीत-
 भीमसागरां रसरत्नकोमे विभाषोद्घाते नायकभेदवर्णनं नाम प्रथमं परोक्षं समाप्तम् ॥

^१ K. L. लिप्युत्सृजतिः

^२ K. L. सार्धं

^३ A. K. L. तत्राच (A. ०३०) दिलो

^४ K. L. ० धीकुम्भकर्णं

नायिकालक्षणं नाम द्वितीयं परीक्षणम्

यं गृह्यते^१ मुनतः प्रेमाकम्पनिरुतराः ।
 संभूयोपासते स्तब्धं रात्र्यकम्पा रसाकुलाः ॥५॥

रसानुकम्पा बध्नेते नासिकायां निरा^२ अप ।

यतः श्रुत्वास्वदव्ययेता एव मुग्धभेताः ॥५॥

॥ अयं नायिकाः ॥

^३ स्वाग्र्या सप्राप्योपति तद्गुणा नायिकादिभ्यः ॥५॥

तत्र स्वकीया यथा—

कृपासम्पन्नमप्यस्यं प्रेमप्राप्यं^४ प्रियं कथम् ।

कुलीनमनुकूलं च कालं केन लभ्यते ॥५॥

संपत्तो यः शिपत्तो यः मरणोऽपि न मुञ्चति ।

या स्त्रीया तां प्रति प्रेम जायते पुण्यकारिणः ॥५॥

[अथा यथा—]

कन्यां चैव परोडा च तथाऽप्यवति द्विधा^५ सता ॥५॥

तत्र कथं यथा—

याते सप्तो वीर्यं सा पाथा पश्यतीति मे चिदिदम् ।

न च निन्दनादि सलिलं निवर्तते मे नवा हृदयम् ॥५॥

[Śūkuntalam III :]

विमपि^६ जलिनैः निगमैः^७ विज्वलितमप्यनिकुञ्जितैः^८

विमपि ललितैः कन्दर्पैः^९ हसद्भिरिधैः ।

^{१०} अतिनवमूर्त्यं वीक्षाकम्पने नवाङ्गुला यथा

^{११} ललितकुलीनार्कप्रकाशो यथातिविमलस्ये ॥५॥

^१ A. ० पात्, K. L. ० पा (omit विमपि)

^२ K. L. सिदाध्या

^३ L. omits प्रियं

^४ A. दित

^५ A. पाल्ले

^६ K. स्वान्न, L. स्वान्न

^७ K. L. पति

^८ K. L. अन्ना

^९ L. कैषत्

^{१०} L. ० कुञ्जितैः

^{११} A. omits ० न् ह्रस्व and gives dots in blank space.

^{१२} K. L. कश्चिन्ममभवं

^{१३} L. स्तब्धता

नित्यमय बहिर्भोगतस्वरसंक्षिप्तं तथा परा मयः ।
तुलनाप्रकल्पनमुद्राह ध्वन्येतिविलोचनान्तरम् ॥९॥

कलाविरक्तं मुनय इति ध्वनिरिचुं ॥
रुक्तं^१ दृष्ट्वा विगतस्ते^२ निर्मोहिलतयाः ।
निघनन्^३ कपुलनीयक^४ सौविस्तलाः^५
सतेषुविपुलधियो विनाशतच्छयाः ॥१०॥

काव्ये-नारद-सातारान् यः करोति ध्रुवोन्मलम् ।
तमेव^६ दुर्लभं कान्तं वेतः कम्पाद^७ द्रुतस्ते ॥११॥

साक्षाच्चित्ते तथा स्वप्ने तत्प्राप्तदृष्टीनं विद्या ।
वेदो^८ काले तथा भद्रया श्रवणं चाप्य तथ्या ॥१२॥

सायं सति गृहे मुहे विद्याना^९ येवां युवाविज्ञान-
व्यापारोच्छन्नसमीहजननजन्मानन् एषोदयाः ।
प्रेयान्^{१०} कोऽप्यपरोक्षि^{११} यत्र निवर्तं दृष्टेऽपि यस्मिन् कपुः
स्वेदोऽनूष्मकम्यसोऽधसमूयः श्रमोति कविद्विद्वान् ॥१३॥

चित्रं चित्रमोक्षयेप ममालि मयतोमयः ।
सममूल्य बलात्कञ्जामुल्लङ्घयति मानसम् ॥१४॥

मुष्या स्वप्नसमागते भ्रियन्ते तत्प्राप्तिसंलग्नात्^{१२}
रौमाञ्ज्याञ्चितया शरीरस्तथा^{१३} संलभ्य कोषात्^{१४} किल ।
मा मां बलम्^{१५} संस्पृष्टेति सहसा^{१६} शिष्यं बन्धनी मुहुः
सहसा नो हसितं सचिन्तमसङ्कुलं संतोषिणा प्रयुक्तं^{१७} ॥१५॥

^{१८}स्फारत्स्फुल्लं प्रदीपं गोचं मयुः संलालं ब्रह्म गीतम् ।
प्रियवर्ति सकलनिन्दं तव सकलं खलु भवेन् गोत्रं^{१९} ॥१६॥

विद्यकसि कैरविकरे सरति च सखीसमीरणे मुनन् ।
सुम्बलस्वरभिन्दो तव तेन विना रतिः कोदुक् ॥१७॥

- ^१ A. omits निवमय बहि^२ and gives dots in blank space.
^३ A. omits^४ एल^५ A. निषी^६ (omits रेफ)
^७ A. एलः^८ K. L. दुलभं^९ A. देप^{१०}
^{११} A. एवा^{१२} K. L. अपे[?]पयव^{१३} A. संभव्य^{१४}
^{१५} A. स्पर्वन, K. L. स्पर्वन^{१६} A. adds विसर्ग, L. प्रेयान्^{१७}
^{१८} A. मूयै, L. साय^{१९} K. सोप, L. सोपे^{२०}
^{२१} K. स्फारत् स्फुल्ल, L. स्फारत्स्फुल्ल

^१अञ्जननिरस्तदुसस्ते कुक्षयो^२ रजनितं^३ तव न मूष्ये ।
यदि दुष्यते न स युवा निर्भरमातिदृश्यते नैव ॥१८॥

प्रष्टुं वक्तुं च नो कञ्चा दञ्चा सप्तान्वयम् स्फुटम् ।
पश्यन्तर्मात्रवत्पश्यन्तं विविक्ततेजि^४ हित्वा^५ पथा ॥१९॥

कामं न पश्यति दिदृक्षते एव भूमा
सोषणादि^६ जल्पति विवक्षति चादरेण ।
लज्जान्तर-^७भक्तिरेव मनोविशये
शाखा रसान्तरमिदं लभितं विभजि ॥२०॥

विनाशतपस्विना^८ भूमा सलो यदति मायकम् ।
नायकते वा सती तरयाः^९ प्रेमाभिष्वक्तये यथा ॥२१॥

[यथा—]

कष्टकिन्तनूपरीरा लज्जा^{१०} मुकुलानयननयनेयम् ।
तव कुमुदिनीव बाण्डति नुषत्र^{११} बाला करस्पर्शम् ॥२२॥

यत्पारम्य निगिरादुर्गुणं यदेते
संगोहयन्ति च विनिद्रसरोजवताः^{१२} ।

यत् विचष्टे तनुपिचं च स एव कोपः
^{१३}सल्लासत्येव मुनन् प्रनुरज्यायाः ॥२३॥

अपस्वती तु सा कान्तं स्फारितासी निरीक्षते ।
दूरात्परीक्षावेत्ते^{१४} सती स्वजति निर्भरम् ॥२४॥

निनिमित्तं हस्तनी च सर्वा यदति किञ्चन ।
सम्बन्ध^{१५} मुनुरं किञ्चिन् (६) ^{१६}साप्रमाविष्टरोति^{१७} च ॥२५॥

सर्वापि(?) स्फारिता माया बाण्डादिरतिरताः पुनः ।
चेष्टां च कुक्षते रज्यामन्^{१८} यज्ञैः गुर्वेया ॥२६॥

- ^१ K. L. अञ्जन^२ K. L. रजभनिरल^३ K. L. भवतु (तु ?)
^४ K. L. रुद्रया (?)^५ L. omits य^६ A. लज्जित^७
^८ K. L. कामं दृष्टवत एव भूमा^९ A. लज्जित^{१०}
^{११} K. L. भवति or स्ति^{१२} A. नावका, K. L. repeat कञ्
^{१३} A. omits अनुस्वार^{१४} K. मुकुलानयननयन, L. लज्जितकुलानयननयन^{१५}
^{१६} K. L. omit विसर्ग^{१७} K. L. सपुल्लव^{१८}
^{१९} K. एव^{२०} K. L. add अनुस्वार^{२१}
^{२२} K. L. भाव^{२३} A. K. L. भाविकरोति^{२४}
^{२५} K. L. भाविकरोति

तस्यां पुनोऽनुरागो यः शुद्धाभिमत एव २ ।

किन्तु केचित्कलाश्रिते तद्वत् मूढमोक्षम् ॥४१॥

अद्वयानात् प्रविष्टा सा मे मुरयोक्तुमर्हती हृदयम् ।

बाणिन मकरन्दोऽहं कृतामर्ममवस्थयतेन ॥४२॥

गाढाविजृम्भितचित्तततर्दं विचलत्पोलस्यसं

संवेद्याऽस्मत्कृतोक्तुः-मतिभ्रामस्तधुन्यल्लुक्कम् ।

पादुप्रायश्चो विचित्रमणितं पातं क्लेशैरुत्पादितं

वेण्यानां मुनिनाम पुष्पवनुः प्राप्नोति श्वयो रत्नम् ॥४३॥

[Śrīgūṇa. 21]

ईर्ष्या-मिह-सुखेनोनामभावात् प्रबोधितः ।

अस्यामेतद् द्वयं दृष्ट्वा रमते वाप्येवेत्येव ॥४४॥

अथा पुनर्विचित्रा मध्या मध्या प्रपन्ना येति ॥४५॥

मध्याज्जयोधया मूढा लज्जाविजितमनसा ।

मानोऽस्या ममपत्तोक्तिरिति भाववदो विदुः ॥४६॥

तन्नालप्योक्तं यथा —

विस्तारी स्तनमात्र एव गमितो^१ न^२ ^३स्वोचितमुरति^४

रेखोद्भासि^५ तसा मलिनमन्दं न स्पष्टनिम्नोन्नतम् ।

^६मधोऽस्या शब्दुरावस्थाकरीया रोमावली निमिता

रम्यं योवनोत्पल्यवतिरिति मय^७ ^८सुन्दरते ॥४७॥

[Quoted in Daśa. II 10]

^१, ^२ K. L. omits विसर्गं

^३ A. ०मित

^४ K. विचित्रमणितं, L. विचित्रमणितं

^५ L. ०स्यो

^६ A. प्रबोधनि च

^७ K. L. मनो

^८ A. ०सा

^९ L. स्वी

^{१०} Quotation in Daśa. ०शूनं

^{११} A. मधोऽस्या, K. L. मध्ये स्वात्

^{१२} K. ०मूट, L. ०मट

^{१३} Quotation in Daśa. श्वो वदते

^१ A. रसम्

^२ A. रसति

^३ K. L. मनो

^४ L. रस

^५ L. omits बन्धुस्वार

तायिकालक्षणपरैश्चम २] पञ्चमो रसरत्नकोशः

^१मूढत्वमविचिन्ता प्रतिज्ञेय । [मया—]

मुष्ये^२ मूढत्वमेव नेतुमशक्यः कालः किमरम्भते

मानं परत्नं मुनिं^३ यथा न शब्दुतां दूरे कुत्र वेति ।

^४समवेपं प्रतिबोधिता प्रतिवचनमाह बोधनता

नीचैः संक्षेपं हृदि स्थितोऽपि ननु मे^५ प्राप्तेः स्वरः श्रेयोऽस्ति ॥४८॥

[Amara. 70]

लज्जाविजितमनसा यथा—

व्याहृता प्रतिपत्ति न संदपे गन्तुमेष्वदवस्थितानुका ।

सेवते स्म यानं परादमुत्सी सा तथापि रत्ये पिनातिनः ॥४९॥

[Kumāra. VIII 2]

मुद्रितकलमानस्यं यथा—

धृत्वा सवीर्यः कान्तस्य शाठ्यं कोपकथायिता ।

आतिजिज्ञासां हृष्टातेन नास्वत् साध्वसाविता ॥५०॥

.....मध्या संक्षेपयोधना ।

मुल्लङ्घनजालररा ज्ञेया मोक्षान्मुल्लङ्घना ॥५१॥

मध्यायाः ^१संक्षेपयोधनं यथा—

उन्मीलितं सुलिकमेव चिन्तं ^२मूढागुणिर्निगमिवारविन्दम् ।

ममूच तस्यास्वतुल्यतोऽपि मनुविषमं नवयोक्तेन ॥५२॥

[Kumāra. I 32]

तरसार्दं चक्षुः क्षयति मुनीनामपि दृशः

कुचदन्ताकारं हृदयमदुः काम कुक्षे ।

गतिर्नवीभूता हरति यमनं ^१ममचला

अहो तन्मयास्तुल्यं लक्षिमानं (मि) सौ विजयते ॥५३॥

दृष्टिः^२ तित्वाति निर्भरं श्रितये वैदग्ध्यभाको गिरः

कामं कुतलमालिना^३ विरक्ते^४ ^५लक्ष्मीजोत्पन्नमहः^६ ॥ २]

वशः सविषये पुनः पुनरिदं लीलासत्तं गम्यते

जाताः ^७भ्रमयोऽस्या तत्र दया कल्याणकस्यादिवम् ॥५४॥

^१ L. मूढते (The हलन्त mark in K. below ०व of स्वात् in the third line of verse 47 has been deciphered as ०मात्र)

^२ A. मूष्ये

^३ K. L. मूष्ये

^४ K. L. संक्षेप

^५ K. L. मणितं

^६ K. L. बह्वार तस्या

^७ L. ०मात्रा (omits ०क्षि)

^८ A. K. L. स्वस्ता ० वा स्वस्ता

^९ A. ०कामाहः

^१ A. साध्वेनं

^२ K. L. मणितं

^३ K. L. मणितं

^४ A. ०निगम

^५ L. मूष्ये

^६ A. ०न

^७ K. मूष्ये, L. मूष्ये

मुत्तल्लसत्तासत्तासत्ता यथा—

सुप्रोश्यं वधि सुप्रतामिति मयाः सप्तस्ततोऽनन्तरं
श्रेयासिवायवा मया सप्ततया व्यस्तं भुवं तन्मूले ।
आतेऽ^१कीरुनिरीले नवनयोर्भुवं^२ रोमाकुचो
सज्जाऽऽतिगम्य^३ तेन साय्यपट्टा तत्कालयोग्यः कर्मः ॥५५॥

[Amaru. 37]

मोहानुमुत्तासत्तासत्ता यथा—

माताङ्गिज्ञानवामरीकृतकुम्भोद्भूत^१रोमोदमया
सप्तस्तोहस्ताविरक्तविलसच्छ्रीमन्नित्यन्तया^२ ।
मा मा मानद माति मामलमिति क्षामासरोल्लसिनी
मुता^३ किं^४ नु भूता नु किं मनसि मे कानां विदोना नु किम् ॥५६॥

[Amaru. 40]

^१यथाकथितमिदुता सरतिनरङ्गायुज्जायितं^२
^३कृदायां मयि नाप^४ ते कदकिंकाफरैः^५लतायामितम् ।
सकोऽप्यः शङ्कु कोऽपि सोऽमुनमयो नावो विद्यारतायुज्जा
पिक् त्वां भूतं^६ निगिर्यदधुरवला मोहं वस्तनी गता ॥५७॥

अथ ^७प्रथमा—

योऽन्तासत्ता सत्तासत्ता^१—सज्जाऽऽतिगम्याविला रते ॥५८॥

योऽन्तासत्ता यथा—

लतानटमलोच^१ मुहं निम्नो नाभिः समुद्रतं जपनम् ।
इति विषमे हरिणद्वयो भुवि नये क इव न स्वलति ॥५९॥

[Quoted in Daśa II 18]

^१ L. स्तोले

^३ K. L. नेत्रे

^२ K. L. भुंतास

^४ L. म्या

^३ A. रामो

^५ L. मुल्लो

^४ K. L. न

^६ K. L. सीता

^५ K. L. यन्त्राक्षितं (K. deletes the रेफ on एषितं with a slanting stroke, L. ignores the deletion.)

^६ K. L. भूतायितं ^७ K. L. look like भूतायं

^८ K. L. नापने (L. ने)

^९ A. omits म्या

^{१०} K. L. प्रगल्भ्या

^{११} A. H. ० कृतं ५. ७

^{१२} Quotation in Daśa. reads as follows:—

लतानटमिदमुपुं निम्नो मयाः समुद्रतं जपनम् ।

विषमे भूमाभास्ता भुवि नये क इव न स्वलति ॥

सत्तासत्तासत्तासत्ता^१ रतानविलसत्ता^२ यथा—

व्यथितानुमूलकः^३ वधविदुहृष्टाङ्गाङ्गमलिनः
सर्पचिन्नुपौद्गारी कर्तव्यति न^४ मातृवकवयः ।
^५बलाभङ्गाभीमरक्तकान्ति^६ रीतिङ्कुमुनेः
^७विद्याः सर्ववत्सवं भवति^८ रतिगच्छदपटः ॥६०॥

[Amaru. 107]

यथ स्वेदसुरेवं विदुलितेव्यालुप्यते चानं
सम्बोद्धेनंतिरुष यत्र रणितं मिहृष्टं^१ मुहुरम् ।
यामात्यव्यथिरेष सर्वविषयाः कर्म^२ भेदकापरा
सम्बोद्धत् सुरतं भयानि^३ भूतये सेवा नु लोकेऽस्मिनि ॥६१॥

इते निष्यावर्दीनिरस विदितं कामः^४ विरात्
प्रिया तामिषोचै^५ रतिमय रतीदे^६ रक्षदेः ।
विलासंश्च प्राप्तं तत् हरि परं रागबद्धे
मया किं ते कृत्यं भूवमकुटिलपा^७ नरया ॥६२॥

मध्याग्रगल्भयोर्नायिकयो^१ भविष्यम् । धीरात्पीरा पश्यते केन ॥

रथोगामोव्यङ्गितः कोपो मानोऽन्यतङ्गिनि प्रिये ॥६३॥

धोरा^१ मुलङ्कितार^२ रथ्यादारराज्यभंगविकृत ॥६४॥

तत्राकाराविषयोपमादरस्य यथा—

एकमात्रतंसंस्थितः परिहृता प्रसुप्तनगदूल-
स्ताम्बुला^१ नयनच्छलेन रससाग्नेयोऽपि सञ्चिन्तितः ।
आलापोऽपि न मिथितः परिज्वलं व्यापारव्यव्याप्तिके
कालं प्रसुप्तावास्तस्मदुपमा कोनः^२ कृतार्थीकृतः ॥६५॥

[Amaru. 18]

^१ A. omits एव

^३ K. L. विलस्य

^२ K. L. कर्तव्यति मुहः

^४ K. D. सायकपटः

^३ K. L. omit this line and the next one.

^४ Original विद्या रतानवत्सवं

^५ Original तं प्रच्छदपटः

^६ K. L. लो नोपुष्टम्

^६ L. तदि

^७ K. L. तये

^७ L. रतिग

^८ L. लोचै

^८ A. कणा

^९ K. L. विषयो ने

^९ A. मुल

^{१०} K. adds चार, L. दार between^{११} विलास and^{१२} रथादा

^{११} K. L. हृष्टम्

^{१२} K. L. कृतः (L. कर्तः), omit कृतार्थी

अवासीनायाः ^१एवावासीनं यथा—

आपस्ता कलहं दुष्टेन कुलेन न व्यगते शासतां
^२भूतभूतं च खड्गपमानमघर्षं धत्ते न केनग्रहम् (०५६) ।
 अङ्गाम्भवेति स्वयं भवति नो वामा ^३हृत्कल्लुने
 तन्मया निक्षिप्त एव संमति युतः कोऽयं प्रकाशितः ॥५६॥

[Amaru. 106]

[स्माद्] अप्यपराधो यथोक्तिः,

कोपौ यत्र भ्रुकुटिरचना^४ निक्षोभो यत्र मोनं
 यथायोग्यस्मितामनुमनौ दृष्ट्यातः प्रसादः ।
 तस्य^५ वेष्मलद्विदं-मयुना^६ वेधसं परय जलं^७
 त्वं वादयते लुहति न च मे मयुमोक्षः क्षलायाः ॥५७॥

[Amaru. 38]

यथा—

कोपात् कोमललोकादुल्लसिकापायेन बद्धा दुष्टं
 नीत्वा^८ ^९केलिनिकेतनं दक्षिण्या सायं तलोनीं पुरः ।
 भूयोऽयं वसिति स्वल्पमुदुगिरा संमुखं दुरधेयित्वं
 धर्मो ह्यप्यत एव^{१०} निहृत्तिपरः प्रेमात्^{११} हृदया हृत्तु ॥५८॥

[Amaru. 9]

^{१२}अनेनैव प्रकारेण मानावृणोति^{१३} मुक्तदुर्गमो वेदितव्यो । तत्र मानावृणोद्वयोः यथा—
 सात्तना अनेन तत्त्वोपेक्षासात्तनैः ॥५९॥

तत्र प्रादुर्बभूव^{१४} सांमय,

यथा—

अवराधीनः घोडू प्रसोद रम्भोरा विरमं^{१५} संरम्भम् ।
^{१६}सेव्योऽयं निष्पदिह्यः कथं नु^{१७} दासो निरररायः ॥६०॥

^१ L. स्वागाः

^२ K. L. कोऽय

^३ K. L. ० रस्ता

^४ A. ० स्तदधि

^५ L. omits अनुस्वार

^६ L. निहृत्तिपरः

^७ L. ० नयो

^८ A. विर..... (omits ० म संरम्भम्)

^९ K. L. सेव्यो जनिष्पदिह्यः, A. omits सेव्यो and reads n: प्रहृत्
 Subhāṣita. 305, 8 reads this verse as follows:—
 अपराधी नूनमहं प्रसोद रम्भो विरमं संरम्भम् ।
 सेव्यो जनिष्पदिह्यः कथं नु दासो निरररायः ॥

^{१०} K. L. omit नु

^१ A. भज्म०

^२ A. K. L. ० निष्पदिह्य

^३ K. L. तस्या प्रमल०

^४ A. वेधसं, K. वेधसं, L. वेधसं

^५ L. नीक्षा (?) ^६ Original दासः

^७ K. L. दक्षिणा

^८ L. अनेनैव

^९ A. सांमया यथा, K. L. साम यथा

अद्वैतलक्षणमुपानयनम् ।

^१कृतेऽप्याश्रयार्थे^२ कचनपि^३ मया ते प्राप्तयो
 धृता^४ माहं हस्ते विदुर्भवति^५ कथं पुनः वदताः ।
 प्रकोपः कोऽयस्यः^६ गुनरत्नमयोमो विगणिता
 हिला यत्र लिप्याः^७ प्रियलक्ष्मणरीत्यापि विरः ॥६१॥

[Subhāṣita. 306. 46]

दानं^८ व्यानेन भूयैवे^९,

न सक्तुं ध्वनमप्युयं दानयोषाः^{१०}

निषिद्धिं च पाति च यादवो रदुहताम् ।

प्रजं विदुषाम्^{११} ददत्^{१२} ददत्^{१३}

भक्तुः^{१४} यतः सद्गोचिरपरा मोक्षः^{१५} ॥६२॥

यथा—

[Śiśupāla. VII 63]

दानेन मानावृणोति^{१६} वेदितवान्-वदतामनो भवेदिति । एतदेव निवेदयति ।

[त्वं]-नायकत्वं^{१७} नृतिः ॥६३॥

मुक्तुं^{१८}

^१जहति^२ मानं परयं पादान्तं मां

न सक्तुं तत्र कदाचित्^३ कोऽप्यर्थोऽयम् ।

इति निष्पदिह्य^४ नापे तिर्यग्गामीतिताप्य

मयनजलमनसं^५ मुक्तमुक्तं न किञ्चित् ॥६४॥

[Amaru. 39]

अथ मयनजलं मुक्तमिति प्रसादमुपनयनम् । किञ्चिदिति अनुपनयनं दोषोऽनुपनयनम् ।
 अथ प्रायिकोऽयमपराधः । तेनोभयं संभाव्यते । तथा हि—पादान्तं^६ मां परयेल्लुनयः, कृता-
 पराधः पादान्तो ब्रह्मणः, इति निवेदयः । न सन्निहितं तावदेवं^७ विधोयपराधोऽस्तीति दर्शितः,
 इति शेषः ॥

^१ K. L. हतो०

^२ J. ० भागे

^३ A. K. L. मयापति (K. L. ०) प्रयायः

^४ Subhāṣita. वृताः विमलः ० J. ibid रयं

^५ Ibid दुष्टरत्नमयोमया मुनितां दूषा यत्र etc.

^६ K. L. omit विरयं

^७ K. दान, L. दानं

^८ K. L. वेधेयः

^९ K. L. omit विरयं

^{१०} L. omits अनुस्वार

^{११} K. L. तस्य

^{१२} K. L. यवति

^{१३} K. L. योषाः

^{१४} L. omits अनुस्वार

^{१५} K. L. जहति

^{१६} L. काप

^{१७} A. निगदिह्य

^{१८} L. ० नन्तं

^{१९} L. omits अनुस्वार

उपेक्षा^१ नवधारणम्,

यथा—

मित्रदास्ते भूमिं बहिरवन्तः प्राण्यद्विती
निराहाराः^२ सद्यः सततः^३ रक्षितोन्मुक्तनयनाः ।
परित्यक्तं सर्वं हृतितपस्त्रिं पञ्चरसुर्ग-
तत्त्वावस्था चेयं विप्रुः कठिनं मानसमुना ॥३६॥

[Amaru. 7]

अत्र प्रियंय विज्ञात-भगविजडतादयः तस्मीनां संश्रम-^४ततापादयः, इयमवस्थेयमुक्ते
नामिकाया^५ विप्रमन्वरि^६ संलक्ष्यते ॥

मानासोदनाय रसात्तरं किमिमुक्ते प्रातस्तर्षां यथा^७—

ईश्वर्यिणात्^८ काजिपि विहाय कालं वने वसन्ती अन्धरावतासी ।
कदम्बिता^९ पुर्वमपुत्रेन संभ्रान्तद्विष्टः त्रिपमार्गलङ्घ ॥३७॥

^{१०}छलाविभिरपि मानोत्पन्नेरः । एवं छलादिपुद्गाह्यम्^{११} ॥

पुनोर्ध्वमन्त्रोक्तं भू^{१२}क्षारण्यदिकारणम् ।

विशेषतः स्त्रियामुत्तमं चैवं युवमनोहरम् ॥३८॥

मुग्धं प्रगल्भं मध्यं च^{१३} तदनन्तरंमिषपि ।

वजुर्धमं मरितं^{१४} तच्च तल्लक्ष्यमप्येवमेतत् ॥३९॥

[मुग्धं यथा—]

प्रगल्भते इमरो घट्यां युवती विस्त^{१५} एव हि ।
तत्कालं प्रपन्नं प्रगल्भतुल्यं^{१६} मृगयौवनेन ॥४०॥

यथाऽहं भूतः—

प्रत्यक्षज्ञानेणे वाञ्छत्यस्य^{१७} त्वरितं मिये ।

^{१८}सामुग्धं नैशतेऽप्युक्ता मुमुक्षो^{१९} मृगयौवने ॥४१॥

यथा—

मन्दमन्दविजलज्वलमोक्षचक्षुः^{२०} रमिनिवर्धन दम्पत्य ।
वीथयते स्म यन्तर्जनैक्यवशा कश्चितो मृगमनोमुखदैव^{२१} ॥४२॥

^१ A. त्वधारणम्, K. L. एष ० (ए) नवधारणम्

^२ K. L. omitt विस्तं

^३ K. L. अनन्तरंमिषपि

^४ A. adds विप्रे

^५ L. omitt ०या

^६ K. L. ज्वरदयः संलक्ष्यते

^७ K. L. omitt यथा

^८ L. त्वापि (normally L. gives त्वमात्र)

^९ A. पुर्वं समुत्पन्नेन

^{१०} L. omitt छ

^{११} K. L. ०पुद्गाह्यं

^{१२} K. L. तदनन्तरंमिषपि

^{१३} L. omitt अनुवृत्तार

^{१४} L. रात्र

^{१५} A. मध्य

^{१६} A. चत

^{१७} K. L. सामुग्धे

^{१८} A. मध्य, L. मुग्धा

^{१९} L. ०धुं (adds अनुवृत्तार)

^{२०} A. ०मुत्तार्ये

प्रगल्भं यथा—

अज्ञापयति राज्ञेयं गुणव्यवस्थामिदं रूपंरा ।

प्रगल्भे^१ योक्ते रागान् न शक्या तन्मुपातिरुम् ॥८३॥

यथा—

दुर्गोहोहमहोमहोयधुर्गुम् (गु) गं-

सोमगुहोमहोयधुर्गुम् (गु) गं-

योर्दुर्गोहोमहोयधुर्गुम् (गु) गं-

न शक्यते विमिहं वाञ्छति^२ कर्तुं वा ॥८४॥

मध्यमं यथा—

तामुत्तमं लक्ष्यदैरपि^३ नैति त्विति

कान्तिनं निर्दयवा^४ हृत्विभिराङ्गी ।

सद्भावभावित^५ पदद्वन्द्वनिष्ठं

नारी दपौ निमुक्ते न मनः प्रगल्भं ॥८५॥

तदनन्तरंमिषं मृगयामनन्तरं धनुर्वं यथा—

कुचयोः पतने जाते रसितालस्येतद्वामं^६ ।

योपिनां लम्बितं^७ तत् योश्च^८ परिश्रितं^९ ॥८६॥

यथा

पुनि^१ स्थां^२ विमल्यन पतिगोर्ध्वमुपा तनुम् ।

भम्नादपि वर्करो नूनं प्रीणाति रसनेद्रियम् ॥८७॥

॥ इति योवनेयधुर्गुम् ॥

^{१३} अष्टावस्थायां स्तम्भः भूक्षाररससंश्रयः ।

स्वाधीनपतिशक्ता च तथा वास्तवकविजिता ॥८८॥

^{१४} अभिस्तारिका^{१५} लम्बिता विमल्यनपतिश्रिता ।

प्रीतिरसनेद्रियं^{१६} चेति क्मास्तव्यममुक्ते ॥८९॥

स्वाधीनपतिशक्ता ता तु धानं मुमुक्षुः कलमः ॥९०॥

^१ K. L. प्रगल्भं

^२ L. प्रगल्भं

^३ A. ०मि

^४ L. ०मध्य

^५ A. नैति

^६ L. नह्यं (omits ०या)

^७ A. ०तद्वन्द्व

^८ A. omitt ०मिति

^९ L. ०नेता

^{१०} K. L. तं तु

^{११} L. ०ः

^{१२} K. L. न

^{१३} A. K. L. अष्टावस्था (repeat ०या)

^{१४} L. अति

^{१५} A. ०या

^{१६} A. omitt ०यरी चेति क्मास्तव्यं

यथा—

कजरीवपानं कुर्वन् रघुपथं पश्यन्ध्वरीम् ।
एवं विनोदयन्^१ कान्तां छायावदनुवर्तते ॥११॥

इयं^२ हृष्टा ॥१॥प्रिये कृतस्वलोके तु^३ विरहोत्कण्ठितोन्मत्ता^४ ॥१२॥

यथा—

सखि स विजितो^५ वीणावासे^६ कयाऽप्यपरिचया
पवितामयवसताम्यं तव क्षया ललितं भूयम् ।
‘कवन्तितस्या सेषाभीष्टु’ स्वस्त्युक्तुनास्वर्पि^७
प्रसारित मनोमन्थेऽ^८ भोज्यो द्विपेन विस्तव्यते ॥१३॥

[Subhāṣita. 369. 98]

इयं^९ च चित्तालवयतो ॥२॥

अथ दूतसत्तज्जा—

केलौगुहसपातमानं स्पष्टवन्द्येयवति प्रिये ॥१४॥

यथा—

समानेन^{१०} नेष्यन्^{११} विमानसंभवा ऐकीगुहे पुनविजान्तरये ।
उत्प्लव्जता^{१२} द्वारनिपण्डितः प्रतीक्षते स्वापसितावतापी ॥१५॥

॥ इयं च चित्तालवयतो ॥३॥

अभाषितारिका

स्मरार्ताभिस्तरेत्^{१३} कान्तं^{१४} सारवेदं भाषितारिका ॥१६॥

यथा—

उरसि निहितस्तारो हारः, इडा जघने पते
कलकलवती काञ्ची पादौ रघुमान्निपुनपुरौ ।
शियमभितरस्येवं मुग्धे^{१५} स्वमाहितजिह्विना
यदि किमधिकवास्तवकया रिशः^{१६} समुद्रीधये^{१७} ॥१७॥

[Anaru. 31]

- १ A. omits 'रघुपथं' कान्तां छाया २ A. looks like हृष्टा
३ K. विरहो, L. विरहोत्कण्ठितो ४ A. omits विनो
५ K. L. अभितर Subhāṣita. ३६९: ० A. कवन्तितस्या
६ K. L. अभिष्टु ७ L. अभिष्टु ८ A. पादौ ९ L. omits च
१० L. नेष्यन् ११ K. L. विमानसंभवा (omit संभवा)
१२ L. उत्प्लव्जता १३ K. सारवेदं L. सार (both omit वेदं)
१४ K. L. सा (L. सा) रायम् १५ A. मुग्ध
१६ L. रिशतः १७ K. L. अभ्यते

यथा वा—

न च मेवमच्छति यथा लभ्यते कस्यां यथा च मुक्ते स मयि ।
निपुणं तथा तदधिपमं^१ चरेत्^२ भूति काचिरिति संविद्वि^३ ॥१८॥
[Śāṅgā. 9. 56]

इयं च नील^४ पदाश्रयुजिता^५ मोतिसंभ्रमाभिमुक्ता वा ॥१९॥

अथ लयिता—

जाताम्यं^६ सङ्गृह्यितुो कान्ते^७ कोरुण्याविति ।
‘गवाश्रयणपते कान्ते’ भोज्यसिद्धिः कथाविति ॥१९॥

यथा—

‘उद्विग्नवपनारीवंन्मम त्वं विजितेति
प्रियजनपरिमुक्तं यदुक्तं^८ वतानः^९ ।
मदधि^{१०} वसतिमायाः कामिनां यवजल(न)धी-
वंजति द्वि यवजलं वल्लभास्तेननेन ॥२०॥

[Śāṅgā. II 33]

॥ इयं^{११} ‘लेशाश्रयणवती ॥२१॥

अथ विप्रलम्बा—

तूतोहृष्टिनां^{१२} प्रेष्य^{१३} ‘हृष्टया संवेदनां’ वचिन्तु ।
यो विप्रलम्बते प्रेयात् विप्रलम्बेति तां विदुः ॥२०॥

यथा—

उत्पिष्टं तूति यामो यामो यावत्स्वर्पायि^{१४} नयातः ।
‘विप्रलम्बाश्रयणोले विप्रलम्बाः कुत्र पूर्वमस्ति’ ॥२०॥
[Quoted in S. D. III 83]
॥ इयं वचिन्तया लेशवती ॥२१॥

[अभाषितारिका—]

नमसति यथा पूर्व निरस्तो नमुन्या प्रियः ।
तं किंवा कुतस्ति सारभिर्लम्बिता^{१५} कीर्तिता यथा ॥२०॥

- १ A. omits यथा वा and the subsequent verse.
२ K. L. वाद ३ K. L. चरेत् ४ A. गृष्टा
५ K. L. प्रातिगतसंभ्रमाभि (L. अभि) ६ A. अभ्य
७ K. L. कोरुण्या (K. indicates the deletion of 'मातृ' below ७०) ८ A. omits this line ९ L. भोज्य
१० A. उद्विग्नवपनारीवंन्मम ११ Original दयातः
१२ K. L. ०वा १३ L. वचिन्तु १४ A. लेशवती
१५ A. looks like लेशवती १६ K. L. अभि (L. ०वा)
१७ A. K. L. प्रेष्य १८ L. हृष्ट १९ A. यामोतः
२० Quotation in S. D. reads this line as follows:—
यावत् परमसि जनेन नीलितनाथो भवेत्स्वताः । २१ L. कीर्ति यथा

यथा—

निदरासा वेदं वहन्ति हृदयं^१ निर्दिष्टमुत्पन्नो
निद्रा^२ नैति न दराते विगम्यं वतं दिवं दराते ।
अङ्गं^३ वीजमुपैति पारस्विकः^४ प्रेयासत्प्रेयसितः
मध्यः कं गुणमाकलयन् दक्षिणं^५ मानं यत् कारिताः^६ ॥१०५॥
[Amaru. 92]
॥ इदं च सेवामुरीषवती ॥१०॥

अथ प्रोषितभेदेना—

स्वस्ववाचि^१ पवित्रं यथाः कुतचित्कारणात् गतः ।
देवात्तरं^२ तैवतां सा प्रोषितप्रेयसी यथा ॥१०५॥

[यथा—]

आदित्यप्रसारात्^१ विषयः पदवीमुद्बोधय^२ निर्बिण्णया
विभाषेयु^३ भविष्यद्वृत्तिगोचरो यत्नो वसुतत्पति^४ ।
दत्तं^५ ससुधा^६ गृहं^७ प्रति पदं^८ तान्वाचित्वास्मिन् सधे
मार्गमागत इत्य^९ सन्धिलिखितं पुनः^{१०} बीजिताः^{११} (तन्) ॥१०५॥
[Amaru. 76]
॥ इदं चिरहान्मावकतो ॥८॥

॥ अपासां सहाभिव्यः ॥

प्रवृत्तिमुत्तमा पीरा गुह्यमन्त्रा^१ दृढमिया ।
विषयेविज्ञितज्ञां च सुप्रगता सुधीमुता ॥१०६॥

स्वतन्त्रा विषया दातो दुष्टा^१ प्रवृत्तिता सती ।
माताकाराद्विनारी च कार्या दूरीकृतविद्ये ॥१०८॥

[यथा—] तूतो-प्रत्यपनं मापे—

न च मेजगच्छति यथा लघुतां करुणां यथा च कुट्टे स मति ।
निपुण त्वेनमपिगम्य वेदं विद्वति काचिदिति सदिदि ॥१०९॥

[Śiṣupāla. 9. 50]

- १ A. निर्वृत्तं २ K. L. नेति
३ A. प्रमासत्प्रेयसितः ४ K. L. दक्षिणं
५ K. ०७, L. ता ६ K. L. omit अवृत्तार
७ L. omits ०७ ८ K. L. प्रेषितं
९ A. निर्वर्णया १० L. पविष्टं
११ L. ०७ति १२ A. दत्तोकच्छुचा गृह
१३ K. L. समुत्तं (in L. the t mātra of ०७ is not clear).
१४ L. पाथ १५ L. ०७द
१६ L. ०७ति (omits रेक) १७ K. L. दृष्टि १८ A. प्रवृत्तिता

लेखोद्युक्त—

विद्योद्युक्तं^१ नृपतेस्तु प्रत्यक्षाः^२ प्रीतिविद्ये ।
प्रयोजने विषयनेः साक्षरी वा विस्तरः ॥११०॥

साक्षरं प्रति भूतः—

लेखवाच्यं यत्^१ मयो वदतुकोद्वृत्ता ।
लेखं^२ नृपकर्मणां च मयः^३ विस्तृतुभिः ॥१११॥

निरक्षरो यथा—

निरक्षरस्त्वयोपादिनकल्पवृक्षः ।
चरान्धनखवाङ्मुः सोऽनुसाराय^१ नृपकः ॥११२॥

मापे यथा—

निलम्बं^१ शक्यं^२ व्याचरन्ती^३ नृपकति वेद्यमन्त्रं निषेधाः ।
मन्त्रं^४ लिखितं^५ भाविनायः^६ प्रवृत्तिः^७ दत्तं^८ नृपकः ॥११३॥
[Śiṣupāla. 7. 39]

स्वहृतो यथा—

तस्यैवेति सन् यस्मिन् दृष्टे^१ प्रजापते ।
प्रतिज्ञितलिखितं^२ हेतवितोः स स्वहृत्कः ॥११४॥

तदुक्तम्—

तुल्य नो यदि लेखोऽयं स्वहृत्कोऽयं कथं स च^१ ।
तस्मादात्मनि स्नेहात् सखेर्दृष्टिं विदे ॥११५॥

सप्तधाभाषावहृत् यथा—

प्रियवर्तितुद्वयं प्रतिभाषिताः^१ २ विमिषि काम्यगिता परपुत्राया ।
प्रियतमायं सपुत्रमन्त्र-च्छिद्रुवा^३ दुरवाचितमनुताः ॥११६॥
[Śiṣupāla. 6. 8]

- १ A. लेखा च २ L. ०७लेखु
३ K. L. omit विसर्ग ४ A. प्रि ५ L. मन्त्रो
६ A. omits ०७चक्रम् ७ K. L. विदं
८ A. omits विसर्ग ९ A. omits नृपकः
१० A. omits मापे ११ K. L. ०७मन्त्रं
१२ L. ०७दत्ता १३ A. omits विसर्ग
१४ A. पुनक्तिनखखनयनं (?) १५ A. ०७प्रेयसि
१६ Original रोपितार्थः १७ A. प्रमथयि
१८ A. omits दक्षिणं, L. दक्षिणं
१९ K. omits. ०७. L. दृष्टि २० K. L. वा
२१ K. L. omit विसर्ग २२ A. K. L. कर्मि

यथा [च]—

परमृता मदनमतीताः प्रियवती लघुवाचिन् योयिताम् ।

प्रियमानकरोन् कलहान्तरे मयुरावा दुःखापराधमायाम् ॥११७॥

[अथ संयोगः]

वाचिकः स संयोगोन्मुरागोन्मनस्कवा ।

मानुषान्तरकथने प्रजाताः नमस्कृतस्तथा ॥

कथानन्तरदर्शितः चिह्नताश्चिते प्रजाताः ॥११८॥

प्राप्तसंगतयोर्मनोः संकल्पेनैव यतते ।

योऽभिप्रायः स आद्योन्मुराग इत्यभिप्रायः ॥११९॥

"आद्योन्मुरागः संयोगः प्रत्यक्षाद्यो एव वा ।

तन्मुरागोऽपि "तथाप्रत्यक्षेयान्नोके वाप्य दृष्टाभूतो ॥१२०॥

प्रेमशोडशमाह्वयमूलोऽहं कुनिः] प्रिये ।

आता" हेतोर्हेतोर्वा स सङ्गमोऽप्युच्यते ॥१२१॥

देवतान्तराभिप्रेत्योर्ध्वपाने चिराय यत् ।

नवेन्मुरागं श्रोते वा प्रजातः सोऽभिधीयते ॥१२२॥

प्रेमशोडशमविच्छेदादभिप्रेत्योर्ध्वपाने ।

नितरागो मितः "खिदः कथनः" स इहोच्यते ॥१२३॥

"इहोऽद्यन्मुरागादिचिह्नानां रसधारा च ।

वाचक्याभ्यो" मुनिः "प्राह भस्तादिमताभ्यस्त ॥१२४॥

"नयो नव इवोदेति संयोगोऽन्तरादि हि यः ।

"स चेतोऽप्योपे यदः परिमुक्तो घनैरिव ॥१२५॥

प्राकारो यथा

सखने^१ "प्रियमुरागोनिविता प्राचिन् सुप्रमने नाहृत्^२ ।मेलता प्रपद^३ "तोलता गतं हस्तमयं पिपिलं स्त्रोय वा ॥१२६॥

[Kumāra, 8. 14]

^१ A. omits this line.^२ K. L. omit this line.^३ A. आता " A. K. L. स्त्रोयः^४ K. L. इति^५ L. वतः^६ K. L. प्रिया^७ L. नान्तर^८ K. L. अन्तर^९ A. K. L. स्त्रोयः^{१०} K. L. इति^{११} L. वतः^{१२} A. स्त्रोय^{१३} A. छमा^{१४} L. लोहमा^{१५} L. adds सखा after कथनः^{१६} K. L. इति^{१७} L. वतः^{१८} A. स्त्रोय^{१९} L. तोलता

प्रच्छन्नो यथा—

"मिति वाचिस्त्रियं कुलजानं" स्वासनिस्त्रियं लक्षणमायाम् ।

मौलये लघुवाचिन् यथा सा वचिनी न च "यथा वचने च" ॥१२७॥

मानान्तरकथनो यथा—

एकस्मिन्मदने पञ्चदशवत्सवा नीनोतरे ताम्रलो-

रम्योऽपि सतिष्ठेत् "संयमये" "संयमोर्ध्वपानम् ।

दमयोः" पानकरीया नृबलनामिधीमवचनपरा-

मनो मानकः "हेताश्चतस्रं" व्यासस्तकच्छवः ॥१२८॥

[Amara, 23]

तथापि प्रच्छन्नो यथा

तां "मतामिन्विच्छन्मा" "मनामिच्छितानाम् ।

परात्मपरिहारेण नरो नारीमरीरम् ॥१२९॥

प्रजातान्तरं प्रकतो यथा

मुने चिरगतः प्रेयान् प्रजातदिगुणं "मृहम् ।

अहो(र) एतदहो भजे यत्तमयास्तान् मनः ॥१३०॥

कथनान्तरकथनो यथा—

भूयो यमूय संयोगः "कथने बहुता रमात् ।

रतिरुत्पन्नयोर्ध्वपानं" रतिरुत्पन्नयोर्विच ॥१३१॥

तथा "प्रच्छन्नो यथा—

प्रियं "प्रियस्य उच्यते विनिर्गतं विलोप्य रामः कथनाधिकारम् ।

सद्वृत्ततापरिहृणपण्यवत् करणं प्रत्यक्षं कुपो यद्वच्छा ॥१३२॥

संयोगो यो भवेत्तद्विच्छन्मा "मिति बहुताम् ।

"संयोगाभास इत्युक्तः स पुनर्मिच्छिन्नः ॥१३३॥

^१ A. नति^२ K. L. व^३ Original हृदयस्थिते^४ K. L. संयमये^५ A. नान्तर^६ K. L. इति^७ L. वतः^८ K. L. प्रिया^९ L. तोलता^{१०} A. स्त्रोय^{११} K. L. अन्तर^{१२} A. छमा^{१३} L. लोहमा^{१४} L. adds सखा after कथनः^{१५} K. L. इति^{१६} L. वतः^{१७} A. स्त्रोय^{१८} K. L. प्रिया^{१९} L. तोलता^{२०} A. स्त्रोय^{२१} K. L. अन्तर^{२२} A. छमा^{२३} L. लोहमा^{२४} L. adds सखा after कथनः^{२५} K. L. इति^{२६} L. वतः^{२७} A. स्त्रोय^{२८} K. L. प्रिया^{२९} L. तोलता^{३०} A. स्त्रोय^{३१} K. L. अन्तर^{३२} A. छमा^{३३} L. लोहमा^{३४} L. adds सखा after कथनः^{३५} K. L. इति^{३६} L. वतः^{३७} A. स्त्रोय^{३८} K. L. प्रिया^{३९} L. तोलता^{४०} A. स्त्रोय^{४१} K. L. अन्तर^{४२} A. छमा^{४३} L. लोहमा^{४४} L. adds सखा after कथनः^{४५} K. L. इति^{४६} L. वतः^{४७} A. स्त्रोय^{४८} K. L. प्रिया^{४९} L. तोलता^{५०} A. स्त्रोय^{५१} K. L. अन्तर^{५२} A. छमा^{५३} L. लोहमा^{५४} L. adds सखा after कथनः^{५५} K. L. इति^{५६} L. वतः^{५७} A. स्त्रोय^{५८} K. L. प्रिया^{५९} L. तोलता^{६०} A. स्त्रोय^{६१} K. L. अन्तर^{६२} A. छमा^{६३} L. लोहमा^{६४} L. adds सखा after कथनः^{६५} K. L. इति^{६६} L. वतः^{६७} A. स्त्रोय^{६८} K. L. प्रिया^{६९} L. तोलता^{७०} A. स्त्रोय^{७१} K. L. अन्तर^{७२} A. छमा^{७३} L. लोहमा^{७४} L. adds सखा after कथनः^{७५} K. L. इति^{७६} L. वतः^{७७} A. स्त्रोय^{७८} K. L. प्रिया^{७९} L. तोलता^{८०} A. स्त्रोय^{८१} K. L. अन्तर^{८२} A. छमा^{८३} L. लोहमा^{८४} L. adds सखा after कथनः^{८५} K. L. इति^{८६} L. वतः^{८७} A. स्त्रोय^{८८} K. L. प्रिया^{८९} L. तोलता^{९०} A. स्त्रोय^{९१} K. L. अन्तर^{९२} A. छमा^{९३} L. लोहमा^{९४} L. adds सखा after कथनः^{९५} K. L. इति^{९६} L. वतः^{९७} A. स्त्रोय^{९८} K. L. प्रिया^{९९} L. तोलता^{१००} A. स्त्रोय

तत्र तिरस्कां यथा—

मनुद्विरेकः कुमुदकपात्रे^१ यतो यियां स्वामनुजं मानः ॥१३४॥

यस्यो यथा—

शृङ्गेण च स्पर्शनिमीलितार्थी^२ भूषोत्कण्ठवत् कृष्णसाहः ।

एवौ^३ सत्पण्डितैरनुमिति-भक्त्या गम्भीरवत्^४ यरेतुः ॥१३५॥

पक्षिणां यथा—

अयोध्याभूषेन^५ विलेन नामां संभाष्यभाष्य रघुाङ्गनामः ॥१३६॥

[Subhāṣita. 331. 31, 32]

महीदहो यथा—

पर्वतपुष्पास्तवकस्तनी (ना) म्यः स्फुरादवालीकमनोहराम्यः ।

लतापुष्पस्तस्त्वोष्णवायुर्धूमिप्रवासा^६ भुजबन्धनानि ॥१३७॥

[Subhāṣita. 331. 34]

यत्रानुकूलध्वन्यो^७ निषेवेतां विलासिनी ।

दर्शनस्पर्शमादित्यः संभोगो हृष्टयोमंतः ॥१३८॥

यथा—

एकस्तत्सव्यवनिपतः डबावबोध्य

निर्मलपुष्पकुसुमसमः^८ तया मे ।

कर्पूरहारचिह्नमन-चन्द्रकान्तः^९

नित्यवदसीकर-मृणालः^{१०} हिमादिवर्णः ॥१३९॥

जगत्पुष्पाहारिणः शृङ्गारो हारुष्ट्ये ।

साङ्गोपाङ्गः^{११} स्वाहारि हारिः^{१२} सद्धर्मवर्णः ॥१४०॥

इति श्रीराजविरोधः नाममेकमहोदधेय विरचिते संगीतराजे योगदाताहृदय
संगीतमीमांसायां^{१३} रसरत्नकोशे विभावोद्धारो नामिकाशालयं साङ्गशृङ्गारखर्णं नाम
द्वितीयं परीक्षणं समाप्तम् ॥

^१ K. L. तलिरस्कां

^२ L. पापी

^३ L. दावे

^४ K. L. विषेन

^५ A. एकीकृतसव्यवनिपतः ..... निर्मल etc., L. एकान्ततत्त्वनिपतिवत्

^६ A. भुजबन्धनाय नामे

^७ A. नित्यव

^८ L. रघुाङ्गारै

^९ K. L. श्रीकुम्भकर्मणं

^{१०} A. adds नायकं नामिकावर्णं (omits साङ्गशृङ्गारखर्णं)

^१ K. L. मयु.

^२ K. L. शांकी, A. K. L. मृगी

^३ A. रसः ..... L. omits अनुस्वार

^४ A. omits भुजबन्धना

^५ A. adds विषेन

^६ A. हिमादः, K. L. हिलारि

^७ A. सद्धर्म

^८ K. L. omits रसः

^९ K. L. मयु

^{१०} K. L. मयु

^१ K. L. मयु

^२ K. L. मयु

^३ K. L. मयु

^४ K. L. मयु

^५ K. L. मयु

^६ K. L. मयु

^७ K. L. मयु

^८ K. L. मयु

^९ K. L. मयु

^{१०} K. L. मयु

चेष्टादिविभावयनं नाम तृतीयं परीक्षणम्

भस्मसादेन चन्द्रेण कामोदकानि यदुच्छ्रया ।

कुष्ठेन तु कुपयं जीवितः सोऽप्येवताच्छ्रितः ॥१॥

अथो विभावया वक्ष्यते क्रमादः^१ सत्त्वनामयः ।

साधयमानतया तत्र विभावो रसोपपन्नः ॥२॥

त द्विपादलम्बनात्पद्य तथेवो-द्रोपनामयः ।

तत्र स्वात्मन्यनं यत्र रसो-यद्विषयो भवेत् ॥३॥

शृङ्गारे नायिकापरात्^२ रोदे रसिमुत्प्लावता ।

विचित्रं तत्र वक्ष्यते शृङ्गारस्य विभावकाः ॥४॥

[यथा—]

अस्याः^३ सत्यपि प्रजापतिरभूषण्यो नु कान्तिप्रदः

शृङ्गारेकराः स्वयं नु मदनी मांयो^४ नु पुलाकरः ।

विदाप्रवासजटाः कथं नु विषयवशान् नु कोटिभूषणः

निर्मलः^५ प्रभवेदमनोहरमिदं रूपं पुराणां मृति ॥५॥

[Vikramo. 1. 10]

॥ इत्यालम्बनविभावः ॥

चित्ते स्वप्नेष्वपि साक्षात्सज्जनं^६ ध्वयेन वा ।

तदप्यहोमनोवहन्^७ स्थायुरीषानामयः ॥६॥

आलम्बनमुणात्वं तच्छब्दो^८ तदलङ्कितः ।

तदस्वप्नेष्वपि विषयः^९ स चतुर्था^{१०} मुपेक्षितः ॥७॥

रूपोपपन्ननामय-मुत्प्लावकान्यनं मतम् ॥८॥

^१ A. भवतां यिकः, K. L. भवतां यिकः

^२ L. मन्त्रनामयः

^३ A. मन्त्र

^४ L. रोगनामयः

^५ K. L. तत्रात्मन्यनं

^६ A. शृङ्गारेनमिका, K. शृङ्गाराभावका, L. शृङ्गाराभाविका

^७ A. रोदोरो, L. रोदोरो

^८ A. omits विमनं

^९ L. लु

^{१०} L. omits अनुस्वार

^{११} K. L. स्वयं

^{१२} K. L. मयु

^१ A. मन्त्र

^२ K. L. तत्रात्मन्यनं

^३ A. शृङ्गारेनमिका, K. शृङ्गाराभावका, L. शृङ्गाराभाविका

^४ A. रोदोरो, L. रोदोरो

^५ A. omits विमनं

^६ L. लु

^७ K. L. स्वयं

^८ K. L. मयु

^९ K. L. मयु

^{१०} K. L. मयु

^{११} K. L. मयु

तत्र—

सप्ततटमतीव तु न^१ निम्ना^२ नाविः समुद्रतः^३ जयनम् ॥११॥

[Śāktimuktā. 53. 96; quoted in Daśa. II 18]

इत्यादि शीघ्रम् । लाघवं यथा—

मुदरी वा न वेत्येव विवेकः केन ज्ञायते ।

प्रमाणार्थं हि तत्रलं दृश्यते न तदाशयः ॥१०॥

षेष्टा द्विधा—योजनप्रभवभावहृदादि-परितगतसप्ततटमुभावद्वयेति । तत्र प्रत्यये यथा—

अभावरं निम्ना^४ वाग्विभववाविबुधः ।वैविध्यमुत्पत्तित^५ विभ्रममावाताश्रयाः ।नदुभिर्यादिविकिञ्चलः^६ मयातल्लयैः ।मात्रायेकं^७ किमपि^८ मातृमयमाविचारीतु ॥१२॥

[Mālatī. 1. 29]

इति षेष्ठा । “द्वितीयास्तु प्राच्येण इत्येवैव कथ्यते ।

भाषे हाङ्गश्च हेला च माधुर्यं धेवंमित्यपि ।

सोलाविलासो विविङ्गुलः^९ विभ्रमः किलहिञ्जितम् ॥१३॥“सोटाग्रियं कुहुलं^{१०} विष्णोको ललितं तथा ।

कुहुलं च चर्चितं विहुलं हास इत्यपि ॥१३॥

[अथ हावभाषो हेला च—]

तत्र यद्वत्सिद्धान्तं भावः^{११} सोऽभिमतः सताम् ॥१४॥

स एव भावः किञ्चित्केवलश्रमयेन विचारयताम् ।

स एव हेलासंतः स्यात् सुस्पष्टं विहृतो मपि ॥१५॥

K. L. निम्नो

L. जयलं

The reading in these texts is as follows—

सप्ततटमदिसुतु न^१ निम्नो मध्यः समुद्रतः जयनम् ।

A. प्रभावयार्थं

K. L. L. ०. वृत्तिः

K. L. विभ्रममावाताश्रयाः

L. ०. मातृलं

L. omits अनुस्वार

Original विकिञ्च

L. omits द्वितीयस्तु

A. K. L. omit रेफ on वि०

L. मोदा०

L. विहृतो

L. omits सोऽभिमतः and reads सतां for सताम् ।

तत्र हावभाषो यथा—

दृष्टिः सात्त्वतो विप्रति न^१ विमृशोदायु यदादराकर्मो^२ प्रेरयति प्रवर्तितस्त्वसोमोगवातांभवपि ।

पुंसां कुप्येनेव कुमुपुना नारोहति प्राग्वयः ।

वाता^३ नृपनवीन^४ व्यक्तिकरावद्व्यसता यने^५ ॥१६॥

[Quoted in Daśa. II. 16. 33]

॥ इति हावभाषो ॥

हेला यथा—

अलसवर्तितः प्रेमादोर्द्विमुकुलकृतेः

क्षणं^६ मयिमुक्तेन्यजालोर्लेनिमेषपराङ्मुखः ।हृदयनिहितं भावात्^७ यमाद्विरिचैभिः^८

कथं मुकुतो कोऽयं मृधे त्वयाज्ज विहोष्यते ॥१७॥

[Amar. 4]

॥ इति हेला ॥

यथ माधुर्यम्—

अभूपयोऽपि रम्यत्वं माधुर्यमिति शीघ्रम् ॥१८॥

यथा—

सरसिबन्धुविटं^९ लोचनं^{१०} अपि रम्यं

मलिनमपि द्विमाधोलेदम लक्ष्मीं ततोति ।

—दयमपिकामनोमा यत्कलेनापि तन्वो ।

किञ्चिद् हि माधुर्या मयनं ताहृतीनाम् ॥१९॥

[Śākuntalam 1. 20]

॥ इति माधुर्यम् ॥

अथ धैर्यम्—

शोलागुल्लङ्घनं धैर्यं कोऽप्येतेन मनोविभतः ॥२०॥

यथा—

जलस्तु मृगं^{११} रात्राजलजलवत्^{१२} द्यौःयदु^{१३} मदनः किं वा मृगो^{१४} परेण^{१५} विभाव्यते(तः) ।मग तु दवि^{१६} रज्ज्वाध्वस्त^{१७} रजो जलमयलव्यया^{१८}

कुलममलिनं न त्वेवायं जगो न च जौविलम् ॥२१॥

[Mālatī 2. 2]

॥ इति धैर्यम् ॥

A. च

Quotation in Daśa. प्रवर्तति

K. L. पुंसोपकं० (L. ०. मनेन)

L. भुगुन०

L. omits विल्लं

A. हाव; K. L. हावः (omit ०. भावः)

L. ०. नपि

Original ०. विषयः

A. आम्, L. अभूपयोऽपि

K. L. omit अप धैर्यम्—

K. L. omit रात्रौ

K. L. संलक्षः

A. omits ०. मदनः किं वा मृ०

L. कि०

A. ०. लाव्या, K. L. ०. लाव्या

A. ०. दैर्घ्यम्

अथ लोता—

लोता 'विधानुकरणं' कामिपयस्वाद्य वेष्टितः ॥२३॥

यथा—

इयं वेष्टानुरागेण ^१तथाङ्गुस्ते त्रियम् ।
मुक्तमृतं सपत्न्योऽपि ^२वीक्षते सख्यं यथा ॥२३॥

॥ इति लोता ॥

अथ विच्छिन्नः—

लोकाभूषणयोगेन विच्छिन्नतरिति च्युताः ।
भूषणानन्दरो यादपि विच्छिन्नतरिति केचन ॥२४॥

यथा—

अङ्गानि धन्तराज्यापिपुतराणि ^१ताम्बूलरागमुषणोऽवपल्लवस्य ।
अच्छाब्जने ^२व नयने वसनं तयोः कान्तासु भूषणमिदं ^३विषयतस्तु पौषः ॥२५॥
[Quoted in S. K. V 164]
॥ इति विच्छिन्नः ॥

अथ विलासः—

साकालिको विकारः ^१स्याद्विगतः ^२लोकाविष्यु ॥२६॥

यथा—

अत्रान्तरो निमयि पाणिप्रवातिवृत्तं ^३नेत्रियमूलकतन्त्रित्वारि ॥

[Mālati I. 29]

[॥ इति विलासः ॥]

अथ विप्रमः—

विप्रमस्त्ववरा काले भूषास्थानविषयस्यः ॥२७॥

अयुद्वते ^१॥ तस्मिन् पदार्थे ^२कालाद्वृत्ते ^३।

संज्ञासंवेदितलोचनमानसाभिः ।

अप्राहि मन्त्रविप्रविप्ररोतमुपा ^४।

विन्यासहृष्टितसलोचनमङ्गनाभिः ॥२८॥

[Quoted in Daśa. II 38]

॥ इति विप्रमः ॥

^१ L. प्रवा०^२ K. L. तवा०^३ L. ०स्तिः^४ L. साङ्गल०^५ K. L. न^६ A. L. omit विलसं^७ A. K. L. ०वृत्ति०^८ L. विविदि^९ A. K. L. ०कृत०^{१०} A. वाणिमाल्यं०^{११} A. ०वि^{१२} A. K. L. add यथा after ०रम्यता^{१३} L. ०षस्य०^{१४} L. विमलतु (omits ०व०)^{१५} L. ०लोकाणा०^{१६} A. K. L. ०द्वये^{१७} A. कान्ति०^{१८} A. भूषो०^{१९} K. L. omit इति

अथ किलकिञ्चितम्—

भोगाभूषणभोगादेः संकरः किञ्चिद्विच्यतम् ॥२९॥

यथा—

पाणिस्तम्बविपुनमन्त्रः कीदृशतपि नवनर्पणिकयाः ।

भोगितां रहति यद्वगवाचा-मस्ततमपुन्य-मस्ततः ॥३०॥
[Kīrātā. 9. 50]

अथ मोह्यतम्—

मोह्यति च ^१तद्भावगुणवेष्टकाविष्यु ॥३१॥

[यथा—]

^२विषयवित्पयि नृपे ^३तत्त्वार्थेति चेति ।^४वीक्षाननमितं—चक्रे ^५मुखेन विषयेषु सा ॥३२॥

[Quoted in Daśa. II. 40]

[यथा सा—]

^६स्मरद्वयमिति ^७मृदमृतेमुत्सवाः

मुषणं तव कथायां प्रस्तुतायां सखीभिः ।

^८भवति विततमुष्टोत्सवीनस्तन्नाश^९तत्तत्कवितकाहुः ^{१०}भूमिभरोः साङ्गयज्ञैः ^{११} ॥३३॥

[Ibid.]

॥ इति मोह्यतम् ॥

अथ ^{१२}कुट्टमितम्—अथरपोडनादो ^{१३}मुखवन्दु-लोचनधारः कुट्टमितम् ॥३४॥यथादो ^{१४}प्रियमर्दपि रतिद्विनिस्तारः ॥३५॥

द्वितीयः स्पष्टः । आद्यो यथा—

^{१५}वष्टमुक्तमपरोऽद्यमिवचा वेदनाविपुतः ^{१६}पाणिप्रस्तवा ।^{१७}प्रीतिभेन निरवाप तत्क्षणं मोक्षिष्यदसकलेन ^{१८}मूर्तिनः ॥३६॥

[Kumāra. 8. 18]

॥ इति कुट्टमितम् ॥

^१ L. तद्भावतयनेष्ट०^२ Quotation in Daśa तत्त्वार्थेति ^३ Ibid. वीक्षाननमितं, K. L. वीक्षाननित^४ Ibid. मृतेदुग्धवशी, A. L. मृतेदु (omit अनुस्वार)^५ A. K. L. स्मरद्वयमिति ^६ K. L. मृद० ^७ A. मत^८ A. K. L. वरति विनय (A. ०व०) पुष्टोदत (A. ०स्त०) रोचस्तन्नाशो^९ A. K. L. नत० ^{१०} A. K. L. omit विसर्गं^{११} K. L. ०यसः ^{१२} K. L. कुट्टिमम्^{१३} K. L. दुःखेति मुखवन्दुपादः (L. ०पाः) ^{१४} K. L. प्रियविषयैति^{१५} A. दत्तमुक्तमपरोऽद्य०, L. दत्तमुक्तमपरोऽद्य०^{१६} Original हस्त०^{१७} K. repeats ०न

३०

अथ विम्बोक्तः—

शुद्धविभावादिष्टेऽपि विम्बोक्तो^१ तादरक्षितः ॥३७॥

यथा—

यतोऽसत्यं^२ सद्गुणानुसारेण योगानुवृत्तिः परा
याः प्रमाणं परमंरयति न पुनः संपूर्णद्विष्टं भवेत् ।
अत्यन्ताभिमतोऽपि वस्तुनि विधिपूर्वतां निवेद्यात्मक-
स्तास्त्वैकमेवचित्तमप्यवश्यमेव सामा^३ प्रवीक्षन् नः ॥३८॥
[Quoted in S. D. III 100]
॥ इति विम्बोक्तः ॥

अथ सलितम्—

कुसुमारानुसङ्गित्वात्तो भस्मो ललितं भवेत् ॥३९॥

यथा—

“सभूभङ्गं करविसलया-^४ वर्तनेरालम्बनी
“सा परस्वली ललितलभितं^५ कोचनस्याञ्चलेन ।
विम्वस्तनी परलकमले लीलाया स्तैर्यवर्त-
नितःसंगतं प्रथमवसथा नृतिता^६ पञ्चशती ॥४०॥
[Quoted in Dasa. II. 4]
॥ इति सलितम् ॥

अथ कुसुमलम्—

कुसुमलं रम्यदुषो धापलं परिकीर्तितम् ॥४१॥

यथा—

प्रसाधिकात्मिमतप्रपाद-मातिष्ठ्य कनिष्ठं द्वयवापनेव ।
उत्सृष्टलीलागणित^७ गव्यादात्मनकाङ्क्षु पक्षी लता ॥४२॥
[Raghu. 7. 7]
॥ इति कुसुमलम् ॥

अथ पक्षितम्—

पक्षितं भयसंप्रभः^८, ... । यथा—

भयवती^९ “वल्लकटीविषष्टितो-
रानोहरतिशायमाप विप्रमस्य ।
“भूम्यति प्रथममहो विनायि हेतो-
र्लीलायं किमु सति कारणे रम्यम्^{१०} ॥४३॥

[Siśu. 8. 24]

॥ इति पक्षितम् ॥

^१ A. पयोविभावादिष्टेऽपि^२ L. तादरः^३ K. L. यद्^४ K. L. omit वित्तं^५ A. सा^६ A. भयतं, K. L. भयतं^७ A. K. L. सं^८ K. L. लीलायां चलेन^९ K. L. ओ^{१०} A. adds अनुसूत^{११} A. गव्यशायो^{१२} K. L. ओ^{१३} A. K. चलकरी, L. चलकरी^{१४} L. रम्यः^{१५} A. omits this line and the next one.

अथ विहृतम्—

प्रायस्कालं न यद् भूयान् कुप्यति वा विहृतं तु तत् ॥४४॥

यथा—

प्रायः विरस्यचक्रकालमनेन स्फुरति सस्या परित्याग्यतेन ।
सा रम्यविला परणो कृतासीमिदमेव ता निबन्धं यथा ॥४५॥
[Kumāra. 7. 19]
॥ इति विहृतम् ॥

अथ हस्तितम्—

आकस्मिकं^१ तु हस्तितं योभवादिवाक्यजम् ॥४६॥

यथा—

अकस्मादेव तत्त्वज्ञी बहिरा परिधिं दुः ।
नूनं प्रसव-^२ वाणोऽस्यां स्वारज्यमभिरुच्यते ॥४७॥
[Quoted in S. D. III 109]
॥ इति हस्तितम् ॥

अथालङ्कितः—

प्रायस्काले भूषणं च^३ मयस्यचक्र-^४ भूषणं ।
स्नानसंयोगिहं च पद्मभङ्गिप्रयासः ॥४८॥
एते कवित्वमसिद्धास्त्रीराहृतः ॥

अथ तदनुक्तः—

बन्धोदयो^५ घनघन[?] कोकिलारणितं मयु ।
यनानि^६ “वायु केयुर्लील”^७ भूङ्गुरावयः ॥४९॥

^८ “केयुर्लीलानि भूङ्गुरावयः सन्यस्यविलेपनं”^९ ।^{१०} “युपरीताम्”^{११} “ताम्बूल-नृतीतिगणनायः” ॥५०॥^{१२} “मयुष्ययामाकारम्”^{१३} “देव्या अथ नृपात्मजाः ।अनुभावानु-^{१४} भवत्यन्येकान् कामविहृतः ॥५१॥

इति “श्रीराजापिराज-कालोत्त-मश्रीमद्देवेण विरचिते संगीतराजे योद्गासाहस्यं संगीतश्रीमांसायां रसरत्नोद्गासे विभावोद्गासे शेष्टादि-विभावनं नाम तृतीयं परीक्षणं समाप्तम् ॥

^१ K. L. कृतासी (or ओ)^२ A. omits “स्मिकं तु हस्तितं^३ A. “वाणो, L. प्रसाधो^४ A. दमस्यचक्रभूषणं “L. “चक्रं^५ K. L. omit वित्तं^६ K. L. “वये “K. L. चाप्यः^७ K. L. “केयिहं^८ A. भूङ्गुरा “A. केलि^९ A. “पते^{१०} L. omits “ताम्बु^{११} K. L. वद^{१२} L. दीप^{१३} L. omits “न^{१४} K. L. श्रीमद्दीपहोत्रश्रीकुम्भार्चविधि

उद्दीपनविभावनाम चतुर्थं परीक्षणम्

साक्षादिव तटस्त्रोत्रि यो भोगत् भोगिभूयः ।

भूकृते^१ बिद्योपधि-^२च्छिन्नतं नर्माभि महद्वरु^३ ॥१॥

अथ तद्वत्पद^४ विभावनाह—

रम्यं हर्म्यं वजु^५ भीमा कलानां कौशलं रतिः ।

तन्मूलममूलैरथ वामपुत्राद्युत्पन्नैः ॥२॥

शिवं वासो जलमोहा ननं चैव निशाकरः ।

मेघस्वनिस्तथा विपुलपुञ्जकोकिलकृन्मन् ॥३॥

नेत्रम्यं तोपुपानं च दीपकोपी च वास्तः ।

उपकारी रहस्यानं पुष्पमालामुखा^६स्तथा ॥४॥

भावयन्ति रतं यस्मात्तस्मादेते विभावकाः ॥५॥

+ तथा च काव्यावश—

*विभावेन विना यस्मात्तस्मादेते विभावकाः कथंचित् ।

रतिं विना न शृङ्गारस्तस्मात्तन्मूलममो स्मृतः ॥६॥

रतेरुपपत्तये यस्माद् विभावा आदिकारणम् ।

तत्पञ्जरायमे आश्रये वर्णनीयाः कवेर्यथा ॥७॥

एषां कमेगोशहरणयाह—

रम्यं हर्म्यं यथा—

पुत्रि^७ सापु विधृतमुदरवतपानजहार हारि सजने^८ न यदि ।

अत्र योचितः सपदि मानयनं न मुदे तथा किमिव हर्म्यमिदम् ॥८॥

॥ इति हर्म्यम् ॥

अथ वजुभीमा यथा—

सर्वविमा-द्रव्यसमुच्चयेन यथादेवं विनिवेशितेन ।

सा निमित्ता विरसवृत्ता प्रत्यक्षैरेतत्^९सौन्दर्यदीदृशमेव ॥९॥

[Kumāra, 1. 49]

॥ इति वजुभीमा ॥

^१ A. भुंक्तो

^२ K. L. छन्न

^३ K. L. स्थान

^४ L. उच

^५ A. adds अवपुत्रार

^६ K. L. काव्यो

* This verse is not available in Daṇḍin's Kāvyaḍarśa.

^७ K. L. omit वित्तं

^८ A. K. उव शृङ्गार, L. तत शृङ्गार

^९ K. L. क्षुचिःसापुवि

^{१०} A. सहनेन

^{११} L. स्था

उद्दीपनविभावपरीक्षणम् ४] पञ्चमो रसप्रक्रोशः

५५३

*अथ कलासौक्ष्ण्यं यथा—

अहो किमपि ते हारि^१ कलाकेतिपु कौशलम् ।

रमन्ती वर्य साक्षात् न वर्याप्यम्यत्र रज्यति ॥१०॥

॥ इति कलासौक्ष्ण्यम् ॥

अथ ताम्बूलं यथा—

सौरभ्यामभीरन्तोहराणि सद्यो रतेरुच्यवदोहराणि ।

*कान्तस्य ताम्बूलस्ताम्रानि संतुष्य कानिचनगृहे गृह्णाति ॥११॥

॥ इति ताम्बूलम् ॥

अथानुलेपो^२ यथा—

अनमृताणिमुष्टेन पुष्पमन्थेन काननम् ।

सा वनराक्षसपेयं पुष्पोपप्लव^३तिपदपदम् ॥१२॥

॥ इत्यनुलेपः ॥

गन्धो यथा—

स्नानार्द्रमुक्तेषु^४ गुणानिवाहीभिर्यत्तस्यामलन-मलिकेतुः ।

कामो वसन्तात्यव-मन्दवीर्यः केलेषु^५ लेभे बलमज्जुनानाम् ॥१३॥

[Raghu. 16. 50]

॥ इति गन्धः ॥

पुष्पो यथा—

पुष्पो नानाविधः^६ सौव-^७ (सौव-?)^८ पुष्पकेशाज्जुवसतः^९ ।

निद्राविद्रावि^{१०} कामस्य रुच्यते सिद्धमोषयम् ॥१४॥

तत्र सौव-^{११} पुष्पो यथा—

सौवेपु पुष्पहरी मलौचरज्जा-

पुञ्जा^{१२} विभाति सिखरीपरि विस्तुरन्ती ।

सौवकाचिः स्मरतुष्य^{१३} निशाजनव्या^{१४}

प्रत्यागमोत्सव इवोद्वृतवन्वन्ती ॥१५॥

केलारिपुत्रो यथा—

केलेषु वर्ये वदने^{१५} वरज्जे वपुष्यज्जुभक्त विवातिनीनाम्^{१६} ।

पुर्मन्यैः^{१७} संततिं सायमत-निर्वर्णमानानलपुष्पवासः ॥१६॥

[अहनि धूमाः]

^१ K. L. omit अथ

^२ A. omits यथा

^३ K. L. रतिः

^४ K. L. कान्तस्य

^५ K. L. omit इति etc.

^६ A. ०ष्यः

^७ K. L. omit इत्यनुलेपः

^८ Original ०मुक्तेष्वनुपपन्नं

^९ L. सुगन्धे

^{१०} L. omits ले

^{११} A. ०ष्यः

^{१२} K. L. मूल्य

^{१३} L. या

^{१४} A. कारस्य

^{१५} L. ०पुष्पो

^{१६} A. विमति

^{१७} L. विभा

^{१८} A. ०नय्यः K. L. अन्त्या

^{१९} L. ०निनाम्

^{२०} L. ०याः

अथ ऋतुसंज्ञायां यथा—

उदयोपनिषत् ५ मङ्गलानि मधुकर-संदोहादयोकरां
कल्याणीमुख-^१मृदुरसि पतितस्तुत्यामपुष्टद्विजाः ।
विदोषितस्तु^२ ॥ पुष्पपालकुटुम्ब-व्याजाचतुकावधी-
मातञ्जलि 'वसन्तभूतदुर्ग' स्मेरा वनालिखितः ॥१७॥

^१किङ्ककुमुमुष्यवर्णनं मर्यादित्योम-मन्दिरे विपिने ।

^२ज्वलमति मधुवज्रानः 'वरभूतजुष्टेन मन्त्रेण ॥१८॥

घनो यथा—

यन्निर्जले-^१पतागमोदवकलं बाष्पयन्तलं^२ यत्
का(ता)यन्ति^३ द्विजकाः^४ स्वभावायुदयोमुखं^५ 'रश्मि ददुराः ।
यमूर्त्यति च^६ केनितस्तदुदयो जातः सति प्रावृष-
^७त्तलिक सीरति नापुनाति पथिकस्ते दुर्लभो वल्लभः ॥१९॥

[॥इति ऋतुः॥]

^१'पिम्बे वातो यथा—

निजभूयषोक्तुकिन्दवा-^२वतिरतितामनवनवपरम् ।

उरुधाराणास्त^३ 'यत्नं गुह्यधामपि^४ 'कामुकस्य हृदयेषु भूयम् ॥२०॥

[॥इति पिम्बे वातः॥]

जलश्रीवा यथा—

यौवनोन्नतद्विजालिनीस्तनवोभलोक्तमलादय दीपिकाः^१ ।

गूढमोहमृगास्तदमभुमिः स स्यात्त^२ विगडममयः ॥२१॥

[Raghuv. 19. 9]

वनश्रीवा यथा—

मञ्जुमञ्जुविभवेः सहकारः काचकोपकुमुनेष मयूकः^१ ।

^२केतारोऽभिनवकेपार्लालीजनीमृगमतीव ततान ॥२२॥

[॥इति वनश्रीवाः॥]

- ^१ K. L. ०मृद०
^२ K. L. ०गुल्ल०
^३ L. ०दयो
^४ L. ०वल्लभमति
^५ K. L. ०यनागमोदय०
^६ K. L. ०omit द्वि०
^७ A. ०रवेददुराः
^८ K. L. ०स्तवासी दयता पुनाति(?)
^९ A. ०omits ०मति०
^{१०} K. L. ०रश्माय
^{११} K. L. ०omit विसर्प (L. ०रश्मि)
^{१२} A. ०रुम्

- ^१ A. K. ०वितु०
^२ A. omits ०तमूमुदुरये
^३ L. ०रिम्क०
^४ K. L. ०परमृगमुहृक्तेन
^५ K. L. ०omit अनुकार
^६ L. ०स्वाजायन्ति (omits ०रय०)
^७ A. ०केचन०
^८ A. ०चित्रा
^९ K. L. ०रश्माय
^{१०} A. ०कामुकहृदयेषु
^{११} A. ०विगुड०
^{१२} K. L. ०केतारोऽभिनवकेसरे

निशाकुटो यथा—

कुडुर्मा मुतानि सहयोगवलयम् दद(य)राकुलवमथि^१ रतये ।
अविदोषितुदुररो दहानः कुमुमेषुमभिनवनवप्रभः ॥२३॥

[Śiśupāla. 9. 42]

[॥इति निशाकुटः॥]

मेघवर्चिवया—

गुर्वनिभूतं स्मरता च^१ 'राशो कम्पोरत भौह^२ 'त्वोपगुहम् ।

^३गुहाविस्तारिष्यतिवाहितानि मया कर्तव्यं पनप्रतितामि ॥२४॥

[Raghuv. 13. 28]

[॥इति मेघवर्चिः॥]

विद्युपया—

गर्जति यति वारिषरो गर्जतु^१ 'तन्ध्रमः निदुष्टः पुष्टयः ।

अपि विद्युत् प्रभदानी स्वमपि च दुर्लभं न जानाति ॥२५॥

[॥इति विद्युत्॥]

^१भृङ्गरयो यथा—

गन्धाद्वपुल-तत्पञ्चरिमञ्जुगुम्फा-

^१लीलाति-^२तोष्यपटल-^३तन्ध्रमःकानि ।

संशोहना इव मनीभव-विद्वगना-

^४स्वतो मुनेरपि चिराद विचारानि ॥२६॥

[॥इति भृङ्गरयः॥]

कोकिलकृजितं यथा—

स्वयते जातमलं^१ 'बन विह्वलं पुनरेति तत्^२ 'वतुर्द यः ।

परमृतागिरीतिव निवेदिते स्मरस्ते^३ 'रमते रम वज्रकः ॥२७॥

[Raghuv. 9. 47]

[॥इति कोकिलकृजितम्॥]

मेघस्य यथा—

अधरेवल्लवकटकः(सः) गुदगां विषारं कपोलमिषि रोध्रवज्रः ॥

नवमञ्जनं मदनपद्मकजयोः^१ 'विभिदे न मद्रवनिहितात् पयसः ॥२८॥

[Śiśupāla. 9. 46]

[॥इति मेघस्यम्॥]

^१ Original यथ

^२ A. रशो

^३ A. गुहाविस्तारिष्यति वाहितानि, K. L. गुहाविस्तारोच्यमिवाहानि

^४ K. L. तल्पे

^५ K. L. मृगा

^६ K. L. ०लीलाति

^७ L. दौत

^८ L. ०वह

^९ L. ०वपुली

^{१०} K. L. ०वित

^{११} L. गति

^{१२} L. ०गत

^{१३} A. ०विभेदे, K. L. ०विभिदेन

तीपुपुतं यथा—

सोपपानविधुरेषु बधूनां निष्पतामुपलक्ष्ये वपुःपु ।

ईहितं रतिरताः^१ हितधानं वीतः^२ लक्ष्यमपि कामिपु रजे ॥२९॥

[Kirita. 9. 73]

[॥इति सोपपानम्॥]

वीषो यथा—

नीवीकयोः स्वरसहितसिधिविं वधः^३ यथाऽह्यनानां

शोभं रागादिभूतकरेण्यसिधसु प्रियेषु ।

अचिह्नान्मानमिमुखधामान्^४ शैव्यं रत्नपदधान्हृदिभूतानां प्रवर्तितविकलप्रेरणान्^५ चूर्णमुद्रितः ॥३०॥

[Megha- Uttara. 7]

[॥इति वीषः॥]

कोषो यथा—

शोषितामुपगतास्त्वनेले^६ सातु रोपपरि^७ सोपकलीपु ।अग्रहीषु सपरं पनुद्वेष्टाभासं^८ नृविस्तर्तमिषद्वयमनङ्गः ॥३१॥

[Śiśupāla. 10. 34]

[इति कोषः]

मारुतो यथा—

धूम्रमाननमासुडंस्तनतटीमावीलवन् कुण्डलं

व्यस्तरं^९ दुर्गुणत्वं मर्तितश्रीर्षां समुल्लासयन् ।अङ्गं विद्वलन् मनो^{१०} विकलमयानं क्षणमौलवन्

नारीणां मलयानिकः शिप इव प्रत्यक्षमालिङ्गितः ॥३२॥

[॥इति मारुतः॥]

उपकरोत यथा—

तन्मे मयः शिपित यस्त्रसग्रहारः^{११}मागेत्येव^{१२} मामाश्रितस्त्वदुत्तरीया^{१३} ।^{१४}चलेकहृदयन-कुरङ्गविभीषणमुद्रित-राशिलब्धवलयमृत^{१५} सोऽवन्तिरिवाङ्गः ॥३३॥

[॥इत्युपकारः॥]

^१ K. L. अतः^३ A. लक्ष्यमपि, K. L. लक्ष्यमपि^५ Original विष्णुपराशरं^७ Ibid. प्राप्य^८ A. तूर्णं^६ In L. there is a change in handwriting on folio. 36 (615) beginning with 'सास्त्वनेलं' and ending with the colophon to this verse.^९ A. अनेप^{१०} A. अन्तितः, K. तुवितः, L. तूर्णतः^{११} L. विकल्प^{१२} L. अग्रहान्^{१३} L. मयं^{१४} A. अथा, K. L. अयः^{१५} A. ललेक^{१६} L. वलयपिपुतः

रहस्यं यथा—

चित्तनिर्गुणविधावि विविधां ममसो मयुष्यः^१ वतिभासः ।

संगमस्व दन्तिः स्म नमन्ति प्रेम कामपि युवं प्रमदाम् ॥३४॥

[Kirita. 9. 71]

[॥इति रहस्यमम्॥]

पुष्पमाला यथा—

मयं प्रमत्तमुद्रो^२ मूर्धितमदनस्य योजनं^३ कुले ।

प्रमदाजनपङ्क्तिरे स्थापत्यमल्लिकाम्रकटः ॥३५॥

[॥इति पुष्पमाला॥]

^४ अनन्तं विराट्प्रत्ययस्योपसंहारान्तरिकम् ।

अहो विषयज्ज्ञातं हि रतेष्टोपनं युषः ॥३६॥

यथा—

पञ्चकदम्बकयेकमुक्कनेर्नभसि वीधय नयामुदमनये ।

अभिससार न^५ वल्लभमङ्गना न^६ चक्रे च कमेकरं स्तुः ॥३७॥

[Śiśupāla. 6. 26]

[॥इति मेघवदनम्॥]

पयोप्रतो भावयन्नेते विसृष्टां रतिमिच्छतः^७विभासा^८ इति शौच्येने रतेष्टद्विर्विधायास्तकाः ॥३८॥

इति । यथा मृगिराह—

सुखप्राप्ते^९ (ये) व्यसंभ्रमं क्षुत्तुमायादितेवकः^{१०}पुष्टयः^{११} प्रमदायुक्तः भुङ्क्ता रति^{१२} प्रक्रीडितः^{१३} ॥३९॥उद्योपते^{१४} नारीणां येन वेधव्यदानतः ।

विद्वद्वयनविचरे विभावार्तेन कोतितः ॥४०॥

^१ L. omits विसं^२ K. तिसि, L. तिसि^३ K. L. repeat मूर्धितं^४ L. adds तु^५ L. वनादेव^६ K. L. वयंमयमपमनना (?)^७ L. omits न^८ A. मित्युतः, K. L. मित्युतः^९ K. L. omit चक्रे^{१०} A. omits विसं^{११} L. अत^{१२} A. omits प्रक्रीडित, L. प्रक्रीडित^{१३} cf. N. S. (B). VI 47.

७१

* इति श्रीजगदीशमन्त्रेवनिष्क्रमणेन श्रीमद्यदीश्वरीकामेश्वरीधरणादिकरणेन श्रीब्रह्मादि-
विष्णुना अष्टपुष्टमन्त्रैरेवरेण श्रीमद्युज्जयातीतान्तेकाजकमार्त्तनेन धीयुःपहसंबधितयो-
भरेण धाविकाचलप्रहणजनितकीर्तिपुरः(A. ०पुः)यराजिताचलनायनेन संगमनोरुगोद्वारेणो-
दुतनाकसमच्छलावीशरेण स्वमयपुरविचंसनबाधोद्वैतयमनोनिचयेन महिषैरन्याजैरविचयेन
साकम्भरीरमणपरितोलनपरिजाल-साकम्भरीर्योत्तोषित-साकम्भरीप्रमुखातिवप्रयेण अद्या-
दस्यनिविजयविपदातोषयगर्भेण महत्कृष्णालुकापुरोदुस्वर्धतित (A. ०ता०)महोरगपुरेण
श्रीमन्नेवब्रह्मादिप्रा(L. ०प्र०)साद-रचनापररमेश्वरेण श्रीमन्महेन्द्रवर्तनिविचरीतिस्तच्छो-
प्रतजयसत्तमेन श्रीब्रह्मनिरिभीमस्वतन्त्रायाच्योकरपरिचितपाश्चयेन श्रीकामाक्ष्यागिरिवीचो-
निर्निविचराजितोद्वेरेण श्रीमहियाचलोपरिधीरुत्तारपरिचितचकुण्डयेन अभिनवभरताचायेन
योगावाचनप्रवीणेन यवनकुलाकालरात्रिकेण भित्तयश्वेश्वरसमुद्रसंभवरीहोःरमणेन
परम्भामकोन महाराजपिराजमहाराणा-श्रीमुक्ताहक-सामराजैरन्यदनेन महाराजीसोभाग्यवती-
जतामायिकबाहुद्वयानयेन सकलसोमन्त्रिर्वातरोमाणि-निष्ठुम्भराजय्यंसावतंस-महाराजीश्रीकर्म-
यतोक्तुमार्वेचोद्वेदयानियनेन महाराजपिराजकालेनमहोद्वेरेण (L. omits महोद्वेरेण)
विरचिते संगीतराजे योद्वेतासाहस्यं संगीतसमीक्षायां रत्नरत्नकोटे विभाबोलासते उद्दीपन-
विभावपरौक्षणं पञ्चुरं समाप्तम् (L. omits समाप्तम्) । उल्लासश्च द्वितीयः समाप्तः ।
(L. omits समाप्तः in the changed handwriting which ends with
उल्लासश्च द्वितीयः at the end of the folio. The normal handwriting
reappears on the next folio beginning with पञ्चुरं समाप्त, उल्लासश्च
समाप्तः ।)

* L. agrees with A.; K. reads the colophon as follows:—

इति श्रीरास्वतोःस्वसमुद्रमृतकेत्वेद्यानायनेन अभिनवभरताचायेन सावबाभोपि-
मामयमहोपरणेन मण्डलपुरोद्वेरीदुतसकलमच्छलावीशरेण अजयभिरुज्जयायेनविचयेन यवन-
कुलाकालकात्रात्रिकेयेन साकम्भरीरमणपरितोलनपरिजालपाकम्भरीर्योत्तोषित-पाकम्भरीप्रमुखा-
तिवप्रयेण नागपुरोदुलनपरिवितानगपुरेण.....
इत्यादि विष्ठातली-विराजमानेन श्रीमहाराजापिराज-महाराणा-श्रीकुम्भकर्म-महोद्वेन्द्र-विर-
चिते संगीतराजे योद्वेतासाहस्यं संगीतसमीक्षायां रत्नरत्नकोटे उद्दीपनविभावपरौक्षणं नाम
पञ्चुरं समाप्तम् । उल्लासश्च समाप्तः ॥

वृत्तीयोज्जुभावोहंसाः

अनुभावा नाम प्रथमं परीक्षणम्

पञ्चितितनुभावा भवति ते ते विचारस्तदुक्तः^१ ।

तं भावविचयिषीरं परिप्लवमस्तनुभावायं सततम् ॥१॥

अनुभावा वर्यन्ते अस्ताचार्यसम्मतः^२ ।

यथाह व्याकुलानुभावो भावबोधकः ॥२॥

प्रतीनुभावायत्यन्ते विप्रुत्त^३-जनितां प्रतिम् ।

विष्णुतां बोधयत्येवमनुभावाः प्रणीतिताः ॥३॥

^४रतां गच्छति स्वाष्णो कार्यं यदुपलभ्यते ।

अनुभावः तं विवेको भावसंस्पर्शत-सूचकः ॥४॥

तत्र नह्युपिवां तावद् रीतिरेव^५ प्रकृतेः ।

विभक्त्योरुत्पत्ते नु तत्पदो र्मुद्रिनि स्थिते ॥५॥

समुद्रकल्पे^६, कस्तुरी^७स्पानोया स्वभिचारिणः ।

चेतोविकारा निर्वदप्रमुखास्ते^८-अपि कीर्तिताः ॥६॥

साक्षादुदुरगिममयम्^९ विकारत्वेन वेततः ।

तत्पुष्पकान्तु ये बागारम्भविशेषकादयः ॥७॥

कदाप्रमुखास्ते^{१०} र्मुद्रिर्वदादेरनुपकुटम् ।

^{११}तथापिभावयत्यन्ते निर्वदाद्यमती मताः ॥

अनुभावा, इदं धारिधानमेवां प्रगल्भते ॥८॥

अमुक्यदावर्ति^{१२} प्रायो मुशं^{१३} अभिवृष्टं तु ।

निरुक्ता र्त्तयैरेवमुवा^{१४} प्राहस्तदुच्यते ॥९॥

^१ K. L. omit वितर्प

^२ K. L. ०तेः

^३ A. ०वा

^४ L. omits ०२०

^५ K. L. ०रोपा

^६ L. ०कात्य

^७ A. L. र्त्तयानिग

^८ L. links up here र्मुद्रिर्वदादेरनुपकुटम् etc. of verse 8, line 1, and omits the portion beginning with ०स्मि and ending with कदाप्रमुखा

^९ A. omits र्मुद्रिर्वदादेरनुपकुटम्

^{१०} K. L. तवा

^{११} A. ०दिमित्रो

^{१२} A. मयुः omits ०मयुः तु

^{१३} K. L. ०वा

* इति श्रीजगदीशमन्त्रेवनिष्क्रमणेन श्रीमद्यदीश्वरीकामेश्वरीधरणादिहोत्रेण श्रीब्रह्मादि-
विष्णुना अष्टपुष्टमन्त्रैरेवमेव श्रीमद्युज्जयातीतान्केन्द्राजकव्याख्येन श्रीयुज्जयसंबधितयतो-
भरेण धारिकाचलप्रहणजनितकीर्तिपुरः (A. ०५८) -यराजिताचलनायकेन संगमनोरधुनाङ्गराजो-
दुत-नाकसमञ्जसाधोऽश्वरेण स्वमयपुरविधेःसप्तबाधोद्भूतयज्जयतीतिचयेन महिषैरजयाजैरविषयेन
शाकम्भरीरमणपरिहोतनपरिजाल-शाकम्भरीर्योत्तोषित-शाकम्भरीप्रमुखातिवप्रयेण अद्या-
दशानिर्विजयाविषयाचलोपयोग्येण महत्त्वमात्कानुरोदुस्वर्धतित (A. ०५९) महोरगपुरेण
श्रीमन्त्रेवनिष्क्रमण (L. ०५०) साद-रचनापररमेश्वरेण श्रीमन्त्रेवनिष्क्रमणनिर्विचरीतिस्तत्प्रभो-
प्रतजयसप्तमेन श्रीब्रह्मादिपरिभक्त्यस्तथाचार्योक्तपुरविषयास्वयेन श्रीकामाक्ष्यागिरिवीचन-
निर्निर्वाणजितोदरेणा श्रीमहोद्यमलोपरिधीर्होत्साराजविताचलकुण्डेन अभिनवभरताचार्येण
योगावाहनप्रवीणेन यवनकुलाकालरात्रिकेण भित्तयश्वेश्वरसमुद्रसंभवरीहोत्रमणेन
परम्भामकोन महाराजपिराजमहाराणा-श्रीमुखाङ्क-सामराजेश्वरमन्त्रेन महाराजीसोभाग्यवती-
जतामायिकबाहुद्वयमन्त्रेन सकलसोमन्त्रिर्वातरोमाणि-निष्ठुम्भराजमन्त्रेसावतस-महाराजीश्रीकर्म-
यतोक्तमुमारेचोद्भूतयामिनायेन महाराजपिराजकालेनमहोद्देहेन (L. omits महोद्देहेन)
विरचिते संगीतराजे योद्धतासहस्रपां संगीतसमीक्षायां रत्नरत्नकोशे विभावोत्साले उद्दीपन-
विभावपर्योक्षेण चतुर्षु समाप्तम् (L. omits समाप्तम्) । उत्सासत्त्व द्वितीयः समाप्तः ।
(L. omits समाप्तः in the changed handwriting which ends with
उत्सासत्त्व द्वितीयः at the end of the folio. The normal handwriting
reappears on the next folio beginning with चतुर्षु समाप्तः, उत्सासत्त्व
समाप्तः ।)

* L. agrees with A.; K. reads the colophon as follows:—

इति श्रीरास्वतोऽस्यसमुद्भूतकेन्द्रीयाननायकेन अभिनवभरताचार्येण साधवाञ्जोपि-
मामयमहोपरिणममल्लदुरोद्भूतसकलमञ्जलावीरयेण अजयभिराजयानेयविचयेन यवन-
कुलाकालकाशपरिचयेन शाकम्भरीरमणपरिहोतनपरिजालपाकम्भरीर्योत्तोषित-पाकम्भरीप्रमुखा-
तिवप्रयेण नागपुरोदुल्लभपवितनागपुरेण.....
इत्यादि विष्ठातली-विराजमानेन श्रीमहाराजापिराज-महाराणा-श्रीकुम्भकर्म-महोद्देह-विर-
चिते संगीतराजे योद्धतासहस्रपां संगीतसमीक्षायां रत्नरत्नकोशे उद्दीपनविभावपर्योक्षेण नाम
चतुर्षु समाप्तम् । उत्सासत्त्व समाप्तः ॥

वृत्तीयोज्जुभावोत्सासः

अनुभावा नाम प्रथमं परीक्षणम्

पञ्चितितनुभावा भवति ते ते विचारसमुद्भावाः^१ ।

सं भावविषयोर्षां परिप्लवमसत्तनुभावे सततम् ॥१॥

अनुभावा वर्यन्ते अस्ताचार्यसम्मतः^२ ।

यथाह व्यासुज्जयानुभावो भावबोधकः ॥२॥

प्रतीतनुभावन्यते विप्रुत्त^३-जनितां प्रतिम् ।

विष्णुतां बोधयत्येवमनुभावाः प्रणीतिताः ॥३॥

^४रतां गच्छति स्वाष्णी कार्यं यदुपलभ्यते ।

अनुभावः तं विवेको भावसंज्ञायात-मुच्यते ॥४॥

तत्र नह्युपिवां तावद् रीतिरेव^५ प्रकृतेः ।

विभक्त्योर्युज्ये तु तस्यादौ स्मृद्विनि रित्ये ॥५॥

समुद्रकल्पे^६, कस्तुरी^७ स्पान्तीया स्वभिचारिणः ।

चेतोविकारा निर्वदप्रमुखास्ते^८-अपि कीर्तिताः ॥६॥

साक्षादुदुरगिममयम्^९ विकारत्वेन वेततः ।

तत्सूक्तान्तु ये बागारम्भविशेषकादयः ॥७॥

कदासप्रमुखास्ते^{१०} स्पृन्निर्वदादेरनुपकुटम् ।

^{११}तथापिभावयन्ते निर्वदाद्यमती मताः ॥

अनुभावा, इदं धारिधानमेव^{१२} प्रगल्भते ॥८॥

अमुख्यवार्ता^{१३} प्रायो मुक्ते^{१४} अभिवृत्तं तु ।

निरुक्ता रतायैरनुभावाः^{१५} प्राहल्लुच्यते ॥९॥

^१ K. L. omit वितर्प

^२ K. L. ०तेः

^३ A. ०भा

^४ L. omits ०२०

^५ K. L. ०रोपा

^६ L. ०कात्य

^७ A. L. स्पान्तिगिवा

^८ L. links up here स्पृन्निर्वदादे etc. of verse 8, line 1, and omits the portion beginning with ०स्प्रि and ending with कदासप्रमुखा

^९ A. omits स्पृन्निर्वदादेरनु

^{१०} K. L. तभा

^{११} A. ०दिमित्रो

^{१२} A. मयुत्त, omits ०मय तु

^{१३} K. L. ०ग

‘क्षितिरीयमुला रायाविकं स्वायिनमञ्जता ।

‘विकाराद्येतुमिता दृष्टेः’^१ स्वायुभवात्पयम् ॥१०॥

निर्वेदाद्याः स्यामीला ‘मयमस्त्वमुभाकृतम् ।

रुं’ ततस्तु ‘तावेवान्’-भावानादुरेके’ ॥११॥

नातीव चिन्तेऽत्रापि ‘निर्वन्धो नाम्नायके ।

यतो विप्रतिष्ठितस्तु’^२ स्वोपवा-^३ चिन्तेतेव हि ॥१२॥

अपानुभाषाः—

भूमीलापुर्विकाराश्च भूकरापोऽयं^४ कम्पने(तम्) ।

हस्तापर्विकाराश्च कृताचिन्तितः^५ सिताम् ॥

लोला’-विहायवर्मा’-स्वानुभाषा मुनितममताः ॥१३॥

यथा—

अपानुभाषिकं यमु-^६ स्मित’-अपोल्लाङ्गमानम् ।

‘सुगोदृशा वचोभङ्गेरनुभाषा हरति ये ॥१४॥

भूमीला यथा—

रामायणे^७ विपत्तरी मयमस्त्वरीच

संशोहिनी जयति कापि तद्विज्ञाता’^८ भूः ।

शौटिल्यमङ्गिममवालममलक्ष्मी-

संस्तीकृतं नयनकुन्दलमुज्जिहीते ॥१५॥

॥ इति भूमीला ॥

१ K. कं०

२ K. L. दृष्टेःनु०

३ K. ०या, L. ०य

४ L. रत्नं तस्तु (the अनुस्वार of रत्नं is misplaced and ०० is replaced by ०००)

५ K. L. ताये०

६ K. ०रेके

७ K. L. ०स्व

८ A. ०निवेदेव, K. L. ०निवेदेव

९ K. L. रागोळ० (L. ०ळ)

१० K. वरं०

११ There seems to be no grammatical connection between the first and second lines of this verse.

१२ L. विषय०

१३ K. L. ०त

१ K. L. विकाराद्ये०

२ K. L. ०वेम्

३ K. L. भावयन्लु०

४ A. ०नुभावाद्, L. ०नुभाषोनादुरेके

५ K. निर्वेदा, L. निर्वेदा

६ K. L. ०लीला

७ K. L. omit विप्रमं

८ K. L. स्मितं

अपानुभाविल्लाः कटायो यथा—

विपुलेन^१ सागरसावये कुशिला

भुवनानि यस्य परिरे युगसाये ।

‘मदविभ्रमास्तकलयां कये पुनः

‘स गुरित्प्रेक्षितमवेकया दृष्टा ॥१६॥

[Śiśupāla. 13. 40]

[इति दृष्टिल्लाः]

कराभिनयो यथा—

पलितालाञ्ज-‘तलवाहणाञ्जक-

अपलितानुमूली-किल्लयेन पाणिना ।

सविन्दकम्पमपरा रिपुं भयो-

रुद्रीगेवर्षनिभूताचमाद्भुजम् ॥१७॥

[Śiśupāla. 13. 42]

[इति कराभिनयोः]

षास्वहतिं यथा—

पुष्पं प्रयागेऽहितं यदि स्वाग्मुताकृतं वा रुद्रद्विदुमस्यम् ।

ततोऽनुकुर्वन् विषदस्य तरणा-स्तारोऽप्यर्पेतरावः^२ तिलस्य ॥१८॥

[Kumāra. 1. 44]

[इति षास्वहतिम्]

सीतादि-‘हायवेमस्य विभावये विकलतः ।

‘मुनेरवानुभाषत्वं सम्यक्तं तदधीच्छते ॥१९॥

लक्ष्मीवाद्भूतोनां ‘व वेचिष्वाभुमभाषता ।

भङ्गिनीऽपानुभाषत्वं’^३ विभावत्वं च दृश्यते ॥२०॥

सीताविलासविचिन्तितः^४ ‘व वेचिष्वाभुमभाषता ।

मोहोत्पत्तिं च पिच्छोक्त-‘हतायां कुट्टमितं’^५ भवेत् ॥२१॥

१ A. omits विपुलं

२ L. ०लन (in K. the हलन्त mark below the ०ल of ०लन् in the fourth foot of verse 15 falls on the top of ०ल of विपुले and has been deciphered as ‘सा ना in L.)

३ L. मङ्ग०

४ L. त । लषावसकृ०

५ A. ०हृदि०

६ L. जे

७ K. L. omit विप्रमं

८ A. ०कं दृष्टा

९ A. मुहुर०

१० K. रष (omits विप्रमं), L. रषि०

११ A. मुनेरनुभाषत्वं यत्नं

१२ K. L. ०नुभाषितं विभावितं

१३ K. L. कति०

१४ L. नेवेत्

विकारादु सतिर्त्तं स्त्रीषो, स्वभाष्यप्रस्तावना वत ।
हाहास्तथा नृपामेते विकाराः^१ संभवन्ति च ॥२२॥

^१किंविह्लास मदीं सीत्यं चादृहास्तथास्तथा ।

विकल्पविकाराः च भावो ध्यानैर्भूतमपि च ॥२३॥

प्रतिभेदमाकारितयस्तत्सुल्लिख्यपि ।

कुतूहलं कोष्ठकं प्रेमाभि^२ सपिप्तंभूतो ॥२४॥

^२वर्तितं च सतीत्यत्र^३ विधमस्य निवर्तनम् ।

अनुतापः^४ कृतारोपामुदाहरणमुच्यते ॥२५॥

[अथ सीता]—

तत्र वास्तव्यायनः—

^१प्रेमजननवेष्टाया^२ अनुदाहरणमिदं च ।

विद्यतेऽनुकृतिः सेह सीतोक्ता मुनिस्ततः ॥२६॥

तत्र ^३रत्नकोशादनुदाहरणवर्तो विनिश्चयते यथा—

केचिदप्येकांतिनी^४ सिततनुः^५ श्रीधरपद्मासूक्तरीः

^६केतवेकदलेन्दुमूर्ध्विह्लासालासोपीतिन्यपि ।

श्राक्पाणिग्रहस्थ^७—विनोदपिपये सत्याः पुरो सीतया

^८कुचपात्रानुकृतिं हस्तस्य विस्तृतं ध्येयानि चः पार्वती ॥२७॥

[Nāgāra. 13. 16; quoted in Nāṭaka. p. 108]

[इति सीता]

[अथ विहासः]—

^१नेत्रभूषणवपुषोनां पादयोश्च विशेषतः ।

यत्संविस्तृतं^२ सन्निविहासः त उन्नीरितः ॥२८॥

यथा—

स्वसितपादयुग्मं तरेले दूषो मूलमकारणसचिह्नं मुहुः ।

^३मुद्रितपाणिगतं^४ वसनाच्छले विलसितं सुकुटेमेव न तद्भूयः ॥२९॥

^५ L. कर्मि

^६ A. मदी, K. repeats मदी ^७ L. ० पि

^८ K. L. transpose the two lines of this verse.

^९ A. सतीत्यत्र, L. सतीत्यत्र ^{१०} K. L. omit वितर्न

^{११} K. L. देवमनस्य ^{१२} A. ० वा

^{१३} The author refers to the नाटकस्यारत्नकोशः of सागरचन्द्रि.

^{१४} A. ० नः ^{१५} K. L. श्रीकृष्णायुः

^{१६} A. केतवेकदले ^{१७} K. L. यद्द्विविधेद

^{१८} A. मुचपात्रानुकृतिं हस्तस्य, K. L. कुचपात्रानु (L. ० नुकृति)

^{१९} K. L. नेत्रभूषणं ^{२०} A. विनिश्चितं ^{२१} A. मुद्रति

^{२२} K. L. वसनाच्छले

तथा च भ्रताचारः—

यो बलभासतमो विभारो गय्यासनस्यानविकीर्णयेत् ।

तथा विसर्गोपपन्नमस्तत्तं च^१ विपुलतं चकलं विलसतः^२ ॥३०॥

यथा—

^३स्वनिष्ठबहुलः पादप्यासो विलोचितामन्यतः

विभक्तिराविषये कवनाभोजं प्रयाति^४ विह्वलम् ।

स्मितमपि मुहुर्लभ्यं^५ श्रोत्रो बुधैश्च चमस्तितः

^६द्विचितमपिचमस्तितयास्तया विलसत उदयमम् ॥३१॥

[Nāgāra. 13. 18; quoted in Nāṭaka. p. 109]

पाण्यनिभृष्टपि—

स्यानातनमनना^१ नेत्रभूहस्तकर्मणां धनं^२ ।

उत्पद्यते विशेषो यः सिलस्यः त अर्चति विलसतः ॥३२॥

स्याने सिलस्यविलसो यथा—

होति चक्षुरधिपाणि करोती जीवितं त्वपि कुतः कलहोदयाः ।

साभिनामिति वयः पुनरुक्तं प्रीतये^३ नव-नवत्वमिवाप ॥३३॥

[Kīrāta. 9. 43]

[इति विहासः]

विनिष्ठसिपंथा—

प्रत्यपनानां दक्षितापराये यदोष्यंयामादरतः सतीत्यम् ।

प्रत्यस्तो घाटणमकलनाभि-निश्चितिरपेया कवितो मुनीर्धः ॥३४॥

यथा—

धियेः^१ शंकर्य विपक्षसिपंथा-मुपाह्लातं यद्यपि^२ शीघ्ररत्ने ।

सर्वं न काचिद् विबुधो^३ जलाविना^४ वनमिति^५ प्रेम्णि मुना न वस्तुनि^६ ॥३५॥

[Kīrāta. 8. 37]

[इति विनिष्ठसिपः]

^७ L. चकलं

^८ A. विह्वलं

^९ L. omits विपणं

^{१०} K. L. स्वसित बहलः, original स्वसितवद्वल पादप्यासि

^{११} A. ० मित्युक्तः ^{१२} A. omits विह्वलं, original विह्वलं

^{१३} K. L. ० व्यंक्तः, original मुषा व्ययः ^{१४} A. श्रोत्रो बुधैश्च

^{१५} Original ०द्विचितसिपंथां याम्यास्तयास्तया विलसतरो ह्यम्

^{१६} A. omits ० न गमनानां नैः, L. स्यानातनमननानां

^{१७} K. L. नेत्रभूषणं ^{१८} L. धनं

^{१९} A. न मन्वत्तयमिवा, L. नमनप्रत्ययिवाप (?) ^{२०} L. संप्रत्य

^{२१} L. पीवस्तवे ^{२२} L. ० जतो ^{२३} A. विनिश्चितं

^{२४} K. L. नेत्रभूषणं ^{२५} A. K. L. वस्तु

किलकिञ्चित् यथा—

दुष्कं क्षणं पश्चात् क्षणमाभूयतः
 क्षोभे मृदुनिहितं^१ यदुभा प्रगीतम् ।
 आभिषेकमिति हृदयवात् प्रवृत्त-
 मुक्तं युधिः^२ अतानेः किलकिञ्चित्तात्पर्यम्^३ ॥३६॥

यथा—

अनन्तरात्पद्यमभवे भूषनावपति^४
 क्षोभं च नाटयति तत्सम्भवे^५ हृदये ।
 'आलम्ब्य' भावनयन् किलकिञ्चित्तात्पर्यं^६
 'आत्तं' विभावयति दुष्पट्टलोपितकथा^७ ॥३७॥

[Nāgārā. 13. 12; quoted in Nāṭaka. p. 110]

[हति किलकिञ्चित्तात्पर्यम्]

^१विशेषो यथा—

तत्र तावदभिधुयंया—

क्षोभस्मिन् च कुमुदाभरणदिव्यज्जा^८
 तत्सर्जनं च सहस्रं विद्वन्मनः च ।
 आश्रित्य कान्तवचनं लयनं सत्तोनं^९
 'निष्कारणोपि'स्मितात्^{१०} क्षत विभ्रमः स्यात् ॥३८॥

तथा च शशिः (?)—

साक्षात्प्रकाशविकारेण सकटाक्षविकोचनः ।
 देशः^{११} संभव्यमप्यज्ञात् यादृशप्रदर्शनः ॥३९॥

देशलोहः^{१२} प्रकाशनः सत्त्वनाभिप्रदर्शनः ।
 अभिलाषप्रकाशनविभ्रमः परिकल्पितः ॥४०॥

यथा—

केनोक्ता तव माध^{१३} रम्यरचना^{१४} मुक्तोऽस्तु मे कुतलः
 किं सामान्यमलो मुहं नयसि मे तिर्यक् स्थितं दोषनम् ।
 मातुषं वृद्धिता भवेत् मुमुहता^{१५} वातेन किं विषयः
 पुष्पात्तेति स योक्त^{१६} प्रियतमान्मुहं भवेत् विभ्रमः ॥४१॥

^१ K. L. क्षोभो^२ L. हृद^३ K. L. आलम्ब्य^४ Original भावना^५ A. K. L. योधा^६ L. प्रकाश^७ A. लो^८ A. अतिरिक्तं^९ Original 'मातुषोति'^{१०} Original हृद^{११} K. L. add स्थितं^{१२} K. L. निष्कारणो^{१३} K. L. देश^{१४} A. omits अनुस्वर^{१५} K. L. श्रुत^{१६} Ibid. हास्य^{१७} L. omits अनुस्वर^{१८} L. विभ्रमा^{१९} K. L. 'संयमन'^{२०} A. मुक्तोऽस्तु

आततं माध^१ कथा कथं तसि क्ता सितता स्यात्^२ माधवी
 कान्ते^३ तस्या संयमच्छ कुतुब किं चापुना मे कलम् ।
 मातुषं^४ निमलस्यामि मोहितकनिर्वं न्यस्तं त्वया दह्यता-
 मितं विभ्रमसंभ्रमो^५ मदयति प्रयासपेयोदुः^६ ॥४२॥

तथा च आहृतकः—

यक्षितवृत्तवृत्तविक्रितव्यं^७ मृदुतरं तत्सर्व विभ्रमः स्यात् ।
 भेदादवयवस्तत्र मदावयवकारकसंज्ञताः^८ कथिता वितर्यः ॥४३॥

[अथ मदविभ्रमः]

†/ एष प्रयुद्धं दक्षिणवृत्ते यते प्रवृद्धि परमां प्रयोवे ।
 उन्मयंगम्या मनसः प्रवृत्तिः तं स्यात्प्रयो मन्दबोधनं कार्यः ॥४४॥

[अथानुबन्धविभ्रमः—]

अधिरागे यते कुमारमावे हवि यते मुहने च मृदुभासम् ।

मुहने रतिवेष्टितानुबन्धं हृदये सोऽयं मनो^१ नवानुबन्धः ॥४५॥

[४५५ का के श्चरि प्रजे. — ३]
 यतोऽयमिष्टोऽस्ति^२ विकारः^३ प्रोक्तयेन त कल्लः एतुलोच्य ।
 रतिरंगकल्लोच्योपास्तव्यं स्मेरयनोभयप्रभावात् ॥४६॥

तथा च भक्त्यादायः—

कथां प्रवृत्तानुबन्धं स्वाभावानुबन्धजानाम् (नम्) ।

मात्वाभरणकलानां सत्त्वानामप्य मारिच्यता ॥४७॥

प्रमदयानुबन्धस्तु सामान्यवानुबन्धवन् ।

कल्लोच्यं प्रवृत्तव्यं रतिरंगमतिरुमुता ॥४८॥

^१ K. L. नापता (L. कला)^२ A. मायवी^३ K. L. कान्तं^४ L. omits अनुस्वर^५ A. 'संयमयव्यति'^६ L. दुःखता^७ A. omits विमर्ग^८ K. सदायामो, L. संयमामो^९ L. omits वृत्त

^{१०} K. L. omit the portion beginning with वितरंगोच्ये in the verse ending with रति मयावयवम् in the second line of verse 62. The above verse is numbered as 44 in K. L. at the end of शब्दादिद्विगुणितमात्रमात्रवर्ती मुरो नवानि कुरुते रमणी रत्नम् ॥ (third and fourth lines of verse 62 according to our numbers, which are linked up here as a part of this verse). The next verse beginning with केसलनामपरीना etc. is numbered as 61 in K. L. Apparently, one folio of the original copy of K. has been omitted by the scribe of K. and this omission has found a place in L. in the natural course.

तथा शोकात्—

शक्तस्विकं विहृतं शोकात्पराधनः ।

मलकत्पट्टारण्यं विना-हेतु-निरात्मम् ॥४१॥

मञ्जोरस्तवकारीनां याचिष्या धारणक्षमम् ।

निर्मिमलं चरित्यागः प्रोद्धारामेषु संततम् ॥५०॥

वस्तुमभरणमायुर्वेदं त्रयोच्चारणं विना ।

लक्ष्मणं गन्तव्यं यापि विभ्रमस्यैव चेदितम् ॥५१॥

[अथ मोट्टावितम्]

धूर्वा कथां प्रियजनस्य च सन्निधौ वा

कनोदरस्थिति-चलत्तनुतनत्रीकम् ।

यद्यङ्गभङ्गमापि नृमित्रतपङ्गुनातं

मोट्टावितं तदुचितं स्मरत्तामसिद्धिदम् ॥५२॥

यथा—

तस्याश्चिद्वदितं नमसि विदुषाः सैवैकं सर्वं च

तं मृत्युञ्जयमामनसि [मृत्युः सोऽध्यात्म]-याधिपदः ।

इत्यारभ्यं कथां ह्रस्व विजयाश्रम्यं^१ विवाहात् पुरा

भक्तस्वाङ्गानि निरुमिषे^२ निरिष्यो मोट्टावितं पातु कः ॥५३॥

[Nāgāra. 13. 28, quoted in Nāṭaka p. 110]

कथायां सन्निधौ यापि कण्ठकद्रुविज्ञमित्रम् ।

कातस्य कियते यथा तद्धि मोट्टावितं मतम् ॥५४॥

॥ इति मोट्टावितम् ॥

विम्बोको यथा—

तत्र आत्स्यायनः—

सौभाग्यसाधितगणं यत् प्रियस्यत्वधारणम् ।

तादृशं चावर्ततेन वरा काञ्चना च बन्धनम् ॥५५॥

स्वस्यागतिं प्रिये तिज्जन्तुं मुकुटेणाक्षिप्रया हतैः ।

वस्तुलब्धितर्पयद्वचः श्रेष्ठस्यलोदयं यत् स्मितम् ॥५६॥

प्रेमस्तान्मुल्लस्येन रागस्योष्ठप्रवालकैः ।

विम्बोकाव्यः स्मृतौ ह्यवः कामस्तान्निविधायैः ॥५७॥

शारदामिधुरि—

अभिभवस्तुपुङ्गवावपि भुर्जद्विस्तारतन्व्याः ।

स्वतन्त्रं प्रियस्य संयम-साधनमप्यध्याप्य विम्बोकाः ॥५८॥

^१ A. स लेकः

^२ Ibid. अतं

^३ Original विजया पाठः

अतस्तथा सद्रुतामभिमत्-^१गुणानामुपकृते

म(च)नो मयैस्तन्व्या^२ हविहृतिताड्यभरविषः ।

प्रहारः पादाभ्यां यमममयं^३ काञ्चना चरणाभ्यां

^४ इत्यथा यद् विम्बोको तद्विदिति ध्वमोन्मुचति ॥५९॥

[Nāgāra. 13. 36; quoted in Nāṭaka p. 111]

अथपीरये कतिदिनो यथा—

निविभूय दयानन्दं तनो यापि भर्तृस्वपौराणपरा ।

सैलराजतया सनीपागालक्षाय विजयामहेतुम् ॥६०॥

[Kumāra. 8. 49]

[इति विम्बोकाः]

कुट्टमितं यथा—

तत्र भरताचायः—

केवलतापारविष्टहृत् स्तव्यसंक्षमोपेतम् ।

कुट्टमितं विनये सुखं च कुलोपधारण ॥६१॥

यथा—

दासो भवामि तव निर्दय निःशङ्कास्मि

मुञ्च सपथं स्वपिनि देहि ममावकाशम् ।

दयाविदुट्टमितमाजुलमागन्तो

भूयो नवापि कुस्ते रमणी रत्नानि ॥६२॥

भोजराजस्तु तरुतलीकच्छावरणे एतद्विपरितं कुट्टमितमाह—

यथा—

^१ केवलतापारविष्टहृत् स्तव्यसंक्षमोपेतम् ।

^२ युवाविकारस्थं ताव्या तच्च^३ कुट्टमितं मतम् ॥६३॥

^१ Original सतरामामुहूर्तः

^२ Ibid. सपथविरहिताः

^३ Ibid. सपि

^४ Ibid. कुलाग

^५ cf. the following prose portion in S. K. V, p. 533 :—

केवलतापारविष्टहृत् कुलंजी मुपविष्टेष्टा कुट्टमितम् । The subsequent illustrative verse in our text सौ भव० etc. has also been quoted in S. K. in this context; cf. the following verse from Nāgāra.

केवलतापारविष्टहृत् स्तव्यसंक्षमोपेतम् ।

कुलाविकारस्थं ताव्या वस्तु कुट्टमितं मतम् ॥ (१३. ३९)

^६ K. L. तत्कुट्टमितं

यथा—

ह्रीभराक्षयत् परिस्मये रागवानद्वन्द्वेऽप्यवश्यम् ।

अधिलोच्छ्वासमनस्यो योचितो मुकुलितारण्यसौत् ॥६५॥

[Sisu. 10. 52]

अथ भूभोजनस्य अयन्नाचार्यानुमते स्थितस्य अग्रमार्गित्वं^१ कर्तुं न शक्यत् इति उभावपि^२ प्रमाणम् ।

[इति कुट्टितम्]

विकारो यथा—

तत्र वलस्याधनः—

यथा प्रागल्भ्यानिर्भयम् विधीयते ।

"विधया यदनुष्ठानं विहितं" तदुदाहृतम् ॥६५॥

यथा—

तस्य निरुद्धकलासनेन रूपेणैव^३ यस्या पत्रितमगूर्ध्वम् ।

मा रजःश्लिषा परोक्षो कृतासी-मस्मिन् ता निर्यपनं जपान ॥६५॥

[Kumāra. 7. 19]

अनं ज्ञानेति इति सज्जामभारतं अभावयम् । अथवा अथाधरस्य योषित्पूरणयन-मयथा^४ योषनिकारेण स्वभावात् ॥ अयथाकथनं^५ तद्विदं वात्स्यायनसंज्ञितारण्यमनं मतप्रदेशि सर्वं^६ विहितमेव ॥

तत्र सज्जया अभावयं यथा

प्रधानं^७ पृच्छन्तीन्मुखवृत्तं गृह्यते^८

नयोऽत न योषाममुकलियुषीयं सुवर्णित ।

ल्लिखन्तीनां यथादुःखनिचमस्या^९ कुष्यपुगेचमकरो गुरु^{१०} कालजयमासां कथयति ॥६७॥इत्यारविश्वपुत्राह्वयम्^{११} ॥ [इति विकारः ॥] । इति स्त्रियों स्वभावात् यदा ह्यव्यः ॥

अयोधयोः स्वभावात्ः कथयते ।

अत्र वात्स्यायनः—

यत्कथने सङ्काले कालायाः^{१२} कोटिषु यः ।

सुमनालिङ्गनादीनां विधेयः कैलिरस्यते ॥६८॥

^१ K. L. ६धीर्^३ L. ६मि^५ A. क्रियाया L. क्रियाया^७ K. L. सया^९ K. L. विदुतेव^{११} K. L. ६ममिमस्याः^{१३} K. L. ओडते तु^२ K. L. ६ममिदय^४ K. L. ६कालेनाभिवा (L. ६धी) यामिधीयते^६ K. L. निरुद्धं^८ A. omits अथवा^{१०} A. गिदं^{१२} K. L. पृच्छन्ती^{१४} K. L. omit अनुस्वार^{१६} L. कंज^{१८} A. ६ह्यम्यवयपयत्^१ स्त्रियोंषामु कान्ता समन्ता-

नुपरि निरुद्धमया प्रेयो निरुद्धम् ।

^२ यथैव स परिवर्तमानविश्वे भूयन्स्मर-मरिचिकीर्यं पदय^३ कञ्चिद्विद्वज्जः ॥६९॥

[[इति कैलि]]

हेला यथा—मृगकारः—

प्रयुक्तं नृपुण्येण चित्तोत्पत्तासद्वयम् ।

"ज्वा.प्रसादहेतुर्ध्वं" सा^४ हेलैति निरुद्धः ॥७०॥^५ प्रोच्छाद्यप्रसन्नचित्तानां यतोपां मुरतोत्पत्ते ।^६ शृङ्गापसारतत्त्वजः सा^७ हेला परिकीर्तिता ॥७१॥

यथा—

आतप्य स्वयमेव भुम्भन्विधिं^८ माया विवादासिद्धयतेतत्त्वान्ते जलनेन वेपथुमती^९ पर्यायानं जानुने^{१०} ।^{११} कोषोक्तं मय^{१२} मयवेपथुमतीस्त्वयो स्मरकीर्याप्रोच्छाद्यमिरतिः प्रियस्य हृदयं^{१३} हेलाबलत्^{१४} यथैव ॥७२॥

[Nigānta. 13. 6 quoted in Nāṭaka. p. 112]

गुरुषु यथा -

उत्तिष्ठन्त्या रतानि भरपुरुषती^{१५} मागिर्वेदेन हृत्वापुत्रा यामेन वामा विप्रीत्यकपरीकेपायाम^{१६} नृहत्या ।भूस्त्वत्काकानि^{१७} इगुणितमृगगीतिना सोमिषा नृ-मय्यामालिङ्ग्य नानं^{१८} वपुःश्लेषमद्वयं^{१९} लक्ष्यः पुनस्तु ॥७३॥

[Vop. I. 3]

[[इति हेला]]

^१ A. ६ह्यम्^३ L. मागि^५ A. ६कैलि, K. L. ६कैलि^७ L. ६ध्वं (add. अनुस्वार)^९ K. L. प्रोच्छाद्य^{११} L. add. विसर्ग^{१३} Ibid. वेपथुमयापार्णनं जानुनि^{१५} A. क्रोधां^{१७} K. L. चाक्ष (omit ६धी)^{१९} A. K. L. ६मयपारः, original मयवेपथुमतीस्त्वयो स्मरकीर्या^{२१} L. हेला^{२३} K. L. वाह^{२५} K. L. add. अनुस्वार^३ K. L. यवयपयते^५ A. अत अमा^७ L. ६ध्वं^९ A. प्रोच्छाद्य^{११} A. ६ध्वं^{१३} K. L. जानु^{१५} A. क्रोधां^{१७} K. L. चाक्ष (omit ६धी)^{१९} A. K. L. ६मयपारः, original मयवेपथुमतीस्त्वयो स्मरकीर्या^{२१} L. हेला^{२३} K. L. वाह^{२५} K. L. add. अनुस्वार

युरो यया—

मनुमानन्दपरायताह्वयतिष्ठयोगेन्द्रः ।

विकारो यो बरस्त्रीयां तं वदति 'मदं' वृथाः ॥७५॥

यया

आधाम्नि^१भित्तकौमुदीसहचरो^२ दृष्टिः^३ प्रत्येकलक्ष्म-

भूतलाच्यदीप्तिता चरमयोग्यतः संगे भद्रपुः ।

विरोधु क्षणिकसुहा मरविभावर्द्धतत्तावत्तव तंति

^४तत्त्व्या नैकविकारमूर्त्युमदमायो^५ मदः^६ स्फूर्जति ॥७५॥

[॥ इति मयः ॥]

मोक्षं यया—

वाच्ये गते वधोभङ्गो^१ रामाणां 'कान्ततन्निप्रो ।

^२'हारमौलिकमागवा^३ तमोष्यं परिक्रितितम् ॥७६॥

यया—

के ते वृथाः^१ वव^२ वाक्छादः^३ किं मया(?) केन रोपिताः^४ ।

नाय ! मत्कद्रुचं न्यस्तं येनां युवताकलं फलम् ॥७७॥

[Nāgara. 13. 32; quoted in Nāṭaka. p. 112]

[यया वा —]

यदि चतुष्टय मन्त्रज्ञां तस्मा तन्निप्रोः स्मरः ।

मन्त्रायां तत्कचं सोऽप्यं मन्त्रावपि न दृढयते ॥७८॥

[यथा वा —]

तत्त्वं किमप्यदेतेनपि^१ विद्यते मुगलादृष्टम्^२ ।

एवमादि वधो वाच्ये व्यतीते मोक्षमयुष्यते ॥७९॥

यतः प्रवृ^३(भू)रगहं सत्यः^४ सिरोरिक्तमुर्महंता^५ ।

ततः प्रभृति मे दृढं हृदीरं^६ मीमांसवीरिभम्^७ ॥८०॥

अथाच्येनु रोगाणां स्वभाष्येव मोक्ष्यं^१ मनुते ।

[॥ इति मोक्ष्यम् ॥]

^१ K. मुदं ^२ K. L. ०षरी ^३ A. दृष्टि, K. L. दृष्ट

^४ A. वेधे दक्षिणकस्तुहा ^५ K. L. ०त्वानिकं ^६ A. ०प्राप्ये

^७ A. omits विसर्ग ^८ A. ०मंगि, K. L. ०युद्धी ^९ A. K. L. कान्ति०

^{१०} K. हारि, L. हेरि ^{११} K. L. ०मवि यावत् ^{१२} A. L. omit विसर्ग

^{१३} A. बार्त्तया या किंवा केन योगिता

^{१४} The original reading of this line is—

के दृष्टास्ते वच वा प्राप्ते सन्ति केन प्रदीपिताः ॥

^{१५} K. विद्यते

^{१६} L. ०लान

^{१७} L. संसीरोग

^{१८} K. ०महंताः, L. ०मेहंताः

^{१९} L. मोक्ष्य०

^{२०} A. ०मीरति

^{२१} A. K. L. मयवे

चादु यया—

दार्पणपूर्वा भवेदुक्तिः मुग्धमुक्ता विन्यास्यता ।

^१ तथा चेत्तोहार भर्तृव्यादु भाषावदो विदुः ॥८१॥

यया —

आधामिप्रभादेवि ! दास्यते दमस्तन्यः ।

अयं तदाभारमनाद्यं वारो फलवन्निष्पत्ति ॥८२॥

॥ इत्यभिमन्त्रः^१(?) ॥ [इति चादु ॥]

हायो यया—

^२ सतामन्यद्वयसंस्तः^३ तस्मिन्तत्तादृश्योक्तिस्तम् ।

^४ प्रेम् कानिच्यवृत्तिश्च तस्या हाव इत्यते ॥८३॥

शापयन्तु—

स्मितातिभूविकारो यः शृङ्गाराकार^१-मुषकः ।

^२ मन्मथविशको मेधो हावद्विस्तृतमन्यतः ॥८४॥

शापयन्तु—

प्राप्तेषु शृङ्गारासताह्वयेषु^१ तन्मन्या कामाङ्कुरविह्वलम् ।

उत्पल्यते यत् स्मिन्तत्तातिं च यदोषवचनं कथितं स हावः^२ ॥८५॥

मन्मथविशकः^३ श्वश्रुविकारो यया—

स्पर्शभाजि विनयदुष्टि^१-वारी कल्पिते मुग्धदूतां मुस्ताय ।

संसीतं वधति^२ वेदुरज्यवं दृष्टयः प्रियतेन दायने च ॥८६॥

[Sāmpāla. 10. 39]

^३ एवमयमुदाहार्यं होषेयवदं^४ वितियते ॥८७॥

[इति हावः ॥]

अस्मता यया—

अस्मता^१ कथिता ता तु प्रियस्यागमने स्ति ।

इच्छाः^२ मुनेरगमने यदि यथाभ्यासमुत्कृतिः ॥८८॥

१. यया माये—

न मनीरगमनेय विविचिचिचि निरिच्छेय योगमिदंतिष्ठति ।

मुग्धमन्यति प्रियतेन मुदना^१ वनमाङ्गारमनुमनः^२ गृ मन् ॥८९॥

[Sāmpāla. 9. 50]

[इत्यव्ययता ॥]

^१ L. अया चेत्तोहार (omits ०रा)

^२ A. ०नव

^३ K. L. स्वर०

^४ A. omits विसर्ग

^५ K. L. मय०

^६ K. L. ०युः

^७ L. ०कट०

^८ A. तम०

^९ K. L. तन्वातु

^{१०} A. हारः

^{११} A. ०चयु०

^{१२} Original ०छवि

^{१३} K. L. द्यपतु

^{१४} A. एवमन्यमुदाहार्यं, K. L. वनमुग्धमुदाहार्यं

^{१५} A. हावेयु कथं

^{१६} K. L. add यया

^{१७} A. ०दुर्घ०

^{१८} A. वाम०

^{१९} K. L. ०म

विद्येते यथा—

अथवा धेनुस्त्रियातो विकृष्टाद् यो भवेत् स्त्रियम् ।

तस्माभ्यन्ति ^१विशेषं धीशुद्धकणितव्यः ॥९॥ +

यथा—

बभ्राव वाचित् मितचन्द्रताद् ^२साम्प्रोक्तयसं सत्यभास्यते ।प्रियं प्रति प्रेरितचित्तवृत्ति-निरन्तरविषये च ^३बन्धव हारम् ॥११॥^४दूतारणोत्सिद्धयो-^५जीविको बन्धवपुर्धनः ।

अज्ञातवत्या बन्धा नाथ मण्डवत्या विद्विग्भ्यः ॥९॥

[॥ इति विशेषः ॥]

परिहासो यथा—

प्रेमलोला-समारब्धपुरुषात्-परित्यक्तम् ।

^६अप्येवमृतिस्तु सङ्गः परिहासो मुनेर्मतः ॥९॥ +

यथा—

मृगय गुरवकस्वर्ब ^७किं सनातिङ्गवर्तकः^८किम् मूलवदिरेणुः ^९किमरो नो दुर्विरः^{१०} ।

स्वयं निवस्यलोके युग्मते पादपात्रः

प्रियमिति परिहास्यत् सेमलं काचित्पुत्रं ॥९॥

[॥ इति परिहासः ॥]

भाषो यथा—

कान्तस्य दृष्टिवचनतितरोमायुर्भिविच्छति ।

सज्जबाधोमूर्धो मुषा ^{११}निवेय् विश्लिस्तलोचना ॥९॥निवेय् पापयस्वित्तपजालतरोमाज्जकम्पुका ^{१२} ।तल्लघोद्भूतसुखसुखाय-^{१३}तिष्योपदेयतः ॥^{१४}या तस्यै जायते श्रेष्ठः स भावः^{१५} साधुसम्मतः ॥९॥ +^१ L. ०रीद्^२ A. ०पा; K. L. ०पा ^३ L. विशय^४ A. ०पके; K. L. ०पके^५ L. ०बिदे^६ K. L. बन्धव^७ K. L. number this verse as 58, whereas the previous verse bears the number 84. The next verse is again numbered as 85. Similarly, numbers 80, 83 are omitted. No. 80 is given for two verses following 85.^८ L. ०दुष्टया^९ A. ०मुदम^{१०} L. बन्धव^{११} L. ०स्ता^{१२} K. L. ०स्तव^{१३} K. L. नो किमालो^{१४} A. L. ०स्तः^{१५} K. L. केसरो^{१६} L. ०स्वः^{१७} A. लीपय; K. L. लियम्^{१८} K. L. add वित्तं^{१९} K. L. ०मित्री^{२०} K. L. यत्तस्य^{२१} K. L. आवं

+ भाषे यथा—

अवनतवदनं तुरिष्णतीयं व्यवधिमीलनया ^१पदस्त्रिताजम् ।अहस्तं गुतराजोऽन्य ^२चेतः स्फुटमभिपुपयति ^३मिषवस्त्रयं ॥९॥

[Sisupala. 7. 38]

[॥ इति भाषा ॥]

श्यासो यथा—

सत्यभोष्टाच-^४नंभ्रातो ^५चोत्सुभयत् ^६तत्तं मनः ।योचितुं ^७भियते पात्रया चेष्टा ध्याजः स भास्वते ॥९॥

यथा कालिदासः

इति (एवं) वादिनि देवयो पात्र्यं विभुत्वांमूर्धं ।

लीलाकमलमेषाणि मण्यमानाय पार्वते ॥९॥

[Kumāra. 6. 84]

^८शायोऽपि—अनुसृतः ^९प्रभुष्टिः^{१०} भियते ह्योभिवदव्यदविद्यम् ।सुखनभास्त्रेयो (यो) वा ध्याजः स तु कीर्तिः^{११} कृतिभिः ॥९॥^{१२}शक्तिस्तु—प्रियायाः प्रवसातोके यद्वा ^{१३}प्रियतमय च ।तल्लघोद्भूतसम्भवेन ^{१४}विकाराकास्मंभूतो^{१५} ।

भियते पात्रधमभिय चेष्टा ध्याजः स विभुत्वा ॥९॥

^{१६}वस्तव्यायनः—

ध्याजयेव हि कर्तव्यं सुखयतिङ्गनातिकम् ।

चापलं लापयं पादयामह ^{१७}रत्नाय्याहृतम् ॥९॥

[॥ इति ध्याना ॥]

इङ्गितं यथा—

हृदयावेकः कोटिर् विनोदवेष्टिततयः यः ।

सङ्घिन्नमिति श्रोतं मुनिना हास्येदिना ॥९॥

^१ A. मरि^२ K. L. ०यः^३ K. L. ०नी^४ A. ०दयान्; K. L. ०दयान्^५ A. K. ०मंभ्राता, L. मंभ्रा^६ K. L. ०यतिस्त^७ L. योचितुः^८ A. adds वित्तं^९ A. omits शायोऽपि^{१०} A. omits प्रः^{११} A. ०ङि; K. L. ०डी^{१२} A. omits वित्तं^{१३} K. L. लियम्^{१४} K. L. मरा^{१५} K. L. ०मदः^{१६} L. ०वी^{१७} K. L. काव्यायनोऽपि^{१८} A. मरा

७३

यथा --

१ तत्क-तारातिष्ठमन्यद्भ्येनासीमितिज्ञत् विज्ञता ।

नयेन तु १ नववचना न अ [तदु]पगतादि योऽस्य पृथक् ॥१०४॥

[॥ इतीक्षितम् ॥]

प्रतिभेदेन यथा --

अथ मुञ्चतु --

यथाज्ञानमिषायेवं भाष्यं विषयेव यत् ।

यथा १ प्रियापराधस्य अवेतप्रतिभेदम् ॥१०५॥

यथा कालिदासः --

स्वल्प-वीर्यविशमज्ञताः १ प्रथमेत्युपवक्ष्यत्य एत् ।

१ प्रच्छदानपठिताभुविस्तुभिः कोपमिप्रवर्तयिष्यते ॥१०६॥

[Raghva. 10. 22]

अथ प्रत्यभंमुद्रितं प्रतिभेदेन कृतवत्य इति व्याख्येयम् ।

यथा भाष्य --

१ प्रतिभित् काल्यमपराधकृतं यदि तावदस्य १ मुनेरेव यथा ।

विषयेऽनुपनिश्चिन्ये ततः १ कलवेदमानमनसं मयि माम् ॥१०७॥

[Sisyupāla. 9. 58]

[॥ इति प्रतिभेदम् ॥]

आकारो यथा --

आहृत्या मृच्यते यस्तु स आहारी मुनेरेव ॥१०८॥

यथा --

यदि १ नास्ति वल्लभोऽगो नामब्रह्मणरमुष्य ते भवति ।

कथमिदमनवयव-विकारकमादिबोधकम् ॥१०९॥

[॥ इत्याकारः ॥]

१ इति १ (अ) १ चित्तस्त्विति -- यथा --

अयासति-१ ब्रह्मचरो मृष्ट्वाद्यन्याः १ कृतिः ।

चित्तस्त्विति मृष्ट्वाद्यन्याः १ अस्यायः ॥११०॥

१ A. K. L. add अत्र after तत्कः

१ K. L. ० तारलमिषांनानामां १ L. omits यः

१ A. adds चित्तं

१ Original कीर्तिः

१ K. L. omit चित्तं

१ K. L. ०

१ A. ० वल्लभेन चेटिते, K. L. वल्लभेन (L. वलावेन चेटिते)

१ A. K. L. प्रतिभेदं

१ L. गुणाय

१ A. कलयेमपनय

१ A. तेऽनु

१ K. L. omit इति

१ A. omits चित्तं

१ L. वयापचातो

१ K. L. ० दयतां

अनुभाषपरीक्षायाम् १]

पञ्चमो रसरत्नकोशः

यथा --

कालवेदम् बहुमं १ दिवर्गाभिरतिमेष रत्ये रम्योऽयः ।

मममेव परिमुद्रयतीतां १ प्रायजः १ स्तम्भान्पुनरादि ॥१११॥

[॥ इति चित्तस्त्विति ॥]

कुतूहलं यथा सूत्रकारः --

अनुरागकाल एव १ गवेषणीयो निवेद्याश्रुता ।

अप्येसां हृदि प्रियतोषसां १ कुतूहलम् ॥११२॥

यथा --

पाराप (व) न इवानुमोहिते कुञ्जति प्रिये ।

यस्य कीमुक्तिः १ जया सवीर्यपुलकः ॥११३॥

[॥ इति कुतूहलम् ॥]

१ कोञ्जं यथा

वाक्य एव कुमारिणां योऽभोगर्हितम् ।

१ इन्द्रादरास्तत्ततः कीर्तिः १ सद्रुहलम् ॥११४॥

यथा --

अनाकुरेव प्रियाह्वरीनां १ निमुक्ता

यथाऽपि पाञ्चालीमनुमयुता संगमनिवृत्तः ।

उपारते नो वा विरमति १ न वा केवलमिव

कपोली वक्ष्यामी पुलकमुकुन्देनुरेति ॥११५॥

[Sārngadhara. 3289]

[॥ इति कोञ्जम् ॥]

अथ प्रेमाभिसिध्यंवा --

१ विपसतन्त्र्याऽऽह्वानादीर्यातिप्रायः १

स्त्रीणां प्रेमाभिसिध्यंवां कुतः १ मरणादि ॥११६॥

१ K. L. ०

१ A. दिवर्गाभिरतिमेष

१ A. omits ० मनीला, L. ० मनीला

१ K. L. एषा followed by प्रियतोषां etc. (गवेषणीयोः..... हृदि

is omitted)

१ J. ० कीर्तिः

१ K. कोञ्जम्, L. कोञ्जं वा (omits यः)

१ L. कीर्तिः

१ L. ० मनीला

१ L. जया

१ K. L. चित्तं

इति प्राचयानुमते

+ किराते—

प्रचण्डतल्लेः तुमुमानि मानिनी'

विपद्योत्रे^१ दक्षितेन लक्ष्मिना ।न विचिद्रुचे^२ चरणेन केवलं

विन्देत् बाणाकुलरोधना भूयम् ॥११३॥

[Kī. 51a. 8. 14]

[॥ इति प्रेमाभिरुचिः ॥]

संवृत्तिर्यथा— तत्र सूत्रद्वयम्

त्रिष्य[?]संभारणा[?]लोकेः परोक्षेऽभिप्रायद्वया ।

स्वकारणोपनं यत् सा कुपेः संवृत्तिः स्मृता^३ ॥११४॥

यथा—

बोधय मा त्वि मे सादृश्यमा^४ नमितायाऽनुकीलयम् ।निर्वन्ना दाद्वयान्येषां हृदि स्पृशेत् मे^५ प्रिया ॥११५॥

[॥ इति संवृत्तिः ॥]

चरितं यथा—

प्रोतेन लज्जया यानि निजवस्त्रभरतिष्वि ।

संभ्रमातिष्या^६ पश्य चरितं^७ सूत्रद्वयम्ते ॥११६॥

श्रोतेन यथा—

लज्जितमोतिचन्द्रविशेषम्

मुग्धा हृन्नास्त्रायविरोधदृष्टम् ।

उपलभ्युः क्षणिकानिपलब्धम्

मनोजनस्वादि विरोधनीयकम् ॥११७॥

[Kī. 51a. 8. 45]

^१ L. मारीनि^२ L. स्तौति^३ In L. there is a change in handwriting on folio 44 (623) beginning with न विचिद्रुचे. The changed handwriting continues upto folio 45 (624) ending with प्रचण्डाद्वयसंपन्नो भाषां चोऽ of verse 11 of the next varāṇṇ.^४ L. द्रुचिरे^५ L. omits अनुसारा^६ A. omits विपद्ये, L. दक्षिण^७ L. adds विपद्ये^८ L. सा^९ L. पिना^{१०} L. omits च and leaves blank space for one letter.^{११} K. L. दस्तु^{१२} L. ०८:

लज्जया यथा—

अभिपुनि^१ गच्छा हृते परम्परा पतनकना प्रत्यागमरोक्षयोः ।चक्रितमचनो^२ मयताः प्रविपुर्वागपि विषयं निनाय ॥११८॥

[Kī. 51a. 10. 45]

[॥ इति चक्रितम् ॥]

सर्षोविषयभक्तिर्ये^३ यथा—तत्र सूत्रद्वयम्^४—तस्या लघोदु^५ विद्वत्तत्त्वयनं विद्यते हि यत् ।

विचिन्ते यत् (तत्) विषयभक्तयेन समुदाहृतम् ॥११९॥

यथा—

ममपाते काले यथमपि न चातेन वदता

कथाभिर्दयाना मयि रजनिहासे^६ मयवती ।

नरो यावत्सर्वोत्पन्नदुःखिताग्निमि विनश्ये

मयवती^७ प्राची दिनियममयमवदरता^८ ॥१२०॥

[॥ इति सर्षोविषयभक्तिर्ये ॥]

अनुतात्पो यथा मुनिराह

क्षयमात्रमदृष्टे या त्रिषे संतापसंततिः ।

विद्रोह्येव क्षतिमिष्य[?] ॥ मोक्षनुत्पापो विधोयते ॥१२१॥

यथा

उपवनमृग्यानि वल्लभेभ्यः

स्वसिन्धुयथा^९ विरोधनं विभक्तिः ।

विगविगमयन् तस्य मये

परिणता^{१०} विज्जता^{११} ज्ञेयम्ते ॥१२२॥

[॥ इत्यनुतापो ॥]

^१ A. K. L. मृग्यादुष्टे (A. adds विपद्ये)^२ L. adds च^३ K. L. ०८ 20^४ A. L. ०८ २०^५ K. omits this verse. L. writes it at the bottom of the folio indicating the location of the verse with a + like sign.^६ L. विद्वताः^७ L. omits च^८ K. रजनिहारे^९ L. मयवती प्राचीव^{१०} A. ०८^{११} L. ०८ २०^{१२} L. omits च^{१३} A. L. ०८ २०

अवस्थानिरूपणं नाम त्रितीयं परीक्षणम्

* आरोप्यादिपक्षेन जायदाविभिरेव यः ।

अवस्थाभिर्द्वाद्यात्मा आजते तं भवे शिवम् ॥१॥

अथावस्था निरूप्यते सत्तावस्थानुबन्धः ।

बीजाङ्कुरो^१ पल्लवश्च युद्धिस्तत्पर एव वा ॥२॥

अवस्थाभिर्द्वाद्यात्मा चभूतगर्भादिभिः कतम् ॥३॥

बीजानि यथा

कामलेनः सखी हुतो नापको^२ नापिका सखी ॥४॥ १

तद्वत् अवस्था यथा -

चभूतोतिर्मेनःतद्भूः संकाशोऽयि^३ प्रलापिता^४ ।

आपः कावर्धमरतिर्लज्जतायोग्य संवदः ॥५॥

उन्मादो मुहूर्तं यौव मरणं चरयं विदुः ।

विप्रलम्भे^५ प्रवृद्धे स्मृः स्मररायेताः कथेय हि^६ ॥६॥

[तत्र चभूतोतिर्विषया -]

चभूतोतिः स्मृता^७ तयातोवावरनरीक्षणम् ॥७॥

यथा -

उत्पलिवैभवजनाद् यद्वापको गुपः पिता ।

मुद्रकतोऽग्न्यस्ता मुद्रितस्तत्र स्मिह्यति मे मनः ॥८॥

[यत्तत्तद्भूतो यथा -]

मनःतद्भूः प्रियमे^८ निरयं चित्तस्य विप्रभूः ॥९॥

* The changed handwriting in L. continues in this portion upto verse 11; it is notable that the text of this portion in L. agrees with that of K., although at all other similar places it agrees with that of A. The reason, apparently, is that the colophon to the foregoing portion has been repeated in the changed handwriting of L. with Kālasena-epithets, independently of A. Hence the text in the changed handwriting has lost its link with A.

^१ K. L. एरो

^२ A. K. L. नापका

^३ K. L. एष

^४ L. adds चित्तं

^५ K. L. एलम्भो

^६ K. L. तु

^७ K. L. तयातोवावर

^८ L. एवेमे

अवस्थानिरूपणपरीक्षणम् ३] पद्मसो रसरसकोशः

५८५

यथा -

एषा मनो मे प्रमत्तं वरीरात्^१ पुताः पद^२ मध्यममुत्तरीति ।

मुताङ्गना कोटि स्विष्टायात्^३ मूत्रं मृगालादिब राजद्वेषो ॥१॥

[Vikramo. 1. 20]

[योयं यथा -]

अवस्थाङ्कुरावयो भायो^४ बीजमतीधते ॥१॥

यथा

हस्तमु^५ कानिन्^६ परितृष्यये^७ व्यपदोऽप्यारम्भ इवात्तुग्राहिः ।

उग्रामुले^८ विषकलाचरोऽन्ते व्यापारतामाल विरोधनाति ॥१॥

[Kumāra. 3. 67]

[संक्षेपो यथा -]

संक्षेपस्य भनोरप्य,

^१ "प्रेमाद्रीः प्रपुलक्यन्तः" इत्यादि ॥^६

[प्रलापिता यथा -]

प्रलापो गुणकोतंम् ॥१॥

यथाह भरतः -

^१ "संतेतद्विगुणैश्चाद विरहस्य स्वयं पदम् ।

^२ "वदामान्मदरागेण तदुक्तं गुणकोतंम् ॥१॥

यथा -

उत्पातयेयं परिते^३ नितातिः यस्याप्यकटस्थकान्तिः परिते^४ ।

अनेकमः^५ किरणमकम्बका वनानमयीतस्मयीररोऽयम् ॥१॥

[Kumāra. 5. 56]

शास्त्रोक्ति -

प्रयोजनं गुणमुत्पादा विधत्ते यादनितापत्तेः ।

विशेष विधत्ता यधि तदुक्तं गुणकोतंम् ॥१॥

यथा -

मा गमणीयकनिचयेरिचयना^६ वा

मेकमेवसारसमशानिकेतनं च ।

नरराः समे^७ निवर्तमितुं मुग्धान्नाह^८ ।

उग्रोत्पादि कारकमभूतमन्यत्र वेधा^९ ॥१॥

[Subhāṣita. 271. 34]

* Original text:

^१ L. omits अनुवृत्त

^२ The changed handwriting in L. ends with भावो बी^३ (folio

49. 62A)

^४ L. प्रेमद्रीः ^५ Māliat. V. 7.

^६ L. वनीतादिगुणैश्चाद

^७ A. K. L. वरुणः ^८ A. K. L. एवमेवमन्तिः

^९ L. omits विमर्त

^{१०} K. L. व्यापः

^{११} A. देवता

^{१२} A. नयन

^{१३} A. मृगालः

^{१४} K. omits विमर्त

७८

[यथा वा -]

अनाद्यात्तं पुनः^१ किञ्च(त)लममकुलं करहं-
रत्नाविद्धं रत्नं मधु नभमनाम्बाः^२ललरत्नम् ।

अथ^३० पुण्यानां^४कलितम् च सङ्गमनम्
न जाने भोक्तारं^५कलितं समुपस्थापयति विधिः ॥८॥

[Śākuntalam 2. 11]

॥ अस्मिन्वाचस्पत्ये तस्यै अङ्कुशोवाचः ॥

अथ वाचः—

आगतस्तु विनिवृत्तम्,

यथा—

तद् वचनं नयने च ते स्थितमुखा मुद्रा च तद्^१वाचिकं
मा वेणी^२म युञ्जकमोक्षिसरलो लोलम्बा^३या पतिः ।

ततो मेति^४च मेति मेति मत्तं ध्यानेन निष्कारम्बा^५

नो निद्रा न रतिर्न आर्षा विरतिः^६ शृण्वं ममो वनेते ॥९॥

॥ अत्रोच्छ्वासनिःस्वस्तसंयुक्तयोः अनुभाषः ॥

यथा वा—

हृदयनिर्गमः कामम्यालः^१संभाव्यमिदं वतः^२

कथमुत्तमे निद्रा स्थने सामागमार्त्तयोः^३

न च मुवदनासालेभ्योऽपि प्रियाममाप्यतां^४

मम मयमयोऽह्मकाण्यं सखे न प्रविष्यति ॥२०॥

[Vikramo. II 10]

कार्यं^१ यथा

^१प्रथमशङ्करीलसामयः काटिन्त्यमुकलनं

मन्त्रा^२प्रामातः^३प्रथमचित्ताचमो^४० छविः पावकुर ।

^५लोच्य च प्रियदनेना च विरङ्गनानेचमालकधते

^६त्रातामिव सोपनेन मन्त्रा सुव्दा लता मापयो ॥२१॥

१ L. omits अनुस्वार

२ L. omits अनुस्वार

३ K. L. फलमनचमन्त्रा वगुरिद

४ K. L. किमिद

५ A. वगिव

६ A. वाणे

७ L. omits सा

८ K. L. omit सेति च

९ K. L. ०मी

१० L. omits ०रतिः

११ A. अथवा, L. omits यथा वा

१२ K. L. समाण

१३ Original मदा

१४ K. L. तामपि

१५ L. omits अनुस्वार

१६ A. कार्यं

१७ A. omits ०मयमः

१८ A. नमी

१९ A. रीच्या

२० A. पुण्यानां न विरोधयेन

अथवा निरूपणपरीक्षणम् २]

पद्ययो रसरकोदाः

अरतिविषयात्तरः ।

यथा—

रम्यं^१द्वेष्टि यथा पुरा प्रकृतिभिर्न प्रत्यहं^२सिन्धवे ।३सम्योपलब्धिवर्त्तनविषयकमुद्रिक्कन्ताः^४क्याः^५॥२२॥

[Śākuntalam. VI. 5]

यथा वा—

कुमुदमयनं न प्रत्यर्थं न चन्द्रमरीचयो

न च मलयवं सर्वज्ञानं न वा मणिवटवः ।

१मणिवटवः सा दिव्या वा^२मालमपरीहितंरहति च भवेत्तरत्या वा तदाभय(वि)नी^३क्या ॥२३॥

[Subhāṣita. 279. 72]

इयं च^१वल्लभावस्था यथा

२संभवेव मुखाय (नि) चेतिपरि परं भूमात्रमानवते

यत्नालोचः^३यथावतामिति रति प्रतीति १नेवालयः ।यदाशानुक्लेशोच्चवादिभिरनः^४सारेत्विद्योपानि

तत्परयेवमननमङ्गकाहं भूयोऽपि तस्या मुष्णम् ॥२४॥

[Mālatī. V 9]

१अत्रापि वागारम्भप्राप्तिलोक्कटाहंमृतिप्रसूता अनुभाषा २व्यवस्थते ।

लज्जतायायो यथा

ततः सुनन्दाचमनावसाने लज्जा तनुकृत्य नरेन्द्रकन्या ।

इष्ट्या प्रसावामलया कुमारं प्रत्यपहोत् मरुतमयजेव ॥२५॥

[Raghu. 6. 80]

यथा वा^१—

२मातः कुटिलिते सखि लज्जे ३यत्नोत्पन्नजन्तव्ययोः ।

आदरणीयान् सखा वक्ष्यन्ते^४० यमम् ॥२६॥

१ L. omits अनुस्वार

२ A. omits मल्ले.....कुमुदमयनं न प्रत्यर्थ

३ K. L. दस्या

४ K. L. क्षिप्ताः ५ L. सनवि रज्ज

६ K. L. वनमालमपरीहितं (L. ०मालकापरीहितं)

७ K. L. कं वा

८ A. वल्लभावस्था

९ K. L. सथाय च

१० K. L. मृषावतामिति

११ L. नेपथ्यः

१२ Original ०दुरिषतः

१३ K. L. तयापि

१४ K. L. लज्जते

१५ K. L. omit वा

१६ K. L. मतेः (in K. १ matra is joined with एन instead of मे)

१७ K. L. यदो

१८ A. मल्लं

संस्कारः संतोषादि यथा—

राजप्रदुर्गनेन मूलिमतः स्वदिशयोगात्^१

यवालाजालमाधुला यथिमुगो पुनं करो गहते ।

^२मुद्रां निरुहेमं^३ निमित्तकुलेमनं च पदुहे-

स्तोषादानसामगतैव कलशः संकोचितं^४ पुष्करम् ॥२३॥

इयं च^५ मुद्रावस्था ।

प्रस्थानं वसतेः कृतं प्रियसार्धसंस्कारं गतं

धृष्ट्या न क्षणमाहितं^६ श्वसितं^७ किरणं गतुं दुः ।

यान्^८ निर्विचलितमि प्रियतमं सर्वः समं प्रस्थितं

मन्त्र्यं गतं^९ जीति! प्रियमुहृतमार्गः किम् स्वयमेवे ॥२४॥

[Amaru. 35]

उन्मारी यथा—

“वसार्धं शयलस्थः”^{१०} ह्यसि ।

मुद्रुनं यथा

इतिमि न वदन्मुक्ता^{११} यस्या द्यो विमिषिते^{१२}

कल्पनिष्ठः स्वयानारात्^{१३} निरस्य मुमिचलः ।

सुहृदति मनस्तर्पे^{१४} कर्मचतामि न वस्तुने-

निमिह^{१५} कर्तव्ये जाता^{१६} तावद् दत्ता यदि सादृशी ॥२५॥

मरणं द्विधा^{१७} तद्विद्योतरत्तेति ।^{१८} तद्विद्योते यथा—

अचिरं^{१९} शरदम् वसुम् कृतं चिन्ता^{२०} मुद्रयोर्विज्ञा

दत्तं दैन्यमालतः परित्यजे तापः सतीच्यहितः ।

अथ स्वः^{२१} परनिर्मुक्तिं^{२२} भवति सा^{२३} स्वामिः परं विद्यते ।

विश्वयो भव^{२४} विश्वयोर्जनिवं कुलं^{२५} विभक्तं तथा ॥२६॥ २५

[Amaru. 110]

^१ K. L. ० योगेताल

^२ L. उद्गो

^३ L. मिमि

^४ L. omits दु

^५ K. L. omit च

^६ K. L. बुद्धप्रवस्था

^७ L. repeats व्यवसितं

^८ L. omits अदृष्टार

^९ L. संस्तव्य

^{१०} A. जीवति

^{११} Ascribed to Vikramo. IV 34

^{१२} L. वसुक्ता

^{१३} K. L. omit ० मीलि

^{१४} K. L. ० पार

^{१५} K. L. omit कर्तव्यं and read न नाति for च नाति

^{१६} K. L. कर्तव्ये

^{१७} L. राव

^{१८} K. L. वदु

^{१९} K. L. omit अनुस्वार

^{२०} Original मुद्राविज्ञा

^{२१} K. L. दत्ता

^{२२} L. ० पूति

^{२३} K. L. सारवै

^{२४} K. L. ति

^{२५} A. K. L. विसुद

यथा वा^१

घते वधुर्मुकुलित (मि) रणलोकिने बालमुते

मार्गं मार्गं क्षिपति ककुभाभोरमभेन्य बायो ।

स्थेदात् वेष्टा मरुः^२ बर्हिर्मात्रिषापोमरीया (म)

[मु] तावन्मितिः श्वनि बहुगो मृग्ये चरुपादात् ॥३१॥

[Mālatī. III 12]

साक्षरमरणं तु^३ प्रायेण न च वन्द्यते ।

मरणं वसुतो^४ मातास्तरवैवेह प्रवन्द्यते ।

पुनर्जीवति यो देवात् प्रियोर्पति^५ संगमम् ॥३२॥

यथा—

महाभेताविद्योगनि-संगपादितुमकलम् ।

शरीरान् पुनःशरीरकय निर्गल्य अवीतिराविदात् ॥३३॥

अयं तावदवस्थाविशेषो रत्नविकारः^६ ।

३२३

लोकेनं दसिजिम्बिनेव लिङ्गितोर्वालोर्नकोव च^७

नरुण्येव च चयन्त्ये^८ ददितेवाम्तामिताव^९ च ।

मा नद्वेत्तमि कोलिनेव विरिषैरेवेतोमः पञ्चभि-

त्पत्तामस्तानि-रगुत्तामिभिश्चयुतेन लया प्रिया ॥३४॥

[Mālatī. V 10]

अथ तु^{१०} “वसाराभचचित्तादन्तस्तथाव्योनुभवा स्वयन्ते । अस्मिन्चावस्थाप्रव^{११}

“सर्वेभ्यमुभवा भवन्ति ।

चधुःजीवितुला यस्मिन्चावस्था नृपकणः ।

प्रानुवृत्तिं सभाकर्मं गुणान्^{१२} विश्वकोह्वरान् ॥३५॥

इति धोरानाविराजः^{१३} कालेनमहीमहेन्द्रेण विरचितं संगोवराने पोद्दसात्तुल्यं
संगोतमीमांसायां रसरत्नकोशे अनुभाषोत्तेन अवस्थानिरूपणं नाम “द्वितीयं परोक्षं
समाप्तम् ॥

^१ A. च

^२ A. विवितां ० K. L. विमयी

^३ A. omits तु

^४ L. ० द्ये

^५ L. ० विनि

^६ K. L. ० विसारः

^७ K. L. add विगते

^८ A. प्रसातेन

^९ L. ० वरिडे

^{१०} K. L. ० निगातेव च

^{११} K. L. भावार्थाय

^{१२} K. L. ० षय

^{१३} A. सर्वेवदु

^{१४} L. omits विश्वमहीमहेन्द्रेण

^{१५} K. L. शीकुम्भकर्म

^{१६} K. L. लीव

सात्त्विकभावा नाम तृतीयं परीक्षणम्

यद्वाग्मः स्मृत्युक्तो^१ विद्यमानिभूतां स्तम्भत्वं स्वेष्टपुरो^२
रोमाञ्चमोद्गमः^३ स्वाद् भयवर्धितवृत्ताः^४ तन्मयस्त्वेव भङ्गः ।
सर्वज्ञो^५ वैषयः^६ स्वाद् विद्वत्तिरपि ततो^७ वेत्तमाधुप्रपातः
“सोऽप्राप्तमात्मव्यसृजिः प्रत्यक्षदृष्टिचरात्” पुष्टवत्त्वः^८ भङ्गः ॥१॥

अथ “स्तम्भस्तमुद्गमत्वेन अनुभावरक्षणमाकात्म्यत्वात्” सात्त्विकाः स्तम्भास्तयोऽनुभावर-
त्वेन तत्त्वज्ञे ॥

यथा —
“स्तम्भः स्वेष्टोऽयं रोमाञ्चः”^९ स्वरभङ्गोऽयं वैषयः ।
वैषम्यमयं प्रत्यक्ष इत्यष्टौ सात्त्विका मताः^{१०} ॥२॥

[स्तम्भो यथा :]
स्तम्भश्चेष्टाप्रतीयातो भयवृत्तिनुरागतः ॥३॥

यथा —
अप्रीराख्याः^{११} कटाक्षा वा श्रेयः पुण्यम् नृपण्यः ।
युवानन्यत्र सर्वत्र जगद्भित्तिका इव ॥४॥

स्वेष्टो यथा
सुपुन्रोद्गमः स्वेष्टो रतितापधर्मादिभिः ॥५॥

रत्या यथा —
स्नेहनिर्भरपथत वचनामार्गेतः कपुः संयतमनः ।
पुनिरागधरिनिभति^{१२} वन्यकागमस्य वक्त्रे यदनेन ॥६॥
[Śaṅkha, 10. 49]

तामेव यथा
“मिमांसायां विद्यमानायां विद्यमानायां विद्यमानायां विद्यमानायां
स्वेष्टोद्गमः विद्यमानायां विद्यमानायां विद्यमानायां विद्यमानायां
[Kumāra, 3. 33]

- ^१ K. L. omit ०पुसो ^२ K. L. ०पुसं
^३ A. omits विमर्गं ^४ K. L. तन्मयस्त्वेव
^५ K. L. ०वैषयः ^६ A. omits विमर्गं
^७ K. L. ०वैषयः ^८ K. L. स्वा
^९ K. L. ०विद्यमानं नित्यं कश्चित् ^{१०} K. L. सर्वं
^{११} L. ०या ताविका ^{१२} K. L. स्वेष्टकामाद्य
^{१३} K. L. omit विमर्गं ^{१४} cf. N. S. VII 93
^{१५} K. L. omit विमर्गं ^{१६} A. K. L. वक्त्रे स्वेष्टं
^{१७} K. L. हिमयं व्यापारं

[श्रेयः यथा —]

सामान्ता इतपुलकः स्तम्भान्तरात्
वक्त्रे च ध्वनिवत्पुं मोक्षिनामः ।
अग्रे च ध्वनिवत्पुं मोक्षिनामः
राधाया विद्वत्तिरपि विद्यमाना ॥७॥

अथ रोमाञ्चः

रोमाञ्चः^१ प्रोद्गमो रोमां रोमवर्धितमिति ॥९॥

यथा —

मावद्विद्वत्तिरपि विद्यमाना
रोमाञ्चमिति विद्यमानाः सर्वत्र च स्वरः ।
व्यापारवतो वृत्तिरपि विद्यमाना
मधुपुष्टवत्त्वं हृदयान्तरा रोमाञ्चः ॥१०॥

हयं यथा —

प्रवक्तव्यमिति विद्यमानाः सर्वत्र च स्वरः ।
प्रियागच्छत्वेन विद्यमाना सर्वत्र च स्वरः इव ॥११॥

अत्रार्थाः —

यत्र यत्र रसोक्तयः^१ भूयते दृष्टव्येति वा^२ ।
स्वप्रोद्गममपेक्षया रोमाञ्चः सर्वत्र च स्वरः ॥१२॥

स्वरभङ्गो यथा

गद्गदो विस्वरत्वं च वैषम्यं प्रमादिति ॥१३॥

यथा

उन्मादि^३ चोक्तिकुलवत्पुनः^४ उन्मादि
नवाद्यमानादुरीणवृत्तिनामः ।
“संभ्रान्तगद्गदविविधमनुस्वरविमर्गं
वेत्तुं हरति वचनामि मर्यादायाः ॥१४॥

“वैषम्यं यथा —

रातोद्यभवादिभिः ध्वनोः^५ वातस्य वैषयः ॥१५॥

यथा

मा सर्वमुद्गमः^६ “कोष्ठवत्त्वं चकारि
वातस्य हृत्तन्त्रित्वात् मम मन्त्रशरीरि^७ ।
अप्रापि किं न सति भाजनयोद्गमो
वेदो न वेदुर्वति वेद्यस्वरराः ॥१६॥

[Quoted in Daśa, 2. 24 as an illustration of स्वाधीनपत्रिका]

- ^१ K. L. omit विमर्गं ^२ L. ० ^३ K. L. ०वृत्ता
^४ K. L. दीपः ^५ L. स्वर्गः ^६ A. ०रा
^७ A. omits स्वर्गः ^८ L. च ^९ K. L. ०य
^{१०} K. L. सवात्तरादुरीणविविधं ^{११} K. L. omit वैषम्यं
^{१२} L. वात ^{१३} K. L. कपाल ^{१४} A. ०विः

१ रागाद् यथा—

बार बार स्वरयति द्योतकदमं वापयुषं
प्राप्तं करोमस्तत्र प्रियस्तत्र मममेति गायम् ।

तथा: विद्याधरयशस्विस्त्री भक्त्युल्लेखिताऽमलीकाः

१ नागिलेखा चिपिणु निगरा वर्तते किं करोमि ॥१७॥

[Mālatī. I 38]

२ रोपाद् यथा—

गार्होनि वसती भर्तुः स्वयं दृष्टायाः प्रिया ।

वादेऽपि वसती माह दुःखा कम्पोतरांरपम् ॥१८॥

भवद् यथा—

शितपुष्पावयने स्तथागृहे नियतकुलितवार्गदत्तेन ।

अन्तर्भूत परिजनाङ्गना-नीन मीनरोपमवर्षेणकृतम् ॥१९॥

वैषम्यं यथा—

विद्याधरमदरोपादेवं भग्नित्वं विवर्गता ॥२०॥

यथा—

परिपुष्टिपुष्पाणि^१ स्मृतमङ्गु^२ प्रद्वलिः

कथयति परिवारसम्बन्धिनः^३ क्रियायुः ।

कुलयति च हिमागोः^४ निरुक्तलङ्घ्य लक्ष्मी-

मनित्वकविदत्तकलेषाण्यः करोति ॥२१॥

[Mālatī. I 25]

३ [यदाद् यथा—]

लवङ्गिद्वयस्तन्वा^१ मङ्गलपट्टयामवर्षेण ।

१ द्वाभ्यामवर्षेण लवङ्गा^२ कानि मुक्ताङ्गुले ॥२२॥

४ वैषम्यो यथा

भवनस्तकरीलेन समकथ-स्वव्यपमं^१ गुरुता ।

१ नन्तिभूतलेनवाल मादितु भुवनवपम् ॥२३॥

१ A. रागे, K. L. रोगम्

२ Original निर्यानि द्वाभ्यामवर्षेण वापयुषस्तत्र ।

३ K. L. स्मृतम्

K. L. स्मृतमङ्गु

४ K. L. कथाः

A. कथं

K. L. कथाः

A. लयः

K. L. विनादः

५ K. L. गुरुल्लेखनः

L. omits ०३

६ A. omits विमर्गं

K. L. निरुक्तलङ्घ्य

७ K. L. मीनः

K. L. मृगम् ११ K. L. कानि

८ This reference to दम्पि is obscure.

९ A. मतिः भूतलेनवाल

रोपाद् यथा—

मर्गलभाष्यम् गिरिर्मुनेः कृपा विलोडिताप्रसक्तुलभुहेमरः^१ ।

कराभियार्ते विद्वार रंहेया तमः करीरं द्रुमिनेमरीह्वरः ॥२४॥

भाषितव्याद्^२ विह्वलमणयोपेक्षम् ।

विह्वल् यथा

कुलस्यदलरवायोऽप्यङ्गं ययन् परिपुष्टम्

लक्षितविकटप्यातः श्रीमन्पाद्मनिभवनः ।

१ हरिणि चित्तं रामो वयं प्रसादितामहातः

परिमलदम्पकः कृपा पामिर्गलप्रकाङ्गुलः ॥२५॥

मरयो यथा—

पतिरङ्गुलिपण्यया तया करवापायविभिन्न-वर्णया ।

समलक्षय विभ्रताखिलाः मृगलेखामुपसर्जय चन्द्रया ॥२६॥

[Raghu. 8. 42]

अथ यथा—

अथ नेत्रोद्भवं वारि तद् कुलकोपहर्षम् ॥२७॥

यथा—

यसाम्^१ वृद्धिवेधातामूलङ्गे तस्य भूभूतः ।

१ विरताम न गमय्य धारामन्तेतिरिच्युः ॥२८॥

[यथा वा]

एनदिगन्तमाव्यवतः गुरुतादात्मिकं त्वय्यवरलेभि^२ शृङ्गम्^३ ।

नवं ययं ययं चर्मेया च त्वदिगन्तमाव्यवतः तमं विमृष्टम् ॥२९॥

[Raghu. 13. 26]

यथा वा—

एतस्मिन् मदकलमलिकासपत्न्य^४

व्यापुतस्कुटुम्बपण्डुरीकाः ।

४ कात्यायनपरिपुष्टिनीदृशमन्तव्यते

संयुष्टाः कुलविधौ मया विभागाः ॥३०॥

[Uttara. I 31]

प्रलयो यथा—

प्रलयो रागदुःखद्वैरिन्द्रियास्तमयो मतः ॥३१॥

१ L. संयुक्त

A. संयुक्तः

२ A. omits ०३, leaving blank space.

३ A. omits हरति विमर्गं, leaving blank space.

K. L. व्यापता

K. L. omits अनुत्वार

A. वृष्टे

A. विरताम

L. लेखि

A. शृङ्गि

A. K. L. कालविपक्षि

A. K. L. वाप्यताः

यथा—

प्रेमार्ताः प्रमदस्तुताः परिषदाहुदुःखमोदना-
स्तास्ता मुग्धमुखी निमग्नमुखी चेत्येवमुच्यते ।
सायकताकरणात्^१ बाह्यकरणाभ्यासात्^२ तयोः स्या-
दासीतीति लिखितान्वयि भव्यामनन्तरात् । 'व्यः ॥३२॥

[Mālati V. 7]

यथा वा—

तीर्थाग्रियज्ञप्रमेयेण वृत्तिं मोहेन संलभ्यतेति प्रमाणम् ।
अज्ञातमुत्थमना मुहुर्य कृतोपकारेय रतिर्भव ॥३३॥

[Kumāra. 3. 73]

एतेभ्यो सारिका भावा मया तस्यै^३ निरूपिताः ॥३४॥

एतेषां सारिकत्वं सार्वपरिणतात्करणाज्जायमानत्वात् । निरूपितमेव प्रमेय ।
तथाहि ॥ त्रिधा चित्ते परिणतिः सारिकयो राजसी तामसी चेति । तत्त्वभ्रमं यथा

"सर्वं सत्यं प्रकाशस्ति न मुग्धजम्क चक्षुः च रजः ।

गुह्यं वरणकमेव तस्यः प्रदीपकस्याप्येव" । 'वृत्तिः ॥३४॥"

[साहस्यकारिका ३३]

"इत्यदिना 'समुत्था प्रकाशितया चामुकतावस्थापत्ता-करणादेवेयं जन्मता भावविशेषे
कथं सारिकयो" प्रवृत्तिरिति ध्यायम् । उच्यते । "सर्वज्ञः सुखकुतमो ह्यहमकमेव
तद्विद्विद्वत्समुपमात् ।

यः संलभ्यमानि स्यान्त प्रतिभदान् स्वेवार्थाभासौ रूपे

रोमाङ्गलोऽकटङ्कजुः^४ स्वर-रवेः^५ अङ्गुलीयोः बाधयोः ।

"यद्राजानां" वेपथुः स्यात्कल्पवृक्षपञ्चदश्यायां युवायवे

"नेययोः-लेन भावाः प्रत्यक्षविपरित्या" दीर्घात् निमित्तात् ॥३५॥

इति 'वीराजपरिचयः" सारिकेय-महोद्देशेन विरचिते संगीतरत्ने योऽस्य साहस्यपूर्णं
संगीतमीमांसायां रसरत्नकोषे अनुभाषेत्यास्ताः सारिकभाष्यरतिभ्यो तृतीयं समाप्तम् ॥

^१ K. L. omit यथा

^२ K. L. न्वयि

^३ K. L. omit अथ बाह्यकरणात्

^४ A. अद्याः

^५ A. omits ता-

^६ L. अष्टे

^७ A. वृत्तिः

^८ A. ह्यावि, K. L. स्वादिना

^९ Z. L. नमुपमा प्रकाशयथा

^{१०} K. L. प्रकृति

^{११} A. omits सर्वत्रयः

^{१२} A. omits निजं

^{१३} K. L. भंगालयो

^{१४} The metre changes in the third foot.

^{१५} A. अमी

^{१६} K. L. नैवेधन

^{१७} K. L. भविता

^{१८} K. L. अधोऽधमकर्मविपरित्ये

प्रयासानुभाववर्णनं नाम चतुर्थं परीक्षणम्

यस्मिन् प्रकृत्योऽस्मात् प्रयासमुपभूतौ सत्यते ।

'तमप्रयासं' कथे^१ 'अश्वत्थसमीपवत्' ॥३६॥

कारणैः संभाराद्यभ्यासं प्रयासो निश्चयेत्यात् ।

'द्वयोपेक्षाभूमिनिश्चयः' कारणं सत्यसङ्काशेन ॥३७॥

[कार्ययोः यथा]

तत्र कार्यसौ वृद्धिपूर्वकत्वात् विविधो भवेत् । भावो भवत् "भूतश्चेति ।

तत्र भावो 'यथा—

यथाः किं न विवर्तितं सुन्दरि पुनरिष्यता स्वया मन्त्रे

मी कार्या विनश्यं कृमानि' कथयत्येवं 'यथाये' मयि ।

सःशमलनगरकेषु' निरतसीतायुषा यद्युषा

दृष्ट्वा मां हस्तिन भाविसरणात्साहसया मुनिर्वासे" ॥३८॥

[Amara. 10]

"अथ यथा—

मैलेन्मरिगाः धनैश्च सन्निभमूर्ध्निभूतो वानने-

येनेनापि न याति लोकस्यं कास्ति जन्मार्थं ।

"उत्प्रेष्योत्प्रेष्यारु" ॥३९॥ दृष्टवतुः कृत्याभ्युपगं दृष्टो

नामानां विपरि^२ "सन्वादि किमपि ध्यायन् मुहुर्य^३ सीत्सते ॥४०॥

"भूतो यथा—

हारोऽपि^४ नापिः कथे मया "विदुहोऽपि ।

इरातीमन्त्रे जताः "सर्विदुषामन्त्रवत् ॥४१॥

[Hanuman. V. 24]

[संज्ञकं यथा—

द्वितीयः" सहस्रोपयो दिव्यमायुर्विषयवत् ॥४२॥

^१ K. L. तमः

^२ K. L. अश्वत्थसमीपवत्

^३ K. द्वयोपेक्षा, L. द्वयोपेक्षा

^४ A. निश्चयः

^५ L. omits न-

^६ L. नापि

^७ K. L. add स

^८ K. L. स्यादेव

^९ L. अश्वत्थ

^{१०} K. L. अतः

^{११} A. भवत्, K. L. भवत्

^{१२} K. L. उत्प्रेष्य

^{१३} K. L. omit अष्ट

^{१४} K. L. अश्वत्थ

^{१५} L. सीत्सते (omits रेफ)

^{१६} K. L. भूतो

^{१७} Original and K. L. हारो नारीपिः

^{१८} Original सित्येव

^{१९} Ibid कतिः सतिो दृष्टः

^{२०} L. स्यं स्यात्सतो

यथा—

‘विष्टेन कोवकान्’ यथावद्विहित्वा दीर्घं न सा कुपयति
स्वर्गोरोल्लिखिता भवेन्मयि पुनश्चिद्विद्वत्स्य ^१पनः ।
ता (तां) ह्रुं विष्टपद्विषोऽपि न च मे तत्ताः ^२पुरोवर्तिनी
ता चाप्यन्तमरानं नयनयोपतिरिति ^३कोयं विधिः ॥३॥

[Vikramo. IV 9]

प्राप्तं यथा—

प्राप्तान्ती ^१मे भुवगपयनादुचिते साङ्गुण्यो
सेवात् मासान् गमय चतुरो लोचने गोलविषया ।
पञ्चादावो विष्टमुलितं तं त्रयस्वाभिरासं
‘निर्वन्धावः पश्चिमात्तरकृत्तिकायु’ यथायु ॥८॥

[Meghadūta. II 49]

अथ कल्याण—

द्वयोरेक्यतरायाः ^१संप्रमायाद्विज्ञितः ।
कल्याण ता द्विधा सेवा मते ^२तच्छुभ्रुयादपि च ॥१॥

यथा ^३मते यथा—

हृदये ^४वसतीति मयिप्रयं ^५पदभोचस्तद्वैमि कैवलयम् ।
उपचारपदं न वेदितं त्यक्तम् ^६कथमशता रतिः ॥१०॥

[Kumāra. 4. 9]

^१मृतिवज्जुया यथा—

मृतेकस्याननुपुन्रविशोऽलुद्वे-
सास्याः पश्चिमात्तरकृत्तिकायाः ।
ज्योत्स्नामयोच मुद्रावत्कृत्तिका
मृत्वाङ्गिरकृत्तिका नित्यं ^२विष्टता ॥११॥

[Uttara. III. 28]

यथा [या]—

‘अतिमिश्रो गभीरवातात्मन्मुपनय्ययः ।
पुष्पाकालीकाशो रामस्य कश्चो’ ^१स्तः ॥१२॥

[Uttara. III. 1]

^१ K. L. वि०^२ A. प्रभारविहिता^३ A. पुनः, K. L. स्तु नः^४ K. repeats ऽपी०^५ K. L. omit विचयं^६ A. ० यतीति^७ A. ० गते भुजग^८ A. निचयः^९ A. K. L. शिरासु^{१०} K. L. ०रतोपायः^{११} K. L. स्तु शक्यापि वा^{१२} A. मृते, K. L. मृते^{१३} K. L. वसतीति^{१४} K. L. वद्विषोऽपि तद्^{१५} A. omits विचयं^{१६} K. L. मृते^{१७} A. K. L. वित्ता^{१८} A. K. L. अतिमिश्रो^{१९} A. करण

प्राप्तास्तुभाषवर्णनरीक्षणम् ४] पञ्चमो रस्तराशकोशः

‘अथ च दोक्तिमिधितो मानसस्तु कोऽभिहित इति । एतयोरेकयोर्विभावास्तुभाषप्रवेशः ।
तन्त्रोपोपि विष्टतत्तरस्या धतुविधिः ॥

तत्र पूर्वानुरागानन्तरं (रो) यथा—

राजेन्द्रभौमिगिरिज्जकापदीड-
मेकातपचमयनेन तस्या प्रभुत्वम् ।
अस्याः सत्ते चरणयोरेवमुप ^१साम्यं (पुं)
आशा-कारवर्तियाम्यया यथा इत्यादि ॥१३॥

मानसान्तरो यथा

एकस्मिन्मय्ये पराद्भुत्वया बीजोत्तरं ताम्यो-
रत्योयं हृदि संस्थितेऽप्यनुये संरसायोरिवम् ^२ ।
दण्डयोः घनकेत्याङ्गुलवत्ता-^३‘निमोभमचक्षुषी-
भंमो मानकलिः सहस्ररत्नम्यासस्तद्वद्वद्वः ॥१४॥

[Amaru. 23]

प्राप्तानन्तरं (रो) यथा—

रतिवैद्युतामपि मां दाने वा मय्यते प्रवातगतम् ^४ ।
अबले सा ^५सममहयाः कथं मदीयं चिरवियोगम् ॥१५॥

मृत्तंभावनान्तस्तत्तत्क-कश्वाकतरो यथा—

‘मृतेति प्रत्ययं गन्तुं यथा (गन्तुवेया?) मे ^१मरणं सतम् ।
‘तैवायस्यो मया ^२द्विधा कथमयम् ^३‘अजयति ॥१६॥

मरणानन्तरं यथा—

तीर्थे ^४‘लोक्यन्ति कश्चमे जह्नुकृतास्तद्वयो’ ^५ ।
द्विष्टाया-^६‘मरणगता-लेख्यमासाद्य साचः ।
पूर्वकाराधिकतरस्या ^७संगतः कान्तवागमी
^८‘लीलागिर्यवस्तु पुनर्नन्दन्यन्तरं ॥१७॥

[Raghu 8. 95]

अभाविज्ञानाद्योऽनुभावाः कामतानुसारिणः ^१स्वयमेव बोद्धव्याः ॥^१ K. L. omit अथ च.....प्रवेशः ।^२ K. L. मयमात्रा^३ L. ०रत्वम्^४ K. L. ०निमोभमचक्षुषां भग्नी^५ A. ०भता^६ K. L. सत्ते ^७ A. मृतेऽपि K. L. मृते तु^८ A. मारणं नवं^९ A. स्या भवती^{१०} A. दद्या^{११} A. ०जयति^{१२} K. L. तीर्थं ^{१३} A. K. L. त (A. च०) स्थो^{१४} K. gives त पूर्वमात्रा before द० and deletes it. L. decipheres it as ००^{१५} A. K. L. ०धिकचतुष्टया^{१६} A. लीलागतं०, K. L. लीलागरे^{१७} L. ०द्विष्टायाः^{१८} K. L. ०सारेण

यथा -

निबिल-निबिलं पदम् श्वरे भन्ः^१ निमिरः^२ शिरो-
नयनमलितैः कुर्वताग्रजालापरमिव^३ ।
अहं विकलं मुखा^४ कर्णं पतततिस्तपि
निमिषं मुनि^५ ध्यायन् ध्यायस्य याति न तिष्ठति ॥४३॥

[१४] अथ^६ गर्भे -

गर्भोऽप्येषामवज्ञानमवाप्तं संभोजनार्थिनः ।
कर्मस्य धर्मजायता^७ सतिज्ञासज्ञाबोधाय ॥४४॥

यथा -

पूतामृषो^८ यावदुं तावदनेः किमायुषः ।
यदा न तिष्ठमस्वेषं मन तत्केन साध्यते ॥४५॥

[Vopf. III. 46]

यथा वा -

मयि तिष्ठति लोकेऽस्मिन् किमनङ्गस्य कोर्ननः ।
निभूतो मयि दृष्ट्या धर्मोऽज्ञावर्धिवनः ॥४६॥

[१५] विषयो यथा -

विषयवशेतेतो भङ्ग उपायापायवितनः^९ ॥४७॥

यथा -

^{१०}अथं यथं कपोऽस्तस्यमयि न कथमाः कपोनः^{११} कथा
प्रज्ञा^{१२} जायवतो न वच न गतिः सुदृश्यं यथोपनि ।
मार्गं यत्र न^{१३} निवक्तव्यं तस्यः कर्तुं नलोपि धामः
^{१४}सोमिनेरेति पत्रिणामविषयस्तत्र विद्या वचापि न ॥४८॥

[Ullata. III. 45]

[२०] अतिशयं यथा -

कार्यं [१] क्षमात्^{१५} भोक्तुम्^{१६} मूलच्छेत्स्वपरे विदुः ।
^{१७}ततोऽप्युत्तासात्पर्येणोत्तासात्पर्येण धमाः ॥४९॥

^१ A. omits स्वयम्^२ A. चरोमरनिमनः^३ K. L. (repeat). धृत्वा^४ A. अथी^५ K. L. मृष्ये^६ L. omits विमर्ष^७ A. यथा^८ L. विवक्षयं कार्यं^९ A. मूर्धे^{१०} L. तर्जो^{११} A. omits मृष्ये^{१२} K. L. ० री^{१३} A. omits मयि पयस्य^{१४} A. निमित्तानां^{१५} K. L. विमर्षो^{१६} K. L. पञ्चन^{१७} K. L. जायुः^{१८} L. सो^{१९} K. L. ० मुक्तं वेत्स्वपरे विदुः

निर्बन्दादिनिरूपणपरीक्षणम् १] पञ्चमो रसलोकेशः

यथा -

आत्मानमालोक्य च शोभमानं^१ नार्द्राभिर्ये^२ सतिमान्नाशो ।
हरोपचाने त्वरिता यभूव स्त्रीणां विप्रालोभकाले^३ त्रिभेदः ॥५०॥

[Kumāra, 7. 22]

[२१] निद्रा यथा -

मनसंभोजनं निद्रा विज्ञातप्रत्ययधर्मादिभिः ।
तत्र^४ जुग्मभङ्गमङ्गारि- मोल्लोच्छ्वा (५) सनादयः ॥५१॥

यथा -

मातामायाप्रतिहतभूत निर्वलापेणहेतो-
लंभायास्तैः कथमपि सदा स्वप्नवशेनैव ।
पदवन्तीनां न खलु बहुवी न स्वकीयेतानां
मुक्तास्फुल्लारः^५ नितलवेद्यभुल्लताः^६ पतन्ति ॥५२॥

[Mogha, II 45]

[२२] अपरमार्थो यथा -

अथेयग्रहकुलाद्येवमार्थः प्रजायते ।
भूपातकपप्रत्येवलासाविकल-^७ बोधार्थः ॥५३॥

यथा -

नित्यं धरणीमुष्टं साजातिमुखादिभिः ।
चिह्नं गीतं स्वेद-दृग्ममनो स्वयाकुलः ॥५४॥

[२३] मुक्तं यथा -

मुक्तं निद्रासमुद्रकः प्रजातोऽप्युत्तासात्पर्येण तु ॥५५॥

यथा -

लघुनि लघुकुटीरे^१ श्वेदकोणे^२ नवानां
^३मनकमप्युत्तासात्पर्येण^४ मोक्षार्थः ।

पत्रिहृति मुमुक्षु शक्तिवद्विद्वद्वारण-

कुषकमममोप्यावदरेस्तन्मार्थः ॥५६॥

[Quoted in Dāsa IV 22, ascribed to कपलायणः]

^१ K. L. ० आश्रयो^२ L. कुम्भो^३ A. K. L. मौलनायमाना^४ K. L. किरा (L. ० नादेष्ट)^५ A. ० री^६ L. omits अनुस्वार^७ K. L. ० री^८ K. L. नयकल (L. adds ० री)^१ K. L. ज्ञानः^२ K. L. ० मित्यं^३ A. स्वेदः, K. L. ० निवृत्तः^४ L. ० री^५ A. K. L. ० प्रसरे

[२४] विबोधो यथा—

विबोधश्चेतनामातितस्तत्र ब्रह्माभिर्भवेत् ॥९७॥

यथा—

प्रत्यययोगेनविज्ञा साधनतन्निष्पत्ती रत्नरत्नोपप्रभाणा-
 मातव्यव्यापारसु^१ ^२जनितजललया भूमिभवे^३ ^४साङ्गभङ्गे^५ ।
 नामाङ्ग^६ भोक्तृनिर्गच्छे^७ दायाभुक्तकाल^८ चक्रवर्तीपथानं
 विज्ञाच्छेदाभिताम्ना विरमवत् हरेर्दृष्टि^९ विकिरा यः ॥९८॥

[Mūlā. III. 21]

[२५] अपरौ यथा—

^१बोधः कृतावराधेयु स्थितोऽथर्व इतोवेत् ॥९९॥

यथा—

व्याधायुहानलविद्यापसमाप्रवेदो^१
 प्राणेभु वित्तनिचयेषु पुनः प्रहृत्य^२ ।
 आहृष्टपाण्डवबभूवुरिषानवेकैः
 स्वस्या भवन्तु भवि जीवति पार्तवाटुः ॥१०॥

[Vepi. I. 8]

[२६] अथावहित्यम्

अवहित्यं तु लुग्नादेर्हृत्तावाकारोत्पन्नम् ॥११॥

यथा—

एवमादिनि देवर्षी पाद^१ विरुपोमुनी ।
 श्रीताकमलपद्मनि गन्धारासम पावने ॥१२॥

[Kumāra. G. 85]

[२७] उपरता यथा—

दृष्टप्रसारे^१ ^२वीर्यं रोधेनचण्डालमुपता ।
 तत्र ह्वेद^३ ^४विरःकम्पतर्जनातानादयः ॥१३॥

यथा—

यो यः दाम्यं विभ्रति स्वभुजमुदयः पादवीर्यो^१ ^२चमूतो^३
 सो^४ यः ^५पादव्याधयो^६ ^७विभ्रतिचक्रपादार्थमेवमां करोति यः ।
 यो यस्तत्कर्मसं^८ ^९वरति गति र्गमे शत्रु यवक प्रकोपः
^{१०}क्रोधाधमन्यस्य तस्य स्वधर्मा विगमनामकपालकोजम् ॥१४॥

[Vepi. III. 32]

^१ K. L. वि (L. वि०) रोधे^३ L. omits रैक^३ A. जलनि जललया, L. जलिनजलया^४ L. साम्भ^५ L. ^६कल्पना^७ K. L. ^८राक्षे^९ A. कोचविधो^{१०} L. ^{११}प्रकोतो^{१२} A. ^{१३}व्या, K. L. ^{१४}रत्ना^{१५} A. इति^{१६} A. ^{१७}पादवी^{१८} K. L. ^{१९}दो^{२०} K. L. ^{२१}विष्टः^{२२} K. L. ^{२३}व्याना^{२४} L. omits ^{२५}व्या^{२६} A. दो^{२७} K. L. ^{२८}प^{२९} A. ^{३०}व्याने^{३१} K. L. ^{३२}कोचोच

[२८] मतिर्वया—

मोतिमार्गद्विधायानर्धनिर्याणं मतिः ॥१५॥

यथा—

अगंदाव^१ क्षत्रपरिग्रहेताम वैदाग्रंमयागमिर्लाभि मे मनः ।
 मया हि वैसदेहादेयु वरतुमु प्रमाथमत्कल्पप्रवृत्तयः ॥१६॥

[Sāntalam I. 23]

[२९] व्यापिर्वया—

विरहादेर्भवेत्तत्वाद् ^१वररति-व्यापिरित्यते ॥१७॥

यथा—

तस्य प्रसह हृदये किल पातकाटुः
 पक्ष-प्ररोह द्वे मोचनलं विभेद^१ ।
 साधान्तरेषुभवि तः भिरज्जासाध्य^२
 तामं प्रियतुल्यमने त्वरया ^३नू मेने ॥१८॥

[Raghū. 8. 93]

[३०] उन्मादो यथा

उत्कण्ठाहृष्टोकोपादेकमादित्तत्विचमः ।
^१अभिप्रत्ययने श्वितगीत-हृताप्रतपिताः ॥१९॥

यथा—

स्वाकार्यं^१ तावत्प्रमाणः क्व व कुलं भूयोऽपि दृश्येत^२ सा
 रोपाणां प्रदमाय मे धृतमहो^३ ^४कोमेनि कान्ते मुखम् ।
 किं बध्नन्त्यवप्रकल्पयाः कुलविषः स्वमेऽपि मा कुलमा
 वेनः स्तम्भयुर्भूयहि नः तनु मुषा फण्योऽपरे धाम्यति ॥२०॥

[Ascribed to Vikramo. IV. 34]

[३१] मरणं यथा—

मरणं मुद्रतिद्वयवद् रसविज्ञानं कोवेत्ते ॥२१॥

[३२] ^१जलो यथा^२तात्पर्यतत्त्वसमकार आकर्मिकमवतिष्ठति ॥२०॥

यथा—

गमुक्षितान् यः पुत्रिवीर्यतां वरं वरप्रदानस्य सकलं दृष्टिः ।
 यन्मृगानादिमुता^१ ^२गमप्रम-स्वयंभृतालेनमुपेन ^३निरूपयन् ॥२२॥

[Sāntalam. I. 50]

^४ L. omits ^५व्याय^६ original यदाय^७ L. मादे^८ L. प्रयोह^९ L. ^{१०}दे^{११} L. omits अनुव्या^{१२} A. omits ^{१३}व्याय^{१४} Original य^{१५} K. L. ^{१६}दाय^{१७} L. ^{१८}व्योत^{१९} L. कोचि^{२०} K. L. ^{२१}दायो^{२२} L. दाग^{२३} A. ^{२४}संभ्रमं, K. L. ^{२५}मुंभ्रमः^{२६} A. ^{२७}निर्विष, K. L. ^{२८}निरुक्तं

७७

यथा वा!—

कल्याणवादि भक्तोऽस्तु विनाशपाणि-
'वाणिप्रहे' भुजकङ्कणभोजितायाः ।
संजालादृष्टिः 'तहसैव नमः' निशाये-
स्वर्पोत्तलजिवननं मुखमन्वितायाः ॥७५॥

[३३] चितको यथा—

तको 'विचारसंदेहाद्' भूलासङ्गमुत्तनतः ॥७५॥

यथा—

नास्त्वावद विकलकुररी-भुजितनिष्पातर-
'निचनोत्तरांश' परिचित इव श्रोत्रसंवासेति ।
अन्तर्भिर्भ्रमति हृदयं बिह्वलयेवदन्तं
नास्त्वावदः स्वयमिति' गर्वि' किं प्रसारी किमेतन् ॥७६॥

आये चेतोचिकाराः^१ 'स्मुरेयेवान्तर्गता अयो ।
स्वाप्रियुन्मन्निर्मनः कल्लोला इव सागरे ॥७७॥

निर्वंदो राग्यमोने^२ स्मृतिरपि विभवे पूर्वभूतत्वे^३ दंयं
चित्ते चित्तोद्यमजादयं रणपरणमिया शोभा नेव धेयम् ।
सुदृष्ट्वास्ते चित्कर्षिति मृत्पित्तये^४ संतुपे प्राप 'एवे-
त्येवं भावा रिपुनां विजयति' नृपताचम्यमिषोस्तः^५ 'एत्युः ॥७८॥

एति धीराजगिराजः^६ कालसेनगहोमहोदयेण विरचिते संगीतराजे योऽदस्ताहृदयं
संगीतमोमांसायां रसरत्नकोशे^७ 'संचारिसंज्ञकल्लोले' निर्वंदतनिष्पन्नं नाम प्रथमं
परीक्षणं समाप्तम्^८ ॥

^१ K. L. omit वा

^२ A. मयसैव मयः, L. तन्मयैव

^३ K. L. विचारः

^४ K. L. 'ति (omit) मति

^५ A. omits चित्तैव

^६ K. 'भावा, L. 'भावाः

^७ K. L. 'रियं

^८ K. L. चित्तवति

^९ K. L. श्रीकृष्णकर्म (omit 'राजपरिचर')
L. कोला

^{१०} K. L. निर्वंदतनिष्पन्नं

^२ A. omits पाणि ('ग्रहा)

^३ A. 'या तदुच्यतेचिज्ज

^४ K. L. चित्ता कापि

^५ A. मतिः ^६ K. L. कः प्रकाशः

^७ L. एतः, A. एतुर्बंदे

^८ K. L. 'मुनेवैव

^९ K. एवावैव, L. राववेव

^{१०} A. लिख्यते ^{११} K. L. लिख्यः

^{१२} K. L. व्यभिचारः

^{१३} K. L. omit समाप्तम्

भावाचरधानतृचकं नाम द्वितीयं परीक्षणम्

किं 'सारयैः' किम् 'चापयैः' किम् गुणैः किं शेष संदेहते^१

किं वा कर्मभिः^२ 'हिक्रम्यतिक्रम्यतेः' समस्तेरिति ।

निश्चयाय ययं विचार्यै रचिरं 'सत्तापदुमुत्तमं'

'समाभावाचरधानतृचकं' बन्नामहे निर्मसम् ॥१॥

एवमेकोनपञ्चासाद् भावाः सम्पदः^३ (इ) निरुचिताः ।

ये 'यस्मिन्' एत्यु रते तेषामिति सम्पत् 'विचिच्यते ॥२॥

सामिः शाङ्गु तपागुया श्वसचपलतामि च ।

मुपं 'निश्चायहित्वं च शृङ्गारे'^४ वेत्पुत्तया ॥३॥

आलस्यो (स्यो) ययं^५ 'जुगुप्साभिरिभस्तु'^६ परिचिताः ।

भावेरम्यैः^७ स्वभा भावाः शृङ्गारं भावयति च ॥४॥

हास्ये सन्निहितया शाङ्गुगुया चपलता श्वसः ।

मुपं निश्चायहित्वं च भावा शङ्गो व्यवचिच्यते ॥५॥

कश्चे 'जहता दंयं' सत्तापरिचरं मृतिरता ।

निर्वंदं^८ 'एव' चिन्ता च व्याधिचिन्ते^९ संधिताः ॥६॥

गर्भोऽगुया तपोसाहृ आयेयो 'हृपे' एव च ।

'कीधश्चकलता ह्यो रीडेज्जटपोप्यसंमुताः ॥७॥

श्वस्योऽहृतपोसाहृ आयेयोऽगुय एव च ।

सत्तिचैव^{१०} तपोऽहृतगयो^{११} स्र एव च ॥८॥

^१ A. समस्तः

^२ K. L. तपां

^३ K. L. कुम्भस्वादिपदारविन्द

^४ A. वसिस्तु, K. L. यस्मिन्

^५ L. omits निश्चा

^६ A. 'एव, K. L. 'एव

^७ A. 'रुपेस्तया

^८ L. 'दे

^९ K. L. omit this line and the next one.

^{१०} L. तपो

^१ J. 'देवतैः

^२ A. 'रोहितः

^३ A. 'ने

^४ K. L. 'एव

^५ A. 'विचिच्यते

^६ A. 'रो

^७ L. 'निर्मरंरिभस्तु

^८ L. 'जाहता

^९ L. 'एव

^{१०} J. 'एव

^१ A. 'रोहितः

^२ A. 'ने

^३ K. L. 'एव

^४ A. 'विचिच्यते

^५ A. 'रो

^६ L. 'निर्मरंरिभस्तु

^७ L. 'जाहता

^८ L. 'एव

^९ A. 'एव, L. 'हृपे

^{१०} J. 'एव

रोमाञ्चस्य विधेयश्च 'कोषोन्मुखा वृत्तित्वा ।

मर्चयेव वित्तकंश्च बीरे भावो' १ मुपेः स्मृतः ॥१५॥

स्विदेव वेनपुचं च रोमाञ्चो मृदवतया ।

मरास्य मरणं चैव वैचर्यं च भयानके ॥१६॥

अपस्मारस्तपोमादो विद्योदो मर एव च ।

मृपुव्याधिर्भूय चैव सप्त योस्तत्तत्प्रितः ॥१७॥

स्तम्भः स्विदेव मोहश्च' रोमाञ्चो विमयतया ।

आवेगो जडता हवीं 'मृष्टी' मृदुतया नव ॥१८॥

निर्देयमुला भावः' शान्ते 'संगुप्तिताः स्मृताः ।

एवं प्रतिरसं सेवा भावः संचारिणो मृपेः ॥१९॥

सास्विकाश्च पुनर्तेपुः सच सर्वरसाधया ।

एवं सर्वेषु 'काव्येषु' नानाभावसन्निधितम् ॥

मुदया पुन्यवकीर्णानि कर्तव्यानि मनीषिभिः ॥२०॥

१ भृङ्गारहास्यरचना. रसातिशयमुद्धरे ।

२ प्रयोग्या कंसिकी वृत्तिरंयालक्षणलक्षिता ॥१५॥

रोडे भयानके चैव बोधते च सदा मुपेः ।

प्रयोग्याऽऽरम्भो वृत्तिः 'काव्यतोभाकरी सदा ॥१६॥

बीरे 'रोडे' मृदुते शान्ते वृत्तिः स्मृतः साव्यतो सदा ।

बीरे' ह्रास्ये मृदुते सेवा भारती 'वृत्तिरसता ॥१७॥

* K. L. नीचामृता

* K. L. पञ्चमस्य स्मृताः

* A. omits वैचर्यं etc. up to चैव in the third foot of the next verse and links up this verse with सप्त बीमज्जयविद्याः (fourth foot of the next verse).

* L. स्मृतिरताः

* L. मर्चयेव

* A. मृष्टी

* K. L. omit विसर्ग

* K. L. मयपुष्टिताः

* A. काव्येषु

* L. omits this line and the next one. K. gives the portion प्रयोग्या कंसिकी.....भयानके चैव within two bracket-like signs (one at each end) presumably, intending its deletion: but this deletion is unwarranted.

* K. L. काचो

* L. रोडे

* K. L. बीरो हासो

* K. L. भारतीविद्या

इयम्: तितः कपोतश्च रक्तो गीरोऽतितत्त्वार्' ।

नीलः पीतस्तथा मुक्त्वो रसवर्णाः क्रमादगो ॥१८॥

विष्णुश्च प्रमथयेव यमो हस्तचैव च ।

मर्द्रेण 'कालसंज्ञश्च महाकालो विप्रित्वा ॥

तथा परमिद्वयेव रसानामभिदेवताः ॥१९॥

एवं 'नानासप्तपुष्पेषु भावसंज्ञगणानि-

श्वेतोहारिष्मणिलगुणिनामत्र संगीतराजे ।

राजीवने' विविचरचना-रत्नकोशे रसादे

भावावस्थासंज्ञानिभ्यो सूत्रं पुष्पेभ्यो ॥२०॥

इति धीराजचिराज-कालमेव-मर्द्रेणैव विरचिते संगीतराजे गोरक्षसहस्रनाम संगीतमीमांसायां रसरत्नकोशे 'संचारिकोस्तथा भावावस्थानसूचकं नाम द्वितीयं परीक्षणं समाप्तम् ॥

* L. स्विदेव (the इत्यन्त mark below अ of स्मृत in the preceding line has been deciphered by L. as साता on स्त)।

* K. L. omit विसर्ग

* L. सप्त

* A. K. प्रमथो

* A. काली

* A. reads this verse as follows:—

एवं नानासप्तं भावसंज्ञं मुष्पान्वितम् ।

रचितं कालमेव रसा राजसाम्भुता ॥

* K. L. नानासप्त (L. adds स्त) गते एवञ्च भावसंज्ञगणानि (L. adds स्तश्च before स्त)

* K. L. नीलो

* K. L. महामण्डलेव रमहारणाधुनाकुम्भकर्ममर्द्रेणैव

* K. L. अनुभावोक्तं प्रतिरसं भावावस्थानं

रससंकरादिरूपणं नाम तृतीयं परीक्षणम्

यद्य सीभसत्तीक्षाया रसाः शुद्धास्मागमि ।

निमाना इव 'दृश्यते'र्धविषयं तं नृमः सिध्यन् ॥१॥

अथातः कथ्यते संयच्छः (सु) रससंकरनिर्माणः ।

'रसान्तरेण तेनैव वेति' रस द्विविधो भवति ॥२॥

संयोगवित्तन्त्राभावात् 'स्तेनैव वेति' पद्योक्तते ॥३॥

विनिश्चये^१ सशो न सुखमिति वा दुःखमिति वा

प्रयोगो^२ निश्चयः वा किम् 'विषयविषयः किम् भवः' ।^३

'तत्र स्थानं' स्थानं विषयं परिमृदयिष्यन्तो

'विचारः कोऽप्यन्तर्भवति च' सम्मोहवति च ॥४॥

[Uttara. I. 35]

अथ 'सौतीया' 'स्पृष्टेन दृश्यते, इति अवस्थाद्वयोपपत्तिः । केचिदेन^४ संयोगमेव
मन्यन्ते ।

रसालरसंकरो^५ द्विविधः - स्वतन्त्रः^६ 'प्रसुतोपयोगो चेति ।

तत्र स्वतन्त्रो यथा

राष्ट्रोत्पन्नकलाभिमानवचरो (रीं) देवात् समासाच्च मे

'हस्योरस्य' कृपागणालविषयादर्थव्युत्पन्नः^७ प्रेयोमोम्^८ ।

अथाष्टाद्व विषय^९ पुन कथ्यथा विद्योभिर्न विरमयन् ॥३॥

कोमेन अवलितं मूढा विकसितं वेतः कथं वरतं ॥४॥

^१ K. दृश्यते[३]र्च. L. दृश्यते[३]र्च

^२ K. L. मय्यकथम्

^३ K. L. रसंनृज

^४ K. L. निदिविषे (L. ०थं)

^५ A. ०नरे (रीं ?) वेति, L. ०नरोनैवेति

^६ L. यथायच्छे

^७ A. ०नुः

^८ A. प्रयोधो, K. L. प्रयोध

^९ A. omits विषय

^{१०} A. मूढः

^{११} A. तदवस्थायां

^{१२} Original विचारस्वतन्त्रं प्रमयति च सम्मोहवति च

^{१३} K. L. शो

^{१४} K. L. स्पृष्टो न

^{१५} K. L. ०रैनं

^{१६} K. L. ०कर

^{१७} K. L. omit विषयं

^{१८} K. L. प्र (L. प्र०) स्तुतोपयोगी

^{१९} A. दृश्यतेस्पृष्टदृष्टानाम्

^{२०} A. ०रशीरतः, K. L. रणित तत्

^{२१} A. प्रेयोमो

^{२२} A. सुतं

^{२३} K. L. omit ०नु

रससंकरादिरूपणपरीक्षणम् ३] पञ्चमो रससंकरोक्तः

६१५

तत्र राष्ट्रोत्पन्नकलाभिमानवचरो[मिति] देवात् 'तमासाच्च' वचरोरस्येति प्रेयोमो
मिति यथाकथं विप्रभाततत्र वगाररम्भाभुमेयसा^१-नुभावाः ।

द्वितीयो यथा [प्रसुतोपयोगो]-

स्वीयां पुंसां स्वीनीया च स्मरस्य तव मे विषेः ।

तस्या मम च चित्तो नृ ^२अनुरम्भात् रता नव ॥६॥

अथ यथाकथं नवरता^३ कान्तानुपयोगिनाः^४ । इति ।

तेयामन्तु^५चित्तं यथा हताः :-

यथाभूदस्माकं प्रथम-^६विभिन्ना तन्निर्व

'ततो न त्वं प्रेयान् वयमपि हतामाः' श्रितयताः ।

इदानीं मायसर्वं वयमपि कथं किमपरं

हतामा प्राधान्यां दुःखिदरदिद्वानां फलमिदम् ॥७॥

कश्चो यथा

ये प्रेमावधे प्रणयवद्माने विगमिन्ते

'निम्नुत् सत्प्रभावे जन इव जने'^८ मच्छति पुरः ।

सदुन्नेयोरेश्वर्य श्रितसालि^९पतालांसिच दिवसान्

न जाने को हेतुः^{१०} 'देलति तस्या यत्र दृष्टम्'^{११} ॥८॥

[Anaru. 43]

^{१२} न चायानुरागावृत्तिमदुः कामा, गतान् ^{१३} दिवसान्नेयोरेश्वर्य इति विरोधात् ।

^{१४} अतर्भावे तु रसस्य परमोक्तयोः । यथा-
^{१५} अर्धतं सुखदुःखयोर्नुगतं सर्वस्ववस्थामु यद्

विधायो हृदयस्य यत्र ^{१६} अस्ता यमिममहापरां रसः ।

कठिनावरातास्यारालीरिते यत् ^{१७} स्नेहवारे स्थितं

मर्दं तस्य मुग्धानुपस्य कथमप्येकं^{१८} इति दृष्टावते ॥९॥

[Uttara. I. 39]

^१ K. L. समासाच्च

^२ K. L. ०नृनुभावाः

^३ A. विनिर्मित, K. L. विनिर्मित

^४ K. L. omit विषयं

^५ A. K. L. ०पयोगिनाः

^६ K. L. ०मतिभिन्ना

^७ K. L. ततो

^८ K. L. omit विषयं

^९ A. omits ०त्ते सत्प्रभावे च० and gives a confused reading of the subsequent portion of the foot as ०न इव मन्त्रेणिते ते पुरः

^{१०} K. L. जनो

^{११} K. L. ०गवास्ताय

^{१२} K. L. ०हृदय

^{१३} A. omits न चायानुप

^{१४} A. दिवसान् प्रेयोदेश्वर्य, L. दिवसानुपेयोदेश्वर्य

^{१५} K. अन्यतरमा, L. अन्तर्भा

^{१६} K. L. रजसा

^{१७} Original प्रेम०

^{१८} L. ०नृक

अर्धभाष्यवृत्तेः सत्यम्^१ (५) विरोधोऽप्येवमोचरः ॥१०॥

यत उक्तम् —

अतोऽपिवापुते नायदत्तमङ्गय कायम् ।

प्रतिद्वोषिचयवत्^२ रसव्योपनिषत्^३ पय ॥११॥

[Dhvanyāloka III]

एवमोचियवताते^४ विरोधितभाषावि परिहृत्य कार्यं कृत्यम् ॥

रसः तवोर्ध्वं संयुजितरोधते रसान्तरे ।

कथिप्रतिद्वोषिचय तथा वच्योति दृश्यते ॥१२॥

‘तयात्र शृङ्गारव्योपनिषदको योरोही’^५ इत्युपास्यमयोः^६ कृपा (?) । तत्र योरोस्तात् विरुद्धवते यथा शातनवेः रोस्तात् (२) यथा — गु(गु)पेणक्षाय^७ शृङ्गार-विच्छेदः । अनुपासो यथा — शृङ्गारविरोधः ।

मुक्ताहारलता-गणमणियया^८ हेमास्तुपाद्योऽयो

रागः^९ कुङ्कुममोरचः सुरभयः पीपा विचित्रा यजः ।

वाससचात्र (मित्र) दुर्गुलमलमति^{१०} नौगमिर्न कल्पित

बाह्यान्तः परिपस्त्यां तु विरोधो^{११} नारीति नाम्ना^{१२} भयम् ॥१३॥

[Prabodha. IV 9]

शायत्^{१३} यथा —

वाले लोलामुकुलितमृषीमयंग दृष्टिपातः^{१४}

किं क्षिप्यते विरम विरम व्यर्थ एव ध्यासते ।

संरस्यने वयम्^{१५} रसं बाल्यमास्था वनात्

धीनो गोहृत्पुण्ड्रिब जगज्जालमात्रोक्त्याः ॥१४॥

हासक्य कदाभाषयाम्यो^{१६} निवसति । शोक्क्य रोद्रशान्तिव्यं नवसति । तत्र रोद्रात्

यथा —^{१७} यो वा शत्रवं विभति^{१८} — इति । शायत् यथा —

^१ L. ० व्यात

^३ K. L. omit ० ह्

^३ K. L. ० बद्धो

^४ A. K. L. पर्वत

^३ K. L. ० विरोधः

^३ J. समायाः

^५ K. L. तत्र

^३ A. ० रोही

^३ J. समायाः

^६ A. ० याः

^३ A. हेमा

^३ K. L. रामः

^७ A. ० यासमिद, K. L. ० भर्ता (L. ० या०) मिदं, original ० नौगमिदो

^८ A. K. L. बाह्यो

^३ L. omits नारीति

^३ Original कृतः

^९ K. L. ० ह्

^३ K. L. omit विल्लं

^{१०} L. repeats ० ह्

^३ A. L. मरणि

^{११} यो वाः शत्रवं विभति स्वयंनुब्रुवदात् पाच्यव्योनां यमुनां

यो वाः पाच्यव्योनां विभतिस्वयंनुब्रुवदात् गम्यव्योनां यमुनां

यो यस्तत्कर्मसाक्षी करोति भवि रणे यद्यप्येव प्रतीतं

क्रोधापस्तस्य तस्य स्वयमिह जगतामनकस्यान्तोऽन्तम् ॥

[Veni. III. 32]

रससंकरादिनिरूपणपरीक्षणम् ३] पञ्चमो रसरसकोशः

६१७

प्रादुर्बन्धितं वपुः कति नाम बोधा यान् कलतः किल ततोः^१ पयारणमि^२ ।

मोहः क एव ततो मयलसंज्ञां तेषां विषयः^३ पयारणमि^४ ब्यवेहन् ॥१५॥

[Prabodha. V 21]

रोरः शायया विनयति । [यथा —]

सोमिप स्वव्योपविनयते भर्तं^५ भूमेः तमुत्पाद^६ कुलं मृगामा^७ ।

प्रसन्नकोपस्वस्तनस्ततोभिः धीमातुं मुनिः शास्यति जामरम्यः ॥१६॥

योरस्य भूययातिन्यां यथा —

योविषयः सभाष्ये मुक्त्याः पयारणमयः ।

मयलसंज्ञां जगतामनकस्यान्तोऽन्तम् ॥१७॥

शास्तेतुं युवनेषोदाहृतम् । अयं शास्तेविनयति ।

[यथा —]

अनयं सर्वभूतेभ्यो^८ पर्वतं कषणामनिः ।

आत्मनिष्ठातमनयते जीवन्मकुतोभयः ॥१८॥

योरुत्पत्तं न पयारं विवक्षाऽऽपययमिष्यते ।

कतिवदेकः^९ उद्विक्तः परस्परविरोधितुं ॥१९॥

रसेषु सोमिप तं^{१०} साक्षाद्विरक्ततुं प्रयत्नते ।

तिरस्करोति शृङ्गारो^{११} श्रीमत्समां सद्यया ॥२०॥

इदं मुनिप-अविनयभयां^{१२} भूयारिभिः कतिमतोहं प ।

अहं विवक्षा मोक्षयं दृष्टयाः पोरुमिना हृत न^{१३} दुःखयोः ॥२१॥

शान्तिविरोधतं यथा —

तावन्मति विवेको विदुषामपि शास्त्रसंभवः स्फुरति ।

तिरपि विदुषा विविक्षा यवनेषोदाहृतोभयः ॥२२॥

अनेनयं यथा भेषो विरोधोऽप्येवमसंशयः ।

भाषायाभि^{१४} विदुःकुलस्योऽयं^{१५} हृतयो^{१६} यथा ॥२३॥

^१ A. K. L. ० पयारणमि

^३ A. K. L. पर्वतः

^५ K. L. omit ० ह्

^३ K. L. ० स्यात्^३ I. प्रयोसो

^७ L. पाच्य

^३ J. यो

^९ K. L. याः कतिवदेक

^३ K. रश्मिन्, L. रात्रिन्

^{११} K. L. साक्षात्

^३ A. वि

^{१३} L. भूयारिभिः

^३ K. L. दृष्ट

^{१५} L. वि

^३ A. ० सत्ययो

^{१७} L. सत्या

सुतिमण्डनोन्मेषतया निर्वहय्योः ।

विषदा 'अपि ते काव्ये कविभिषयान्तरं ॥२५॥

भरतमोग्रजन्तव्यासाद् कथ्यमानस्तथा पुनः ।

अष्टमाशयश्च नो दोषमात्रहन्तीति^१ समस्तम् ॥२५॥

यथा—

^१एकं ध्यातनिगीलनामभुक्तिं चतुर्विंशतिं पुनः

पार्श्वेया वचनाम्युक्ते स्तनतटे शृङ्गारचारमन्त्रम् ।

अन्यद् दूरविहृष्टपादमदन-भोगानलोदीर्घितं

संगीतोपिप्रसन्नं सवाधिसम्पदे^२ वैषम्यं पातु च ॥२५॥

[Quoted in S. D. 7. 30]

अत्र रत्नोपां पुंसातिव्यादि-विषय-भेदादिबिदुषो बोद्धव्यः । एकविषयसिद्धिं यद्वज्जो-
न्यज्जन्मभेदात्^३ विरोधो यथा ।

उदरवं^४ गैराप्यवसि च कण्ठं विप्रियवसाद्

विशेषे दोषैर्गन्मन् किमिति घटना[वि] स्तम्भितमिव ।

प्रसन्नं^५ सोदाहृष्टिकरणयोगिकरणं

द्वीभूतं प्रेम्णा तत्र हृदयमस्मिन् क्षणं^६ द्वय ॥२७॥

[Uttara: III. 15]

^१येनातिमानां सर्वेषां^७ रत्नानां संकरः कृतः ।

तेनात्र कश्चितो राक्षसस्तत्करनिर्णयः ॥२८॥

इति श्रीराजधिराजः^८ काव्यतेज-महोद्देशेय विरचिते संगीतराजे योद्धासहस्रपां
संगीतमोक्षसां सरलचकोते संचारिकोशलाते रससंकरादिनिरूपणं^९ नाम तृतीयां परीक्षां
समाप्तम् ॥

^१ A. omits अपि ते काव्ये कवि०

^२ L. ०वी

^३ A. omits एकं ध्यातं, L. ध्यातं

^४ A. ०समयो तत्र

^५ ० भेदादयो विरोधो

^६ A. ०स्था

^७ K. L. स्तम्भनमिव

^८ K. L. सोदाहृष्टि, original सोद्वयम्

^९ A. K. L. क्षणमिव

^{१०} A. एता०

^{११} L. रसना०

^{१२} K. L. श्रीकुम्भकर्णं०

^{१३} K. L. omit नाम and समानम् ।

ग्रन्थसमाप्तिर्नाम चतुर्थं परीक्षणम्

सर्वाभीष्टप्रकारं^१ शङ्करं लोकप्रसिद्धम् ।

सर्वविषयविष्टं^२ कवेः ब्रह्मादौ रत्नविनितम् ॥१॥

यदि प्राचां ते ते जगति^३ जगितः सति प्रसयो

निबध्नाः संगीते स्वमतविरिणामात्रविहृताः^४ ।

तथाप्येतत्कोशेऽभिनवासारव्याप्यमूर्तिना

द्वुतं^५ कृष्णेनैवं जगति तत एवाधिकगुणम् ॥२॥

संगीतराजव्याजेन राजतरासमितिः ।

पञ्चरत्नाकरः^६ पञ्चमस्तुतुयानु कुजितः ॥३॥

संगीतराजे संगीत-रत्नकोशसमुद्भवाः ।

पञ्चरत्नाकराः सन्तु विदुषां कष्टपीठगाः ॥४॥

श्वविक्तं^७ कैविल्लं श्वविक्तं श्वविक्तं^८ स्वस्तपिण्या-

मुपादाय प्रोक्तं विषयमुन्निवारयानुगमना ।

तथाप्येतत्तन्मयः किमपि सन्नितेनं यदिह^९ ताः

परं सम्यक् व्यवसाय मत्तमुन्निवारः श्वद्विस्तारः ॥५॥

कुर्वाणः कविराजव्याप्यपक्वो-सामोन्नोमीलनं^{१०}

विषयानः कठिनानिरेकविरसप्रसारवात्^{११} ० न्यम्बरम् ।

प्रियानः कविः^{१२} कर्त्तव्योपसिद्धसंदेशेहायुष्यस्तरो (सी)

यस्यः किं भूयि^{१३} कालेनानुपदेवैर्वा विस्तारः परः ॥६॥

सत्यमेव^{१४} १५ प्रतिविष्टमपि कवयो येषां यथासाधुते

१६ विद्वद्भूषणभाष्येनतन्विषयो जगति सत्कर्त्तरी ।

द्वयः कोऽपि महीमहेन्द्रसिद्धः^{१७} श्रीभालोतेः कवि-

संगीतो कविर्वालिः^{१८} तथ्यहर्षो गङ्गागङ्गला भजितः ॥७॥

^१ A. ०द्वे

^२ K. L. जगति

^३ A. omits विषयं

^४ K. L. कुम्भेनैवं

^५ A. पञ्च (?)

^६ A. केविल्लं, L. श्वविक्तं; किञ्चित् can be a possible reading.

^७ A. स्वल्पम्

^८ A. ०द्वि

^९ K. L. ०मूलनं (L. looks like ०मूलनं)

^{१०} L. ०वाणु०

^{११} K. L. ०न्यम्

^{१२} K. L. कुम्भकर्णं०

^{१३} K. सत्यमेव, L. सत्येवं

^{१४} A. तन्विष्टः स्वल्प

^{१५} A. विद्वद्भूषणभाष्येनतन्विषयो K. L. विद्वद्भूषणभाष्येनतन्विषयो

^{१६} K. L. श्रीकुम्भकर्णं

^{१७} K. L. ०भालो

के के न जाताः^१ किल सुखं यो महीभुजः सर्वदुःखप्रेरताः ।
ते राममात्मा गताः प्रतिज्ञां रामायणादेव कविवचनमुत्पन्नम् ॥८॥

यंशय विरजस्य तयोपकृत्यै कृतो मया कव्यविनि प्रयासः ।

तद्विदुः त मेयः परतां प्रतिज्ञां सोऽप्यप्योद्गाहं दुर्गमैः कथैः ॥९॥

यच्छित्तं चारिमन् सुनिजयमुपहतदुःखसंघातं^२ व्यवनजान्तितां किम् ।

अक्षय विजस्य च वरप्रदेहि किमिच्छोऽशोऽनयुषं विभक्तिं ॥१०॥

निरीशानन्दनसक्तमुकुटविषयवज्राङ्गुली-

हिम्रात्रिजिलरौपरि-प्रपन्नदम्पतीति चिन्ताः ।

समल-गुणसौन्दर्यो नृपति-^३कृष्णवाच्योत्कृष्टः

कथं नृ^४ सत्तामिता-^५वचनवाहिनीवर्तिनः ॥११॥

^१वचनाद् वगैर्यदे खञ्ज् यमुतां चित्रम् कलाकीलकम्^६

कुचैल्^७ काकुविशेषविभ्रमतां संसल् परीतकमम् ।

पुण्यल्^८ सर्वारककावचमिन्^९ ^{१०}धोक्ष्मन्भीमोत्तो^{११}

यावयं कवय चमकृति न तन्ते दिलम्^{१२} ^{१३}सलसद्वृत्तिकम् ॥१२॥

प्रार्थद्विरवजनीतकर्मनिरताः सत्पार्श्वसंदर्शकाः^{१४}

^{१५}साम्प्रत्येकथवाचिताः सहृदयाः सन्तः मुहुर्वागिनः ।

तेषामेव निवेदिताः पदयुग्मस्यादे मया अस्तित-

स्ते गुह्यान् हृत्पत्रा घटि परं वाच्यमुपलब्धमिति ॥१३॥

यं प्राप्तु ससस्त-^{१६}पाचिवचरं शीतलपराजो नृपः

सोभार्थकनिर्जितं गुणवतो^{१७} जस्यमिका यं तुलम् ।

^{१८}धोमत्स्यनन्देस्वरप्रेर्य रचितस्तैरेककथयन्तरं

स्याणुयं भजता भवोतिहासिः संगीतराजविभरम् ॥१४॥

^१ K. L. omit विगमं

^२ L. व्ययार्थस्यार्थयानन्दनम्

^३ L. omits 'मादि'

^४ K. L. मृगा सौरेणो ^५ K. L. 'कुम्भ'

^६ A. न

^७ A. 'स्वरं'

^८ A. K. L. वलद्

^९ A. omits 'पलम् कुचं', का L. 'सोपकुम्भ'

^{१०} K. L. कातु (नृ ?)

^{११} K. 'न'

^{१२} K. L. 'धोक्ष्म'

^{१३} A. भूमि मृगो

^{१४} K. L. 'वल्लद्'

^{१५} K. L. omit विगमं

^{१६} L. कथानेकवाचिनः

^{१७} K. L. 'रजविरोलनं नृपं मोकलः (One syllable is missing between 'रज' and 'रिरोल') ^{१८} K. L. सोभार्थदेवी सुतः (रम्)

^{१९} K. L. read these two lines as follows :—

आश्चर्यार्थमुदरं देवतुष्टिः संगीतराजविभरं ।

ओषात् कुम्भनन्देस्वरप्रेर्य रचितस्तैरेक (न) विकल्पाभ्याम् (?) ॥

धोमत्स्यकलासतः परितो^१ पदचभूतमिति

ययं^२ बाणवोन्मुताकासादे संसलरे च ध्रुवे^३

ऊर्ध्वं मासि तिषो हरे रविभिरे हस्तार्धयोगे तथा

योगे^४ चारिजित एष्टोऽग्रमन्त्रं संगीतराजानिभः ॥१५॥

ग्रन्थेन 'पञ्चाक्षररत्नकोषो उत्सलसंज्ञः सन् विराजितः ।

परीक्षतायां गतिता ह्यतीति संज्ञा सङ्गतिः च योऽष्टाक्षरः' ॥१६॥

^१धोमत्स्यरी-व्याकरणे गीतौर्ध्ववृत्त्या मुहूर्तं यद्वज्

संगीतराजं च तेन 'गीतौ हर्षिणः प्रीतिवाक्यमुत्तमं ॥१७॥

धोः धोः^५ धोः धोः धोः धोः धोः धोः धोः

^६इति निदा कुनिर्मयस्येन सकलमूलकमकोरेय कलास्वरानुसूयतेन धोकासंज्ञेन
हृदयसहस्रजनकसन्तानमृतिरनुभूयस्वसमुद्भूतं कथोरेण धोऽग्रहोऽग्रमन्त्रेदेविजितमणे श्रीकामरेक-

^१ L. 'भले रंनोदाभभूतमिति' ^२ K. L. क्षामवलेनदुः

^३ A. ध्रुवम्

^४ L. योग

^५ K. L. पञ्चोत्तरं

^६ L. 'गतम्'

^७ K. L. चर्चो [न], L. चर्चो यमः; in L. the portion beginning with चर्चो and ending with संगीतराजं is cancelled with a horizontal line; apparently this cancellation has been made by the hand which has written the colophon in agreement with A. and replaced the original colophon with the changed one beginning with the next folio.

^८ K. L. वचो

^९ K. reads the colophon as follows. L. agrees with K. upto अञ्जनवाजयन्त्रिं where folio 64 (643) ends. (Unfortunately enough the first epithet रवि धोमत्स्यकी etc. has been deleted in L. and the subsequent six epithets (upto अञ्जनवाजयन्त्रिं) have been left intact. Really speaking, the whole portion beginning with चर्चो and ending with अञ्जनवाजयन्त्रिं should have been deleted. The next folio in L. 65 (644) begins in a changed handwriting which continues till the end (five folios in all). The changed handwriting begins with the last verse of the परोक्ष (verse 17) and the reading agrees with A. After this verse the colophon is written in agreement with A., beginning with इति निदा etc; the link with the previous folio ending with अञ्जनवाजयन्त्रिं is clearly broken.

मुन्यतैराधित-विनयनेन पत्न्यपराक्रमेण अथ (A. ० पराजनेनाथ) बृहत्पदेन सतताराधितयथे-
णाथ बृकोदरेण धीतरस्वतीरस-सम्बभूत-कैर्योछाननायनेन ध्वन्यकुलकाल-कालरात्रिकेण
सततपराभूतसमागतमुन्यंयोग्यतेन-राजराज्यसंस्थापन-बृहत्तैकाक्षेण मूर्धन्यपराधो-महत्सुल-
नधाराधोमूलन-अत्रजयकवनेन वितन्पदसंयसमुद्रसंभररोहिणीरमणेन अरिराजसमागतजयज्ज्वा-
नेन प्रकण्ठजयनयनवहूतवासातेन प्रत्यधिपुष्यवोदित-निभरततिनिराकल्प-प्रोष्ठप्रतापमत्त-
श्चेन वैरितनितावपच्यदोशासन-दशोद्वेष्ट-कोद्वेष्ट-मण्डितालम्बनमृगदण्डयुतेन भूमश्चलावध-
त्तेन यजनरतुपाधीपाराधितकोष्ठरस्यतेन सुसुरोद्वेष्टाधिराहणेन भगनीतिप्रसिदादान्ता-
नाथ (L. ० प्रसदात्तावसावः) पत्न्यसतेन अनयमल्लीकान्तवशेन मुज्जल्लवत्तलभपराक्रमेण महा-
राजाधिराज-महाभारता-धोमगङ्गाभारतमराजैरजयनेन महाराज्ञीधोमगङ्गावतीजसपात्रिकाहृदय-
नन्दनेन विजिष्यवितान-वित्त-चमत्कारि-चतुरीपूरीषः सकल-योग्योत्तम-सिरोमणि-रूपतावध्य-
ज्वालन्तीनिधितान-भूतूपासरासीशतराजकन्यापञ्चर-निकुम्भराज्ययथावसावतैमहाराज्ञीधोमन्वतो-
त्तमुपाधोद्वेष्टाधिराजनेन धीमहाराजाधिराजकालेनमहोद्वेष्टेण विरचिते संगीतराजे
पोष्ठशास्त्रलया संगीतमोमांसांशं रसरत्नकोशं संचारिबिम्बोत्सले प्रथमसमाप्तिपरीक्षणं
चतुर्थम् ॥ रसरत्नकोशावधं समाप्ति (निं) समवाधिति विततकालेनाभिमतसिद्धिरसु ॥
शुभं भवतु ॥

शाके वेदकरमुनिशितिमिते संस्वरेण दुग्धुभी
चंभे मासि सिते रवो कणितयो ब्राह्मणे तपाऽनुष्मति ।
योमे बालवसंतके तिथिवत्ते कामोद्वेष्टोवत्ते
कामाक्षाननवपदयुल्लभ्यानापतराज्यधियः ॥
लक्ष्मीपद्मजम् (५) भूमी (जी) रत्नमिं संपादयन्वेषकं तां
स्वर्गभोगिपुत्रं लोकमहितं विस्फारयन् सदाः ।
आसे यो मुत्तामराजाननः धोकाक्षमो विभु-
स्तद्भूषाभारितेनमस्वित्तमम् संगीतराजं भूमीः ॥*

* L. reads after this verse— धीमदग्यं कुलजो निषिङ्गुलं and ab-
ruptly breaks here. Dr. C. Kunhanraja's edition (Intro-
duction p. XLVIII) gives the complete text of this verse
followed by a few lines in prose as follows:

धीमदग्यं कुलजो निषिङ्गुलवासात्पाद्वेना-
पाद्वन्निराजिर्लक्ष्मिमुत्ताः धीरामकदात्मनः ।
मुद्रितान-नरेखराजिन्यमुत्ताः समानशास्त्री लक्ष-
मुक्तिः प्रोद्भवचतुरीपूरीषात्मः श्रीमहान्महोद्विषः ॥

स्वति आनुष्माक्षिणाहवत्के १८५ दुग्धुभीसंस्वरे वैषम्यद्वयो रोहिणीनखरे
आनुष्माक्षिणाहवत्के एतस्मिन् विने कामरितस्थाने राशः धोकाक्षमस्य
आनुष्माक्षिणाहवत्के पदानां निषिङ्गुल-विन्द-राशेसररहस्यमुत्तामराज्यद्वेन
संगीतराजस्य बुल्लकं लिखितम् ॥

Ms. A. completely omits this verse and the subsequent
prose portion, although Dr. C. Kunhanraja seems to
ascribe this whole portion to A., and L. breaks off in the
first line of the verse. The source of Dr. C. Kunhanraja's
text is not, therefore, known. It is obvious that he had
access to some unnoticed Ms. which has somehow been
identified with A. so far as this portion is concerned.
The abrupt break in L. also suggests that the portion re-
produced by Dr. C. Kunhanraja was available to L. (per-
haps in part) through some source other than A.

[A. gives the following list of contents which is omitted
by L. This list is compared below with the titles of *Parikṣas*
found in text.]

List of contents
given by A.

Titles of '*Parikṣas*' (this
column is added by
the Editor).

['पाठ्यग्रन्थकोशः']

प्रथममङ्गलाक्षरम् ॥	पान १	कृतप्रस्ता
ग्रन्थकृतं ब्रह्मानुष्मन् ॥	पान २	"
ग्रन्थकृतप्रस्ता ॥	पान ६	"
ग्रन्थकरणप्रस्ता ॥	[पान] ७	"
संगीतशास्त्रारम्भः ॥	पान ७	आरम्भसमर्थनम्
संगीतशास्त्रवस्तुतिः ॥	[पान] ८	संगीतवस्तुतिः
संगीतशास्त्रनिर्वाहः ॥	[पान] ११	अनुष्माक्षिका
अनुष्माक्षिकानुष्मन् ॥	[पान] ११	"
पदपरीक्षणम् ॥	पान १३	पदम्
वाद्यपरीक्षणम् ॥	पान १३	वाद्यम्
देव्यासिंहपरीक्षणम् ॥	[पान] १८	संज्ञा
परिभाषापरीक्षणम् ॥	[पान] २१	परिभाषा
अनुष्टुप्छन्दसं लक्षणम् ॥	[पान] २२	अनुष्टुप्
वृत्तछन्दसं लक्षणम् ॥	[पान] २३	वृत्तम्
वृत्तछन्दसम् ॥	[पान?] २३	"

* The list is preceded by the words धीमन्वतो नमः ॥ धीं शारदां
नमः ॥ अथ प्रथमपरीक्षायां लिख्यते ॥

शोषेणकलक्षणम्
 रौचिन्दकलक्षणम्
 उत्तरलक्षणम्
 छन्दकलक्षणम्
 आसार्तिरक्षणम्
 धर्ममानलक्षणम्
 पाणिशालक्षणम्
 श्रद्धां मानलक्षणम्
 गायलक्षणम्
 सामगानलक्षणम्
 सामान्यतः प्रसङ्गोद्देशः
 मुद्रमुद्रप्रबन्धनिरूपणम्
 मिथ्यमुद्रप्रबन्धनिरूपणम्
 शालगमुद्रप्रबन्धनिरूपणम्
 * आलिकमप्रबन्धनिरूपणम्
 प्रकीर्णप्रबन्धनिरूपणम्

गीतकम्

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

मुद्रप्रबन्धः

॥

॥

॥

आलिकमप्रबन्धः

प्रकीर्णप्रबन्धः

गीतराजकोशसमाप्तिः

[वाद्यरत्नकोशः]

वाद्यविभक्त्यनिरूपणम्
 तत्तवाद्यनिरूपणम्
 [एकत्रिंशोवादननिरूपणम्
 एवमन्योनिरूपणम्
 मकुलत्रयोपनिरूपणम्
 शालाविनोदलक्षणम्
 विनाकीलक्षणम्
 निःशुक्रोपालक्षणम्
 रावणहस्तलक्षणम्
 मत्तकोकिलानिरूपणम्
 किन्नरीलक्षणम् ॥ वान (?)
 लघुकिन्नरीलक्षणम्
 मृहणीकिन्नरीलक्षणम्
 किन्नरीपरिध्यापदिलक्षणम्
 वादनहस्तव्यापारनिरूपणम्
 मध्यमकिन्नरीलक्षणम्

एकत्रिंशोदलक्षणम्

॥

॥

॥

मकुलत्रि

॥

॥

॥

॥

मत्तकोकिलानिरूपणम्

किन्नरीलक्षणम्

॥

॥

॥

॥

॥

॥

ग्रन्थसमाप्तिपरिक्षणम् ४]

पञ्चमो रसरत्नकोशः

किन्नर्या रामोन्मत्तलक्षणम्
 वंशलक्षणम् ॥ वान (?)
 वंशो हवररागोन्मत्तलक्षणम्
 वंशमण्डोपनिरूपणम्
 * वाद्यालक्षणम्
 वानवाद्यनिरूपणरत्नः
 मार्गताल-लक्षणम्
 देशीतालनिरूपणम्
 मेरुप्रस्तारनिरूपणम्

हृत्मेदलक्षणम्

लघुमेदलक्षणम्

मृधमेदलक्षणम्

पतुमेदलक्षणम्

संयोगमेदलक्षणम्

खण्डप्रस्तारलक्षणम्

हृत्तादिकम्पनं नष्टादि०

कांश्चिदात्मलक्षणम्

घटतालक्षणम्

शुक्रघटिकालक्षणम्

घनवाद्यनिरूपणम्

मृधज्जलक्षणम्

मृधज्जलक्षणम्

मार्सज्जलक्षणम्

वाद्यघटनिरूपणम्

वाद्यहस्तपदनिरूपणम्

वाद्यप्रहारलक्षणम्

वाद्यप्रबन्धनिरूपणम्

घटलक्षणम्

हृत्प्रवालक्षणम्

करतालक्षणम्

घटपट्ट (इ) लक्षणम्

द्वयलक्षणम्

द्वयलक्षणम् ॥ वान (?)

तुङ्ग (कुट्ट) लक्षणम्

तुङ्गका (कुट्टका) लक्षणम्

किन्नरीलक्षणम्

वंशनिरूपणम्

वंशकरीत्यनिरूपणम्

वाद्यमण्डोपनिरूपणम्

वाद्यादि

घनवाद्योद्देशः

मार्गतालः

देशीतालः

तालप्रत्ययः

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

* A. आलिकप्रबन्ध०

* A. वाद्यो को लक्षणम्

